

TARTALOM

Viszt Erzsébet: A hazai behozatal alakulása, bővülésének okai, összefüggése az export növekedésével	4
Szemlér Tamás: Az EU strukturális alapjainak felhasználásából adódó tapasztalatok elemzése az egykori NDK példáján	22
Ifj. Simon György: Kazahsztán gazdasága az átalakulás útján	41

ÚJ KÖNYVEK

Az állam nem vész el, csak átalakul (Voszka Éva: Versenyteremtés – alkuval.) (Csaba László)	63
Erdős Tibor. Fenntartható gazdasági növekedés (Surányi Csaba)	67

EURÓPAI UNIÓ

Eurobarométer az Európai Alkotmányról (Becsky Róvert)	76
Brief Summary of the Articles	78

JOGI MELLÉKLET

Dr. Fazekas Judit – Dr. Sós Gabriella: A fogyasztóvédelmi jogharmonizáció 10 éve – II. rész	77
---	----

ÚJ KÖNYVEK

Az Európai Közösség kereskedelmi joga (Dr. Vida Sándor)	90
---	----

Júniusi számunk

a hazai gazdaság egyik alapkérdésének vizsgálata mellett több, különböző műfajú nemzetközi kitekintést tartalmaz. Az alapkérdés az időről időre gondokat okozó nemzetgazdasági egyensúly egyik legfőbb reálgazdasági meghatározójának, a behozatalnak az alakulása. A szerző az exporttal összefüggésben vizsgálja a kilencvenes évek eleje óta történt változásokat, ami azért is indokolt, mert gyakran felbukkanó vélemény, hogy a multinacionális cégek betelepülésének hasznát megkérdőjelezi az exportcélú termeléshez felhasznált import növekedése. Bár ez a vélemény nyilvánvaló képtelenséget állít, hiszen nullszaldó esetén is a fejlődést szolgálná a beruházás, a foglalkoztatás, az összes befizetett közteher és adó, az export és az import összefüggésének elemzése indokolt. Szerzőnk emellett nyomon követi az import termékszerkezetének alakulását, összeveti az importigényesség változását négy, magyar szempontból különösen fontos országgal (Spanyolország, Portugália, Írország Görögország), és foglalkozik az EU-csatlakozás után várható fejleményekkel is. – A néhai NDK felzárkóztatási folyamata – átértékelve és megfelelő kritikával – bizonyos tanulságokkal szolgálhat arról, mi vár az újonnan csatlakozó országokra az Európai Unióban. Szerzőnk részletesen elemzi, hogyan alakították ki az EU strukturális alapjai felhasználásának rendszerét, hogyan hasznosultak ezek az alapok. – A gazdasági átalakulás útján a FÁK országai között kiegyensúlyozottan haladt és jó eredményeket mutathat fel Kazahsztán. Az olajárak alakulásától erősen függő gazdaság fejlődése jó ideje töretlennek mondható. Szerzőnk országtanulmány sorozatának újabb darabja részletesen bemutatja a gazdasági átalakulás és növekedés folyamatát. – Európai Unió rovatunkban az Európai Bizottság megrendelésére készült újabb közvélemény-kutatás eredményeiről adunk képet, amely az Európai Alkotmány ismeretéről, az alkotmányozás fontosságáról és folyamatának értékeléséről szól. – Könyvrovatunkban két jelentős műről, Voszka Éva és Erdős Tibor legújabb könyvéről adunk elemző tájékoztatást, mindkettő az Akadémia Kiadó gondozásában jelent meg.

A szerkesztő

A hazai behozatal alakulása, bővülésének okai, összefüggése az export növekedésével

VISZT ERZSÉBET

A magyar gazdaság csatlakozása után nem várható a rendszerváltás óta kialakult magas importfelhasználás csökkenése. Ellenkezőleg: továbbra is gyors ütemben fog nőni a behozatal, bár maga a csatlakozás nem hat erősen a külkereskedelemre, hiszen a piaci harmonizálási folyamatok nagyrészt már lejátszódtak. Az import bővülésére keresleti oldalról a gyorsuló ütemű feldolgozóipari növekedés és a – nagyrészt informatikai – beruházások, a gépkocsik és tartós fogyasztási cikkek iránti lakossági kereslet emelkedése hat. Kínálati oldalról számolni kell azzal, hogy – az EU közös vámjai életbe lépésével – nő az EU-n kívüli import versenyképessége, folytatódik a magyar piacon is az olcsó bérű ázsiai országok térnyerése.

A magyar gazdaság tradicionálisan importigényes. Az import/GDP-hányados mind a nemzeti számlák módszertana szerint számított áru- és szolgáltatásimport (amelynek része az idegenforgalom, a szállítás, a kereskedelem, az üzleti szolgáltatások stb.), mind a külkereskedelmi mérlegben szereplő áruimport esetében növekvő (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat

Az import és néhány makrogazdasági mutató összefüggése 1991–2002 között (Százalékban)

	Import/export	Export/GDP	Import/GDP	Import/belföldi felhasználás	Import/beruházás	Import/fogyasztás
1991	102,9	32,7	33,7	33,4	161,3	41,9
1992	100,9	31,4	31,7	31,6	159,8	37,7
1993	131,1	26,4	34,6	32,0	183,3	39,2
1994	122,4	28,9	35,4	33,2	176,0	42,0
1995	103,4	37,3	38,5	38,0	192,3	49,8
1996	102,8	38,9	39,9	39,5	186,5	53,8
1997	99,9	45,5	45,5	45,5	204,5	62,6
1998	104,2	50,6	52,7	51,6	223,1	72,8
1999	104,7	53,0	55,5	54,1	232,0	75,0
2000	106,6	61,2	65,3	62,7	269,9	89,5
2001	103,5	60,7	62,8	61,5	265,5	84,8
2002	106,2	61,2	65,0	62,5	269,6	84,2

Forrás: GDP-mérleg, KSH és GKI Rt.

Viszt Erzsébet, a GKI Gazdaságkutató Rt. kutatásvezetője.

Az 1. táblázat az import megnövekedett szerepét mutatja be, a legalapvetőbb makrogazdasági összefüggések felhasználásával, tanúsítva, hogy a behozatal értéke a táblázatban szereplő 12 év közül 11-ben nagyobb volt a kivitelénél, ebből is következően az import GDP-hez viszonyított aránya 1997-et kivéve meghaladta az export/GDP-arányt. Az import és export lényegében együtt mozgott. Ebben lényeges szerepet játszottak a külföldi működőtőke-befektetések, az, hogy főként exportra gyártó, de import alkatrészeket, anyagokat feldolgozó összeszerelő üzemek létesültek. A behozatal aránya jelentősen megnőtt a belföldi felhasználáshoz képest is. Kevésbé a beruházásokhoz, nagyobb mértékben a fogyasztáshoz viszonyított hányadosok emelkedtek – az időszak egészében duplájára nőttek.

Az import/GDP-hányados tekintetében az 1991–2002 közötti időszak két periódusra bontható: az 1991–1996 közötti, lassan változó és az 1997 utáni, gyorsan növekvő időszakra, amikor a GDP gyors, 4 százalékos feletti ütemben növekedni kezdett. Habár az évtized első felében még alacsony volt az import/GDP-arány, a gazdasági átalakulás első periódusára jellemző élénk gazdasági átrendeződés, piacnyitás idején megnőtt a külkereskedelmi deficit.

A behozatal gyors növekedése a rendszerváltás után először 1993-ban okozott egyensúlyi feszültségeket, amikor több mint 20 százalékkal nőtt, miközben a kivitel üteme csökkent. 1994-ben az import szintje további 14 százalékkal emelkedett, nőtt a külkereskedelmi deficit, 1993–1994-ben a deficit meghaladta a GDP 9 százalékát. Az 1993. évi egyensúlyromlásban nagy szerepe volt a gépbehozatal 52 százalékos növekedésének. 1994-ben a gépipport nem nőtt, a deficitet a fogyasztás gyors növekedéséhez kapcsolódó feldolgozott termékek importja okozta. Az adatok ugyan nem tartalmazzák a vámszabad területi külkereskedelmi forgalmat, e nélkül 1994–1996-ban mérséklődött a gépek behozatala. 1995-ben egyébként a stabilizációs intézkedések hatásaként az élelmiszer és a feldolgozott termékek importja is csökkent, és jelentősen javult a külkereskedelmi egyensúly. A gyorsan növekvő vámszabad területi cégek forgalma csak 1996-ban jelent meg a statisztikában, az adatok viszont csak 1997-től egyértelműek. Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy felgyorsult az import növekedése, részint a beruházások emelkedése, részint – a vámszabad területi konstrukció velejárájaként – a termelési szerkezet importigényessé válása miatt. Jól kifejezi ezt, hogy 1997–2002-ben a gépipport – 2001 kivételével – gyorsabban növekedett, mint a teljes import. Mivel a gépipari termékeknek széles az a köre, amely egyaránt szolgálhatja a fogyasztást és a beruházást, nehezen választhatóak szét a gépipportadatok aszerint, hogy melyek számítanak beruházási javaknak, illetve melyek szolgálják a fogyasztást. További szempont, hogy mivel Magyarországon a bér munka jellegű feldolgozóipari termelés igen elterjedt, s a gépipar szerepe ebben növekedett a vizsgált időszakban, a gépipport növekedésében nem kis része volt az összeszerelésre beszállított géppalkatrész-importnak is.

Kedvező, hogy az áruforgalmi import/export-hányados csökkent dollárban: 1996-ban még 15 százalékkal haladta meg a behozatal értéke a kivitelét, 2001-re ez 10 százalékra mérséklődött. E mögött az áll, hogy a belföldi termelés kiszorította a behozatal egy részét, s fontos szerepet játszott benne a dollár euróhoz képesti gyengülése is (tekintettel arra, hogy az importforgalom nagyobb része bonyolódik dollárban, mint az exportforgalomé).

A kilencvenes évek alatt, s az ezredforduló után is fennmaradt a magas külkereskedelmi deficit, bizonyítva, hogy a gazdasági felzárkózás magyarországi modellje, amely nagymértékben a külföldi működő tőkére épült, hosszabb távon is importigényes fejlődési modell. Az export és import növekedési volumeneit vizsgálva megállapítható, hogy a kivitel és a behozatal szorosan együtt mozgott. (Lásd a 2. táblázatot.)

A külkereskedelmi deficit mértéke végig kezelhető volt, abban az értelemben, hogy az exportot meghaladó import által okozott többletkiadásokat részben ellensúlyozták az

idegenforgalom növekvő bevételei, egyéb, a fizetési mérlegben elszámolt bevételek (egyéb szolgáltatások mérlegének, illetve a jövedelemáramlásoknak a kedvező alakulása), részben pedig a folyó fizetésimérleg-hiányt finanszírozni lehetett a külföldi működő tőkével.

2. táblázat

A behozatal, a kivitel és a külkereskedelmi mérleg alakulása 1991–2002 között
(Százalékban)

	Import	Gépipport Előző év=100%	Export	Külkereskedelmi mérleg, milliárd dollár	Külkereskedelmi mérleg/GDP (%)
1991	105,5	122,5	95,1	-1,2	-4,1
1992	92,4	90,6	101,0	-0,4	-1,0
1993	120,9	152,7	86,9	-3,6	-9,4
1994	114,5	100,0	116,6	-3,9	-9,1
1995	96,1	87,1	108,4	-2,6	-5,7
1996	105,5	102,6	104,6	-3,1	-5,3
1997	126,4	149,9	129,9	-2,1	-4,7
1998	124,9	135,7	122,5	-2,7	-5,8
1999	114,3	124,4	115,9	-3,0	-6,3
2000	120,8	131,1	121,7	-4,0	-8,5
2001	104,0	103,9	107,7	-3,2	-6,1
2002	105,1	107,3	105,9	-3,3	-5,0

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás.

Az importigényesség növekedésében a társult országokban, így Magyarországon is szerepe volt annak, hogy a vámok és illetékek csökkenésével, illetve megszűnésével lényegesen olcsóbbá vált az EU-ból származó import. Ez számos feldolgozóipari cikkszoportban igen jelentős, például 1997-ben 9-10 százalékos versenyképességi előnyt jelentett a behozott termékek számára, és ez szívó hatást gyakorolt az importra. A következő években ennél lényegesen kisebb mértékben javult az import versenyképessége. A Társulási Szerződés szerint 2000-ben szűnt meg az érzékeny szektorok védelmét biztosító, ún. lassító listán szereplő áruk vámbontása, ami elvileg újabb lökést adott ezek behozatalának. Mivel ezek súlya az importot meghatározó gépek és gépi berendezések mellett kicsi és csökkenő mértékű, s igen élénk volt a gépek külkereskedelmi forgalmának növekedése, nem mérhető le az import alakulásában: 2000-ben a behozatal volumennövekedése – az előző évi kisebb lassulás után – újra 20 százalék fölötti értékre kúszott.

Az országban működő külföldi, illetve vegyes tulajdonú iparvállalatok erősen importigényes termelési szerkezetet alakítottak ki, *beszállítóik* széles körben a fejlett országokból kerülnek ki. A belkereskedelmi cégek tekintélyes hányada is külföldieké, s más országok beszállítói nagy arányban vesznek részt ellátásukban, bár a hazai ellátók köre is lassan bővül. A telekommunikáció, a szállodaipar, az infrastruktúra más ágainak nagyarányú fejlesztése is igen importigényes, amelyet a tőkeimportra nyújtott vámmentesítés is támogatott. Emellett a magas importigényesség kialakulása annak is tulajdonítható, hogy a multinacionális vállalatok igen hatásos piacukatató tevékenységet folytatnak, széles körben keresik a legolcsóbb beszállítókat. Az igényes, magas hozzáadott értéket képviselő alkatrészeket, részegységeket pedig továbbra is megszokott, uniós beszállítóiktól rendelik meg. Mindezek miatt a hazai termelők igen nehezen tudják kiszorítani a

külföldieket, ami makroszinten a hosszabb távon is fennmaradó magas importigényességben nyilvánul meg. Az EU-n kívüli Suzuki azonban jó példa arra, hogy megfelelő érdekeltség esetén bővíthető a hazai beszállítói hálózat. Továbbra is nagy jelentőségűek az olyan beszállítói programok – elsősorban az autógyártásban, de más területeken is –, amelyek állami és majd az EU-forrásokat is felhasználva segítenék a hazai termelőköt abban, hogy tartósan partnereiké válhassanak a külföldi vállalatoknak.

Némi meglepetést okozott az utóbbi évek során – különösen 2001–2002-ben –, hogy a belföldi fogyasztás növekedési ütemének gyorsulása nem tükröződött az import bővülésében, sőt, azokban az utóbbi években, amikor gyorsult a fogyasztás bővülése, lelassult a behozatal növekedési üteme. A 2. táblázatban láthatjuk, hogy az import/fogyasztás-hányados – változatlan áron – 2001-ben kissé csökkent, 2002-ben pedig stagnált.

Az import felhasználás szerinti szerkezetének vizsgálata a statisztikai adatok ilyen jellegű feldolgozásának hiánya miatt igen korlátozott. A magyar statisztikai feldolgozás alapanyag-centrikus, a felhasználás irányáról keveset mond. A rendelkezésre álló adatok alapján legfeljebb csak becslések készíthetők arra vonatkozóan, hogy az import mekkora hányada kapcsolódik a fogyasztás és mekkora a beruházások növekedéséhez.

A következő (3–5.) táblázatokban saját számítást mutatunk be arra vonatkozóan, hogyan alakult a gépipari import a felhasználás szerint. A számítást a KSH adatszolgáltatára alapozzuk, amely négy számjegyre tartalmazza a – mintegy 170 tétel – importárut. A számítást torzítja, hogy az ún. védett adatokat a KSH nem adhatta ki, de ez számításaink szerint évente legfeljebb 7 százalékkal csökkentette az adatok értékét.

Az importot három kategóriába soroltuk, és becslést végeztünk arra, hogy az egyes áruk mely kategóriába tartoznak. A kategóriák a következők voltak: 1. termelőeszközök, 2. fogyasztási cikkek, 3. alkatrészek, részegységek. A besorolás sok pontatlanságot tartalmazhat, hiszen egy-egy kategória mögött többcélú felhasználás is lehet. Megjegyezzük, hogy nagy azon árucikkek köre, amelyek egyaránt szolgálnak beruházási célokat és fogyasztást, ilyenek: a személygépkocsik (a fogyasztási cikk kategóriába soroltuk be), vagy az igen nagy súlyt képviselő számítástechnikai adatfeldolgozó berendezések. Számításainkban ezeket fele-fele arányban tekintettük beruházási célú importnak és fogyasztási célúnak. Növekvő a száma azoknak az áruknak, amelyek továbbfeldolgozást szolgálnak (alkatrészek, tartozékok). Az ebbe a kategóriába való sorolás is tartalmazhat pontatlanságokat, hiszen ezek egy része olyan alkatrész, illetve részegység, amit beruházásra, illetve fogyasztási célra használnak fel.

A becslésre támaszkodó eredményeket a 3. és 4. táblázatok tartalmazzák.

3. táblázat

A gépipari import alakulása a felhasználás célja szerint (Százalékban)

A felhasználás célja	1998/1995	2001/1995	2001/1998
Beruházások	193	271	140
Fogyasztás	206	278	134
Továbbfeldolgozás	469	728	155

Forrás: KSH-adatszolgáltatás alapján saját számítás.

Az időszakon belül jól megkülönböztethető a két periódus: a fogyasztást szolgáló import 1995–1998-ban jóval gyorsabban bővült, mint a beruházásokat szolgáló gépipari import, az időszak második felében pedig a gazdaság modernizációját szolgáló beruházási célú import nőtt gyorsabban. Igen gyors bővülés következett be az időszak elején a továbbfeldolgozást

szolgáltató importban, ami az élénk nemzetközi integrálódási folyamatot és a betelepült külföldi vállalatok összeszerelő munkákra való specializálódását egyaránt tükrözi.

A 4. táblázatban láthatjuk, hogy majdnem kétszeresre nőtt a továbbfeldolgozásra importált gépek részaránya az összes gépimportban, és megközelíti a gépbehozatal felét. A beruházási célú gépek a gépimport egyharmadát, a fogyasztási célúak egynegyedét teszik ki – az említett módszertanból következő megszorításokkal.

4. táblázat

A gépimport megoszlása felhasználás szerint
(Százalékban)

	1995	1998	2001
Beruházás	44,3	32,6	31,5
Fogyasztás	33,3	25,5	23,6
Továbbfeldolgozás	23,4	41,9	44,9
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH-adatszolgáltatás alapján saját számítás.

Az 5. táblázat már az összes importra vonatkozik. E szerint a legmérsékeltőbb volumen-növekedés az energiabehozatalt jellemezte, amit a nyersanyagok importja követett. A beruházási javakat és fogyasztási cikkeket tartalmazó gépimport növekedése három és félszeres volt, a főként fogyasztási cikkeket tartalmazó feldolgozott termékeké közel kétszeres. Az értékindexek és volumenindexek eltérését az árak eltérő alakulása befolyásolta elsősorban, de emellett fontos szerepet játszott az árfolyamok alakulása. Igen eltérően alakultak az értékindexek: euróban számítva az értékindex meghaladta a volumenindexet, ami az euró gyengülő árfolyamára utal. A dollár értékindex alatta maradt a volumenindexnek, ami a dollár erősödésének tudható be. Az eltérések ellenkező előjelűek voltak az egyes árucsoportokban, attól függően, hogy az importárak milyen valutában merültek fel.

5. táblázat

Az import alakulása SITC-áruösszcsoportok szerint 1995–2001 között
(1995=100 százalék)

	Volumen	Euró	Dollár
Élelmiszerek	151,9	176,1	120,4
Nyersanyagok	135,2	145,3	98,9
Energia	115,6	224,1	153,4
Feldolgozott termékek	193,7	234,9	160,5
Gépek	353,6	533,1	365,3
Összesen	239,1	318,3	201,3

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás.

A magyar gazdaság fontos strukturális jellemzője a kilencvenes években, hogy szinte minden gyártási ágban nőtt az importigény. A jelentős exportbővülés és importfelhasználás szorosan összefügg, mert egyre nagyobb teret nyer az iparban az importált részegységek összeszerelése. A növekvő számú külföldi kereskedelmi vállalat is vonzza az importot, a bevásároló központokban például az iparcikkek nagy része importáru. A behozatal növekedését emellett a beruházások élénkülése is okozza, amennyiben a

gépi beruházások elsősorban importon alapulnak. Nincs is kilátás arra, hogy – a kialakult gazdasági szerkezet sajátosságaiból adódóan – néhány éven belül ez megváltozzon.

Az import a belső fogyasztásban is jelentősebbé vált: a lakossági *fogyasztásban* a gépipari termékek kétharmada importból származott, e termékcsoportnál emelkedett legjobban a fogyasztás importtartalma (főleg a személygépkocsik, híradástechnikai termékek, tartós háztartási cikkek fogyasztásának bővülése miatt). A *beruházások* importtartalma is lényegesen megnőtt, amit a feldolgozóipar hatalmas technikai lemaradása indokol. Ezt a kilencvenes évtized elején ösztönözte, hogy a külföldi befektetők számára a beruházási javak importját vámkedvezmény támogatta.

A *kilencvenes évtized egyik nagy gazdaságpolitikai dilemmája ezért az import nagymértékű, exportot meghaladó növekedéséből ered*. 1990–1993 között legjobban a gépek (köztük a személygépkocsik), valamint a fogyasztási cikkek behozatala bővült, de a termelő célú alapanyag- és félkésztermék-behozatal csökkent; összhangban a feldolgozóipar leépülésével, a termelés csökkenésével. 1994–1996-ban viszont igen jelentősen visszaesett a gépipart (többek között a személygépkocsi-behozatal magas vámterhei miatt), és mérsékeltebben bővült a fogyasztásicikk-import. Jelentősen növekedett viszont – közvetlenül az 1995. márciusi stabilizációs intézkedések után is – az anyagok, félkész termékek, alkatrészek behozatala. Ez annak ellenére így történt, hogy a bevezetett 8 százalékos vámpótlék és a leértékelések hatásaként 1995-ben ezeknél a termékek-nél volt a legmagasabb az árszint növekedése, de ezt az exportra termelők továbbhárították. A feldolgozott termékek behozatalának növekedése a bér munkához behozott anyagok növekedése mellett a fogyasztási cikkek importnövekedéséből is eredt, ami az 1995. évi visszaesés után ismét bővülni kezdett. (Lásd a 6. táblázatot.)

6. táblázat

**Az EU-import első húsz árucsoportjának részaránya 1996-ban és 2002-ben
(Százalékban)**

1996	2002
Egyéb szállítóeszköz: 13	Villamos gép, villamos készülék és műszer: 14,3
Villamos gép, villamos készülék és műszer: 7,6	Közúti jármű: 9,8
Textilfonal, szövet, egyéb textilipari gyártmány: 7,5	Energiafejlesztő gép és berendezés: 7,5
Általános rendeltetésű ipari gép: 6,5	Általános rendeltetésű ipari gép: 7,4
Speciális szakipari gép: 4,5	Híradás-technikai, hangrögzítő és -lejátszó készülék: 5,5
Papír, karton, papírpép és ezekből készült termék: 4,4	Egyéb különféle feldolgozott termék: 4,3
Fémtermék: 4,1	Textilfonal, szövet, egyéb textilipari gyártmány: 4,2
Híradás-technikai, hangrögzítő és -lejátszó készülék: 4,1	Irodagép és gépi adatfeldolgozó berendezés: 4,2
Egyéb, különféle feldolgozott termék: 4,1	Fémtermék: 4,1
Gyógyszer és gyógyszerészeti termék: 3,5	Speciális szakipari gép: 3,5
Ruházati cikk és öltözékkiegészítő: 3,0	Gyógyszer és gyógyszerészeti termék: 2,6
Vas és acél: 2,8	Papír, karton, papírpép és ezekből készült termék: 2,5
Egyéb vegyi anyag és termék: 2,7	Vas és acél: 2,3
Nemfémes ásványból készült termék: 2,3	Műanyag alapanyag: 1,9
Szerves vegyi termék: 2,2	Szakmai, tudományos ellenőrző műszer: 1,8
Irodagép és gépi adatfeldolgozó berendezés: 2,2	Nemfémes ásványból készült termék: 1,7
Műanyag alapanyag: 2,2	Ruházati cikk és öltözékkiegészítő: 1,7
Készbőr, bőrgyártmány, kész szőrmés bőr: 2,1	Egyéb vegyi anyag és termék: 1,7
Szakmai, tudományos ellenőrző műszer: 2,0	Műgyanta, műanyag, cellulózészter és -éter: 1,4
Műgyanta, műanyag, cellulózészter és -éter: 1,7	Színesfém: 1,4

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás.

Az import *relációs struktúrájának* változása hasonló jegyeket mutat, mint az exporté: jelentősen csökkent a volt szocialista országokból származó behozatal aránya: 1990-ben még innen származott a behozatal egyharmada, 1996-ban már csak egyötöde.

A kelet-európai szállítók közül a legnagyobb arányt képviselő *volt Szovjetunió* részaránya 1985-ben még 30 százalék volt, 1990-ben 20, 1996-ban pedig az utódállamok már csak mintegy 12 százalékos részarányt képviseltek a magyar behozatalban. A *CEFTA-országokból érkező import* átmeneti csökkenés után lényegében a KGST-időszakénál alig alacsonyabb, mintegy 8 százalékos. Az EU-tagországok az importon belül is a legnagyobb súlyt képviselik: 1990-ben még az import mintegy 40 százaléka, 1996-ban pedig több mint 60 százaléka származott a 15 mostani EU-országból.

A magas importigényesség és ellensúlyozásának feltételei az Európai Unióhoz való csatlakozás után (néhány korábban csatlakozott ország példáján keresztül)

Magyarország csatlakozása különbözik más, később csatlakozó országokétól abból a szempontból, hogy a kereskedelmi nyitás már évekkel korábban megtörtént, a kereskedelmi korlátokat, vámokat és importkvóták nagyrészt leépítették. Az elmúlt évtized során a nagymértékű külföldi működőtőke-beáramlás is lezajlott, ezért a csatlakozáshoz kapcsolódóan ennek érezhető nagy volumenű növekedésére és az ebből fakadó előnyökre nem érdemes számítani. A kereskedelmi kapcsolatok terén is megtörtént már az EU-orientáció.

Görögország, Spanyolország és Portugália, valamint a korán csatlakozó, de csak a kilencvenes évek második felében felzárkózó *Írország* esetében annak a folyamatnak lehettünk tanúi, hogy a kereskedelmi kapcsolatok jelentősen eltolódtak az uniós piacok felé, amelyek 75-85 százalékos arányt képviselnek a tagország kereskedelmében. Ha ebből indulunk ki, állíthatjuk, hogy a gazdasági kapcsolódás valójában többé-kevésbé megvalósult Magyarország és az EU között, s hogy a csatlakozás igazán a politikai integráció szempontjából jelentős.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a csatlakozás kísérője a lakossági fogyasztás, ezzel az import gyorsulása, ez jellemezte a dél-európai országokat. *A csatlakozás utáni első évtizedben mind a négy állam esetében rohamosan nőtték a beáramló külföldi beruházások*, ez a gazdaságok fő hajtóereje. Spanyolország és Portugália esetében a közvetlen külföldi beruházások a nagyvárosok térségébe koncentráltak a kiegyensúlyozatlan infrastruktúrájának köszönhetően, ezáltal növelték a fejlettségbeli és életszínvonalbeli különbséget a városok és a vidék között. Ebből az a fontos Magyarországra nézve, hogy a kereskedelem és a tőke hatásai akkor oszlanak el a különböző térségekben egyenletesen, ha a szállítási, közlekedési, kommunikációs, informatikai és nem utolsósorban a megfelelő emberi erőforrások rendelkezésre állnak minden térségben. Jelenleg Spanyolországban a madridi régió az EU-átlag körüli jövedelemmel rendelkezik, míg Galícia vagy Estremadura fejlettségi szintje mindössze 65-70 százalékos.

Írországban a beáramló külföldi tőke modernizációs hatása erőteljes volt, ennek eredményeként sikerült Írországnak elszakadnia az angol piactól: a külföldi beruházásokkal nyert új piacok révén az addig Nagy-Britanniába áramló exportrészarány 90 százalékról 30 százalékra csökkent. Ugyanez a tendencia figyelhető meg Írország és az EU viszonyában: 70 százalék körül stabilizálta kereskedelmi kapcsolatainak az unióhoz kötődő – enyhén csökkenő – részarányát. A gazdasági függőség Magyarország esetében is fennáll, hiszen regionálisan is koncentrált a magyar külkereskedelem (a magyar export kb. 50 százaléka Németországba, 70 százaléka is három országba – Németország,

Ausztria, Olaszország – áramlik). Az ír példa olyan külgazdasági stratégia megfogalmazását sugallja, amely az exportszerkezet diverzifikálását eredményezi.

Portugáliában a csatlakozás után gyorsabban bővült a kereskedelem, mint az EU vagy a világ kereskedelme, s a kereskedelmi kapcsolatok egyértelműen eltolódtak az unió felé: a portugál kivitel 82 százaléka az EU-ba irányul, és behozataluk 75 százaléka származik onnan. A kereskedelmi mérleg deficitese, amely egyre nő a növekvő nyersanyag-importigény miatt. Dél-Amerika mint exportcélország fontos a portugál gazdaság számára, bár az integráció kapcsán csökkent súlya az ország kereskedelmében.

Latin-Amerika a spanyol és portugál kereskedelmi kapcsolatok egyik fontos partnere a köztük lévő nyelvi, kulturális hasonlóságok miatt is. Ugyanezt a szerepet töltik be az angol nyelvű országok (USA, Nagy-Britannia) Írország kapcsolataiban. Görögország esetében nem fedezhető fel tradicionális kereskedelmi partner.

A *portugál kivitel* ágazati szinten a következőképp módosult a belépés után: a gépexport ugrásszerűen növekedett, míg az élelmiszerexport volumene nem változott, ugyanakkor jelentős kereskedelmeltérítő hatással találkozunk a csatlakozás kapcsán. Megfigyelhető, hogy az élelmiszerexport iránya az EU felé fordult, ami az exportált élelmiszerek harmadát-felét jelentette. A hagyományos textil-, ruházati, cipőipari termékeket továbbra is nagy mennyiségben állították elő, de párhuzamosan fejlődött a telekommunikációs és a villamos berendezések gyártása is.

Portugáliában a behozatal földrajzilag diverzifikáltabb, mint a kivitel. A gépipport növekedése átlag alatti, viszont jelentős az elmaradás a modern technológia behozatalánál. A könnyűipari és az élelmiszerimport három-négyszeresére nőtt, ami annak a következménye, hogy az erőforrásokat a gépiparba csoportosítják át, így az említett két ágazatban szükséges a hazai termelés helyettesítése importtal.

Spanyolországot az integráció miatt kikényszerített alapvető változások „permanens sokk”-ként (Hamar, 1999, 63. o.) érintették. Akárcsak a portugál, a spanyol gazdaság is erősen függ az energiahordozóktól, krónikusan magas a külkereskedelmi deficit, ennek nagy része a csatlakozás előtt az Egyesült Államokkal és Japánnal való kereskedelméből származott. Spanyolország az 1985-ben történt csatlakozás idején kevésbé volt nyitott, mint Portugália. A gazdasági nyitás perspektívája, valamint a munkaerőköltségek terén meglévő előnyei látványosabb növekedést vetítettek előre, ami azonban nem következett be. A csatlakozást több tényező okozta: a) olyan ágazatokra szakosodott, amelyek termékeire nem volt bővülő kereslet világszinten; b) a dinamikusan növekvő keresletű termékek piacán komparatív hátránnyal rendelkezett a fejlett (OECD-) országokkal szemben; c) a munkaerőpiac rugalmatlan volt a szerkezeti változásokkal szemben, ami magas munkanélküliséget eredményezett, miközben hiányzott a képzett munkaerő.

Spanyolországban 1986 és 1990 között eltörölték a vámokat és korlátozásokat a Közös Piac felé, s a korábbi szigorú importkorlátok lebomlása miatt megugrott az importkereslet, miközben a hirtelen külkapcsolat-bővítés és nyitás következtében látványosan nőtt az export is. Tapasztalható volt, hogy az Európai Közösségen kívüli országokkal csökkentek a kereskedelmi kapcsolatok, ami némi lassulást okozott a kivitel növekedésében.

„A kereskedelemben kerülő termékek spanyol piacainak [...] integrálódása az EK-ba ugyanakkor jelentős hosszú távú előnyök forrása lehet. Mivel a spanyol kereskedelem közel fele ágazatok közt bonyolódott a csatlakozást megelőzően, a relatíve munkaigényes tevékenységeknél meglévő komparatív előnyök fokozott kihasználása a kereskedelemből származó jelentős haszon kihasználását eredményezheti. A kereskedelem liberalizálása következtében átrendeződő relatív árarányok hatására a termelés szerkezete várhatóan az importtal versenyző termékek termelésétől a munkaigényes termékek exportorientált gyártása felé tolódik el. Másrészt az a körülmény, hogy a kereskedelmi

áramlások másik fele ágazaton belül bonyolódik, a hosszú távon realizálható haszon további növekedéséhez járulhat hozzá a fokozódó versenyből, a nagyságrendi és specializációs előnyök kihasználásából származó pótlólagos haszon révén. Vagyis Spanyolország egyrészt fokozatosan kihasználja meglévő komparatív előnyeit azáltal, hogy egy sor munkaigényes termék nettó exportörvé válik, másrészt egy-egy terméksoporton belül tovább specializálódva a nagyobb piacméretből és fokozódó versenyből származó előnyeit is fokozhatja. Ez a stratégia segítheti Spanyolországot abban, hogy sikerrel vegyen részt a még nagyobb bérelőnyökkel rendelkező nem EK-országok versenyében az EK-piacokon.” (Hamar, 1999, 68. o.)

Görögország példa arra, hogy milyen gazdaságpolitikával ne menedzseljük az ország integrációját. A görög gazdaság a csatlakozás előtt is körül volt bástyázva protekcionista intézkedésekkel, de utána is a hazai termelők támogatásával és importvámokkal igyekeztek védekezni az EU liberalizációja ellen. Az integráció első éveiben, 1981 és 1986 között az export GDP-hez viszonyított aránya nem változott (41 százalék), míg az importigény megnőtt (61,2 százalékról 69,1 százalékra). A súlyos kereskedelmimérleghiánynak több mint a fele a közösséggel folytatott kereskedelemről származott. Az importnövekedés elsősorban annak köszönhető, hogy a fogyasztói igények megnöttek a csatlakozás után, ily módon egyirányú kereskedelemteremtő hatás érvényesült. A legjelentősebb kereskedelmi hiány az agrárágazat fejlesztésének elmaradása miatt a mezőgazdasági termékek körében alakult ki. Görögország esetében is lejátszódott a többi országhoz hasonlóan a kereskedelmeltérítő folyamat, hogy kereskedelmi kapcsolatai áttevődtek az unió országaiba, míg más külkapcsolatai, így a kelet-európaiak is leépültek. Az exporttermék-szerkezet túlzottan koncentrált, a hagyományos textil-, ruházati ipar és a kohászati árucikkei dominálják a kivitelt. Hiányoznak a modern, diverzifikált termelési folyamattal, magas feldolgozottsággal és hozzáadott értékkel rendelkező ágazatok. Mivel a versenyképesség fokozását nem a termelékenység javításával, hanem exportösztönzéssel akarták elérni, ennek hatásaként a szakosodás a munkaerő-igényes ágazatok irányába tolódott el. A szerkezeti alkalmazkodás nem árversenyhez, hanem munkanélküliséghez és a termelés visszafogásához vezetett. Az iparágon belüli kereskedelem a hagyományos ágazatokra jellemző, a modern iparágak esetében az ágazatok közti kereskedelem van túlsúlyban. Az 1989–1994 közötti közös piaci recessziót Görögország úgy vészelte át, hogy külső piacok felé nyitott. Bővült a kereskedelem Kelet-Európával, Dél-Amerikával, Japánnal. Így is az EU maradt a fő partner, az export 78 százaléka oda áramlott. A görög gazdaság esetében a liberalizációnak nem kereskedelemteremtő, hanem főleg kereskedelemeltérítő hatása volt. Az exportorientált ágazatok továbbra is a textilipar és a mezőgazdasági szektorok. A görög acélipar a verseny áldozatává vált. A gazdaság egészére vonatkozóan szükség volna technológiai fejlesztésekre.

Írország a gazdasági felzárkózás iskolapéldája. Azonban esetében három évtizednek kellett eltelnie a csatlakozástól számítva, míg teljesítménye meghaladta az EU átlagát. Ehhez szükség volt a külfölditőke-beáramlásra a tudás- és technológiaintenzív szektorokba, és ehhez kapcsolódóan a munkaerő képzettségének és átképzésének növelésére.

Fontos jellemzője az Írországba áramló tőkének – és ez Portugália és részben Spanyolország esetében is így van –, hogy olyan ágazatokban hozott létre új kapacitásokat, amelyek termékeire világszerte nagy a kereslet, és a gyorsan növekvő piacokat célozzák meg. Ez a gépiparon belül az irodagép- és a villamossági gépgyártás (azaz számítástechnika, elektrotechnika), illetve a vegyi cikkek. A gazdaság nyitottsága csökkenti a belföldi piac jelentőségét. Az ír gazdaságba áramló külföldi beruházások nagy része amerikai eredetű, amely termelékenyebb és magasabb jövedelmezőségű, mint a hazai vállalkozások. Feldolgozóipari termelésüknek több mint 90 százaléka exportra kerül. Az ír példa alapján megfigyelhető, hogy a külföldi beruházók nem a komparatív előnyöket követik,

hanem a növekvő hozadékú ágazatokba fektetnek be. A multinacionális cégeknek ez kedvezőbb, mert így részfolyamatokat oszthatnak meg világszinten, egy-egy országban a termelési részfolyamat nagyobb méretekben, gazdaságosabban történhet, és nemzetközi szinten koncentrálhatják a kutatási tevékenységeket.

Írország sikeres iparpolitikájának alapja az a felismerés, hogy – igen magas fejlettségi szinten – már nem a tőkebeáramlásban látják a növekedési potenciált, hanem a hozzáadott érték növelésében, a technológiai fejlődésben, a tudás- és technológiaintenzív termékekben rejlik, ami nem feltétlenül következménye a külföldi működőtőke-beáramlásnak.

Tanulságos, hogy a közgazdasági elmélet feltételezéseivel ellentétben a *nemzetközi munkamegosztásban való rohamosan bővülő részvételük nem a korábbi komparatív előnyeiknek megfelelően alakult*. A külföldi befektetések, a termelés és a kivitel leginkább azokban az ágazatokban bővült, ahol korábban komparatív hátrányokat állapítottak meg. Írország kedvező adottságait kihasználva a nagy multinacionális cégek befektetéseiket főként a növekvő hozadékkal rendelkező tevékenységekbe irányították, és versenyelőnyeiket kiaknázva nem követték, hanem *megteremtették* ezeken a területeken *Írország komparatív előnyeit*.

Az ír kereskedelmi növekedés jóval meghaladta mind a világlátlagot, mind az EU átlagát 1988 és 1995 között. Hét év alatt összesen 234 százalékkal nőtt a kivitel, 209 százalékkal a behozatal – amely a kereskedelmi mérleg javulásához, sőt tartósan 10 milliárd dollár feletti aktívumához vezetett. (Eközben az unió exportja 173 százalékkal, importja 167 százalékkal nőtt, a világkereskedelem pedig 180 százalékkal bővült.) Hangsúlyozandó, hogy nem a nyersanyagok vagy a félkész termékek kivitele, hanem az iparcikkek, azon belül is a gépxport dinamikus bővülése révén érte el az ír gazdaság a kiemelkedő fejlődést. Az import fő forrása Kelet-Európa, Afrika és Ázsia. Az export 72 százaléka irányul az EU-ba, de ez az arány csökkenést mutat. Vagyis Írország nem vált olyan mértékben függővé az EU piacaitól, mint a másik három ország. Az export harmadát az irodagépek, adatfeldolgozó gépek (számítógépek) teszik ki. Ezen kívül jelentős a vegyi cikkek aránya, amely szintén magas hozzáadott értéket tartalmaz, és az élelmiszerexport részaránya is jelentős. Az import nem annyira koncentrált, mint az export. Ugyanakkor érdekes, hogy ugyanazok a legfontosabb importcikkek, mint a legfontosabb exporttermékek: irodagépek és villamosági gépek. A gazdasági teljesítmény megoszlásáról annyit lehet megállapítani, hogy azon iparágak exportteljesítménye volt kiugró, amelyek eleve exportorientáltak voltak.

Írország fejlődéséből levonható tanulságokkal kapcsolatban *Nagy András* [2000, 52–53. o.] a következőket írja. „Írország a csatlakozást követően sokkal nyitottabbá vált, jelentősen nőtt a külkereskedelem és a nemzetközi tőkeáramlások szerepe, ami igen pozitívan hatott a növekedés ütemére. Írország esete is bizonyítja, hogy a nyitottság igen pozitívan hat egy kis belső piaccal rendelkező ország fejlődésére. Fontos tanulság, hogy a nyitott gazdaságok gyorsabban növekednek, mint a protekcionista politikát folytatók, de ezen túl, a viszonylag szegény nyitott országok gyorsabban növekednek, mint a gazdagabb nyitott országok. A megvizsgált négy ország közül Írország az egyik legnyitottabb, és GDP-jéhez mérten itt a legnagyobb az EU-országokkal folytatott kereskedelme.

Írország számára az európai integrációban való részvétel nemcsak sikerekkel, hanem súlyos nehézségekkel is járt, jelentős áldozatokat is kellett vállalnia. Az a várakozás, hogy a kereskedelem liberalizációját követően a belföldi vállalatok versenyképessége megnő, és exportra kezdenek termelni, nem teljesült. Az exportsikereket legnagyobb részben a külföldi befektetők vállalatai érték el. A kereskedelem liberalizálásához való alkalmazkodás során egész iparágak tűntek el, és sokan veszítették el munkájukat.

Írország kereskedelme az utóbbi három évtizedben rendkívül dinamikusan fejlődött: a kivitel és a bevétel együttes értéke a GDP 60 százalékaról annak 105 százalékára nőtt, és ezzel az EU-országok között a legmagasabb szintet érte el. [...] Bár Írország lakossága kevesebb mint fele Magyarországnak, kivitele majdnem háromszor akkora, a magyar kereskedelmi mérleg 2-3 milliárd dolláros deficitjével szemben már rendszeresen 15–20 milliárd közötti exporttöbbletet ér el.”

Írország kereskedelmének dinamizmusa túlszárnyalta Spanyolországét és Portugáliáét, holott azok kereskedelme is jóval az EU átlagánál gyorsabban fejlődött. A külkereskedelemben elért kiugró sikerességét mutatja, hogy kiviteli többlete a többszörösére nőtt. Írország ebben a tekintetben is sokkal sikeresebb volt a dél-európai országoknál, melyek kereskedelmi mérlege végig jelentős importtöbbletet mutatott.

A dél-európai országokban megfigyelt tendenciákhoz hasonlóan az ír kereskedelemben is jelentősen bővült az ágazaton belüli csere, az összes forgalom 38 százaléka, az ipari cikkekének pedig 44 százaléka ugyanazon iparág párhuzamos exportjából és importjából származott már 1990-ben, azóta ez a hányad még emelkedett. Az európai integráció, a globalizálódás és a nemzetközi nagyvállalatok írországi betelepülése is az ágazaton belüli kereskedelmet serkentette. A sikeres ágazatoknál az ágazaton belüli kereskedelem bővülése különösen erős volt. Másfelől azok az iparágak, ahol magas az ágazaton belüli kereskedelem, szinte minden mutató tekintetében eredményesebbek, mint ahol alacsony: jobban nő a foglalkoztatottság, a termelés és az export. Szüksős belső piacuk és a hagyományos ipari tevékenységek hanyatlása miatt azonban az ágazatok közötti kereskedelem bővülése is erős volt.

A kereskedelem pozitívan járult hozzá a foglalkoztatottság alakulásához, mivel a termelés növekedése a kivitelnek volt köszönhető, ami a gazdasági szerkezet jelentős átalakulásával párosult: az erőforrások az alacsony termelékenységu és magas munkaintenzitású ágazatokból a magas termelékenységu és alacsony munkaintenzitású ágazatokba áramoltak.

Mivel Portugália és Spanyolország túlságosan az EU felé fordult, elvesztették korábbi beszerzési és célpiacaikat Japánban, Észak-Amerikában, Ázsiában. Ezzel a kereskedelmi koncentrációval sebezhetőbbé vált gazdaságuk.

Ugyanez a folyamat lejátszódott az uniós felkészülés során Magyarországon is, amely az 1990-es évek elején gyorsan lemondott kelet-európai piacairól, és a visegrádi országokkal is csak nehezen tudott fenntartani nem túl jelentős arányú kereskedelmet. A stratégiai szempontú piacdiverzifikáció kapcsán szükséges volna ezeket a kapcsolatokat újra kiépíteni, amiben nyilván szerepe lesz az unió bővülésének, és a kibővülő uniós piacok aránya tovább nő a magyar külkereskedelemben.

Mind a négy ország esetében felváltotta a rejtett exporttámogatást nyújtó adórendszert a hozzáadott érték alapú adózás, amely kereskedelemösztönző hatású.

Írország és Portugália esetében azt figyelhettük meg, hogy az európai integráció során a fejlett technológiát igénylő és nagy nemzetközi keresletű villamos gépipari ágazatok kerültek túlsúlyba az exportban.

A négy ország példáját összefoglalva megállapítható, hogy a csatlakozás jelentős kereskedelembővítő hatással járt azon országok esetében, amelyek a modern gépgyártás piacát célozták meg. A csatlakozás a strukturális átalakuláson keresztül akkor hat erősen a külkereskedelemre, ha minél magasabb vámszínvonalat és minél szigorúbb importkorlátozást kell leépíteni. Magyarországon mindazon piaci harmonizálási folyamatok nagyrészt lejátszódtak már a csatlakozás előtt, amelyek a négy vizsgált országban az integráció mélyülése előtt végbementek.

A csatlakozás lehetséges hatásai az importra

Ami a jövőt illeti: amint a GKI Rt. előre jelezte, 2003–2006-ban évi átlagban 12 százalék lesz az áruforgalmi import növekedése, tehát a gazdaság erős importigényessége középtávon is fennmarad a következő okok miatt:

- a forint hosszú időszakon át érvényesülő reálfelértékelődése megnövelte az import versenyképességét;

- az olcsóbb bérű országok az importon keresztül is egyre jobban integrálódnak az európai–magyar gazdaságba;

- a jövedelmek további várható differenciálódása miatt nő a fogyasztás importigényessége, mivel a magas jövedelmi kategóriába tartozók fogyasztásában magasabb az import;

- a feldolgozóipar 2003–2006-ban várhatóan lényegesen gyorsabban (átlagosan évi 6-7 százalékkal) bővül, mint 2000–2003-ban (évi átlagos 1,8 százalék), amit csak a magas importtartalmú gépberuházások alapozhatnak meg.

Az import fele *gépipari termék*, s várható, hogy ennek *súlya tovább emelkedik*. Igen jelentős hányada olyan részegységekből áll, amelyek további feldolgozás után kivitelre kerülnek. A gépipari termékek behozatalának növekedése irányába hat a *gépkocsik és a tartós fogyasztási cikkek* iránti lakossági kereslet erősödése, a vállalkozások *beruházási célú gépek és berendezések, adatátviteli berendezések* iránti igényeinek növekedése. A magyar agrárgazdaság nehézségei és az agrárvámok EU-országok felőli teljes lebontása következtében indokolt arra számítani, hogy az EU-hoz való csatlakozás magával hozza az agrárbehozatal emelkedését.

A feldolgozott és gépipari termékek behozatala szempontjából is legfontosabb az *Európai Unió*, ahonnan ezek több mint 60 százaléka származik; középtávon ez az arány növekedni fog. A feldolgozott termékek lassú importarány-növekedése figyelhető meg a *fejlődő országok* felől is, amiben elsősorban versenyképes árainknak – és nem a kiváló minőségnek – van és még lesz is szerepe. A *nyersanyagok és energiahordozók* zöme, mintegy 80 százaléka továbbra is a *kelet-európai országokból*, elsősorban Oroszországból érkezik a következő években, de ez az átlagosnál lassabban bővül.

Az EU-belépés következtében a magyar gazdaságban az importverseny nőni fog a következők miatt:

- megszűnik az EU-országokból származó import vámja;

- az EU közös vámjai többségében alacsonyabbak a mostani magyar vámoknál, ez az EU-n kívüli import versenyképességét fogja kissé növelni;

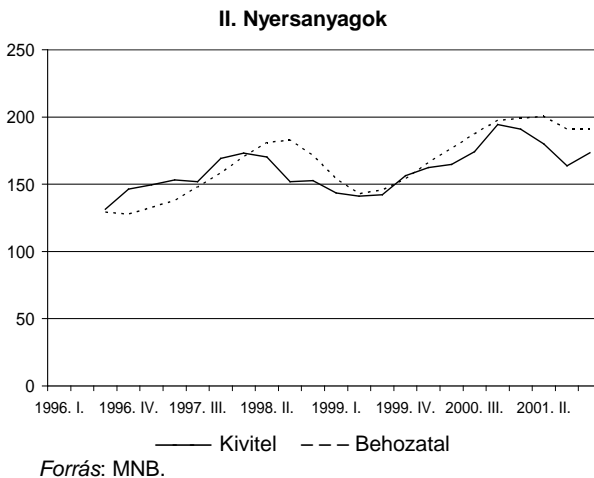
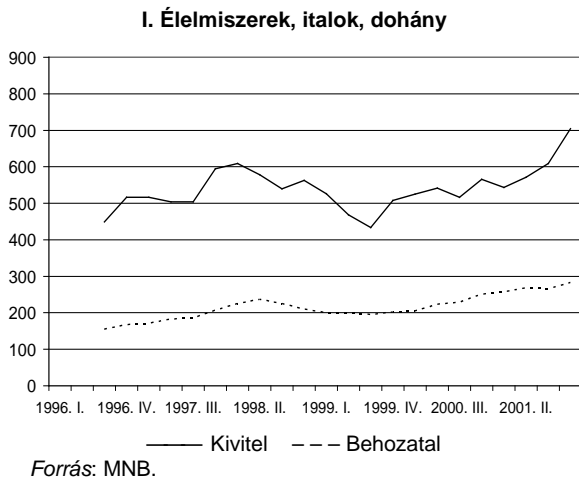
- az agrárkereskedelem – a vámok maradék 10 százaléka után – teljesen liberalizált lesz, ami javítja az EU-import versenyképességét, nehéz helyzetbe hozva a nem elég hatékonyan működő magyar gazdálkodókat. Mivel az EU agrárvámjai magasabbak e termékeknél, a harmadik országokkal szemben erősödik a vámvédelem.

Az 1. ábrán látható, hogy a külkereskedelmi egyensúly a legnagyobb, gépek és szállítóeszközök áruőcsoportban nagyjából kiegyenlített, enyhe kiviteli többlettel számolhatunk, de a továbbfeldolgozásra importált alkatrészek és részegységek hazai gyártással való helyettesítése, a hazai beszállítás arányának növelése javíthatná az egyenleget. A feldolgozott termékek körében enyhén növekszik a deficit, itt kulcsfontosságú a hazai termelés korszerűsítése, a termelékenység javítása. Ebben az árucsoportban magas a bér munka, ami igen érzékeny a forint árfolyamára. Ha erősödik a forint – márpedig ez várható a következő években –, itt nem várható az egyenleg javulása, különös tekintettel az olcsó ázsiai áruk versenyére. Az agrártermék-kereskedelem élenkülése a mérleget kis mértékben pozitívan befolyásolhatja: itt a mérleg többlete 200–400 euró között mozgott 1996–2002 között. A nyersanyagok és az energia exportja elhanyagolható nagyságú, a

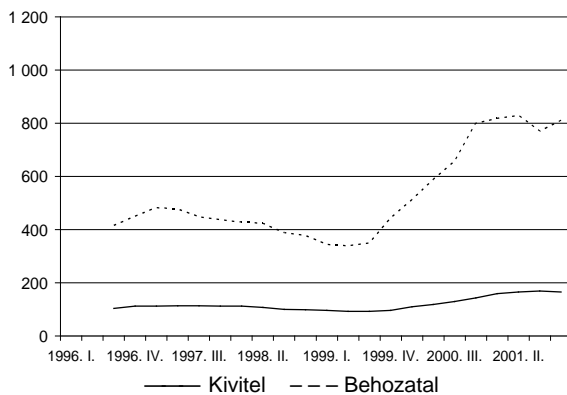
hazai felhasználás volumene sem változik lényegesen. Ezért a kereskedelmi mérleg alakulása nagyban függ a világpiaci árak alakulásától, s a mérleg kilengése akár 500 millió euró is lehet.

1. ábra

Az export és import alakulása negyedévenként árucsoportok szerint
(Háromhavi mozgó átlagok, millió euróban)

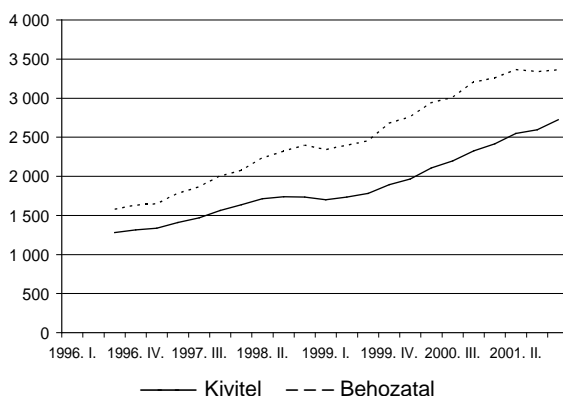

III. Energiahordozók

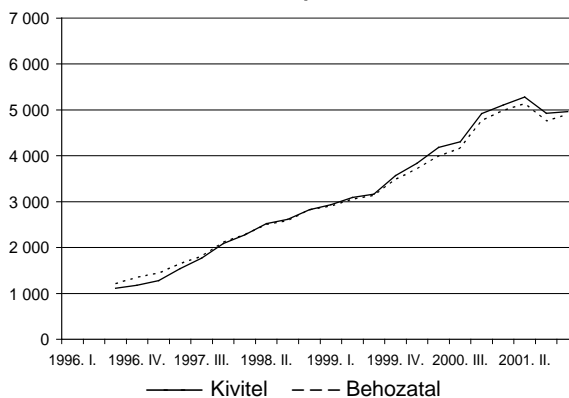
Forrás: MNB.

IV. Feldolgozott termékek

Forrás: MNB.

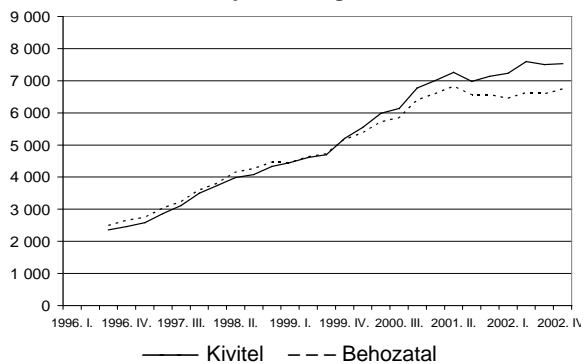
V. Gépek

Forrás: MNB.

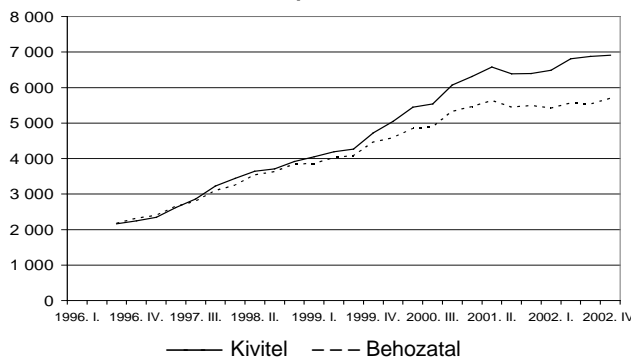
Az export és import alakulása negyedévenként országcsoportok szerint
(Háromhavi mozgó átlagok, millió euróban)

Fejlett országok

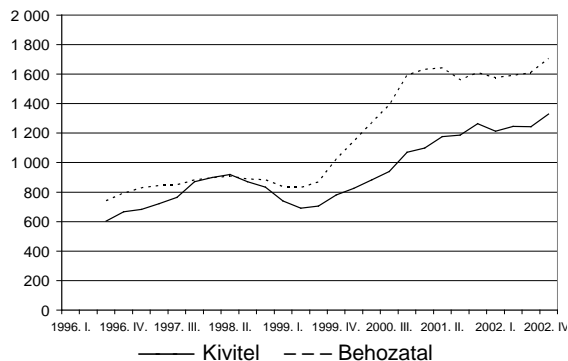
Forrás: MNB.

Európai Unió

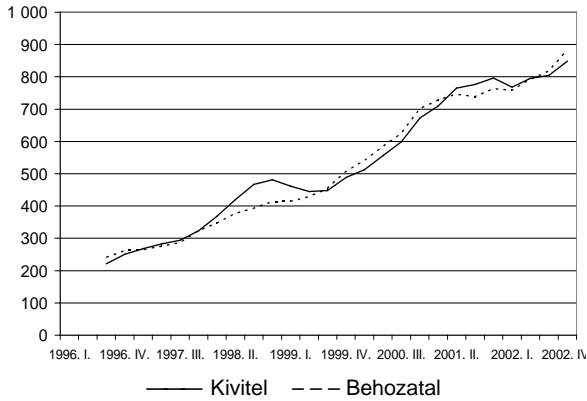
Forrás: MNB.

Közép- és kelet-európai országok

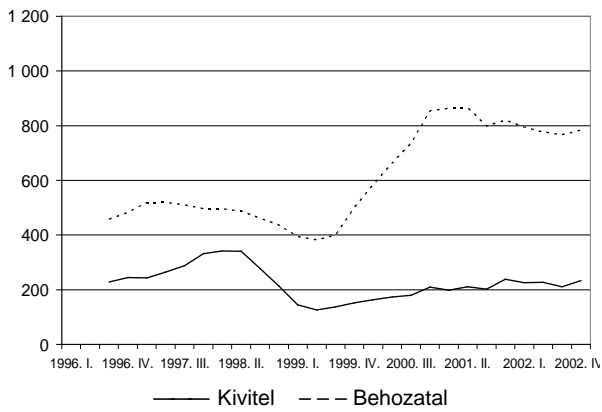
Forrás: MNB.

CEFTA-országok

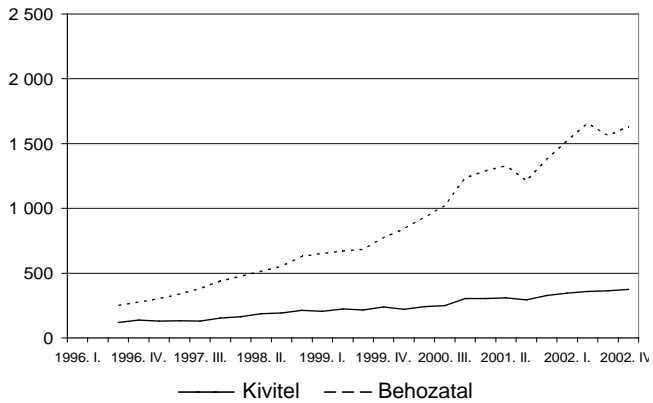
Forrás: MNB.

FÁK-országok

Forrás: MNB.

Fejlődő országok

Forrás: MNB.

Az országcsoportok szerint megbontott külkereskedelmi forgalom (lásd a 2. ábrát) egyértelműen növekvő többletet mutat a fejlett országok, ezen belül az EU viszonylatában, ahol a gépek és szállítóeszközök dominálnak. Viszonylag kiegyensúlyozott a forgalom a CEFTA-országokkal is. A FÁK-országokkal, ahonnan az energiainport nagy része származik, tartósan deficites a mérleg. Az orosz gazdaság válságát jól mutatja a kivitel 1998 utáni visszaesése, a lassú kilábalást jelzi annak csak nagyon enyhe növekedése. Itt a mérleg egyértelműen a kivitel élénkülésének függvénye. Ami a fejlődő országokat illeti, térfelületük a magyar gazdaságban igen látványos, a behozatal euróban hét év alatt mintegy kilencszeresre nőtt, amit a kivitel szinte egyáltalán nem ellensúlyozott. Komoly külgazdasági stratégiai feladat ezért a jövőben az ázsiai országok termékeinek kiszorítása az import egy részének hazai termeléssel való felváltásával. Az ebből a régióból származó befektetések ösztönzése ebből a szempontból kulcsfontosságú. Mivel Ázsia hatalmas piac, a piaci munka erősítése, az export ösztönzése legalább olyan lényeges eleme kell, hogy legyen a külgazdasági stratégiának, mint az import kiszorítása.

Felhasznált irodalom

- Ágazati Kapcsolatok Mérlege. KSH, Budapest, 1991, 1992, 1993, 1995, 1996, 1998.
- Antalóczy Katalin* [1996]: Külkereskedelmi folyamatok 1995-ben. *Külgazdaság*, július–augusztus.
- Antalóczy Katalin* [1997]: Változó tendenciák a külgazdaságban. *Külgazdaság*, július–augusztus.
- Antalóczy Katalin* [1999]: Külgazdasági trendek Magyarországon 1995 és 1998 között. *Külgazdaság*, június.
- Búzás Sándor – Novák Csaba* [2000]: A magyar exporttevékenység alakulása (az Európai Unió piacán) a munkaerőköltségek tükrében. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.
- Countries in Transition*, 1999, 2000, 2001. The Vienna Institute for International Economic Studies, Vienna.
- Czakó Erzsébet* [2001]: A vállalati versenyképesség alakulása a kilencvenes évek második felében. *Vezetéstudomány*, 1. szám.
- Dobrinski, R.* [1996]: Economic Transformation and the Changing Pattern of European East-west Trade. In: *Dobrinski, R. – Landesmann, M.: Transforming Economies and European Integration*. Edward Elgar, Vienna.
- Forgon Mária – Waldhausel Péterné – Zsellér Gyula* [1996]: Az importigényesség alakulásának elemzése az ÁKM alapján 1986–1993. KSH, Budapest.
- GKI [2001]: A forint árfolyamsvája szélesítésének makroszintű és vállalati hatásai. GKI Rt.
- Hamar Judit* [1996]: A kereskedelmi mérlegre ható főbb tényezők és a magyar gazdaság importigényességének alakulása. *Külgazdaság*, december.
- Hamar Judit* [1999]: Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása Spanyolország külkereskedelmére. *Külgazdaság*, december.
- Hamar Judit* [2000]: Magyarország külkereskedelmének jellemzői és az EU-csatlakozás várható hatásai. *Külgazdaság*, június.
- Hamar Judit* [1997]: A kereskedelmi mérlegre ható főbb tényezők és a magyar gazdaság importigényességének alakulása. Kopint-Datorg Rt., március.
- Kovács Zoltán Ákos* [2002]: Komparatív előnyök és az áruszerkezet változása Magyarország Európai Unióval folytatott kereskedelmében. *Külgazdaság*, július–augusztus.
- Landesmann, M. – Stehrer, R.* [2002]: Trade Structures, Quality Differentiation and Technical Barriers in CEE-EU Trade. Research Report, No. 282., WIIW, Vienna, január.
- Molnár Attila* [2002]: A magyar agrárgazdaság versenyképessége az uniós piacokon. *Külgazdaság*, október.
- Nagy András* [1999]: Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása Portugália külkereskedelmére. *Külgazdaság*, július–augusztus.
- Nagy András* [2000]: Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása Írország külkereskedelmére. *Külgazdaság*, március.
- Oblath Gábor* [2000]: Magyarország cserearányainak alakulása. *Külgazdaság*, szeptember.
- Pula Gábor* [1999]: Modernizáció és deficit. *Külgazdaság*, április.
- Somogyi Dorottya* [1999]: Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása Görögország külkereskedelmére. *Külgazdaság*, november.

- Viszt Erzsébet* (szerk.) [1997]: Külgazdasági veszélyzónák a vállalati várakozások, szándékok tükrében. Tanulmány. GKI Rt., július.
- Viszt Erzsébet* [2002]: A versenyképesség alakulása Magyarországon az EU-csatlakozás előtt. *Európai Tükör*, december.
- Viszt, Erzsébet – Borsi, Balázs* [2001]: Structural changes in the Hungarian economy and foreign trade in 1993–1998. *Acta Economica*, 2. szám.
- World Investment Report 2002. UNCTAD.

Az EU strukturális alapjainak felhasználásából adódó tapasztalatok elemzése az egykori NDK példáján

SZEMLÉR TAMÁS

*A keletnémet tartományok (a volt NDK) 1991 és 1993 között egy, a német egyesítésre reagáló döntés következményeként részesülhettek az EU strukturális politikájának transzfereiből. Az 1994–1999-es időszak keletnémet programjai már az EU-ban általánosan érvényes szabályok (a korábbinál jóval magasabb támogatási összegek, szigorúbb felhasználási szabályok) mellett zajlottak. A támogatások sikeres felhasználásában kulcsszerepet játszott a jól kiépült intézményrendszer. Az 1994–1999-es időszak tapasztalatai alapján a 2000–2006-os időszakra módosították a prioritásokat és az operatív programok szerkezetét. Az viszont továbbra is igaz, hogy az EU támogatásai a szövetségi támogatások viszonylag kis súlyú kiegészítőjeként vannak jelen Kelet-Németországban.**

A volt Német Demokratikus Köztársaság (NDK) tartományai¹ 1990. október 3-án, a német újraegyesítéssel váltak az Európai Közösség (EK), illetve a későbbi Európai Unió (EU) részévé. Mint az EU-átlagtól jelentősen elmaradó fejlettségű területek, a volt NDK tartományai egy gyors döntés (a Tanácsnak az Európai Bizottság javaslata alapján 1990. december 4-én meghozott 3575/90 rendelete) értelmében már 1991 és 1993 között részesedhettek a strukturális politika keretében nyújtott transzferekből. E tartományok (beleértve Kelet-Berlint is) a három év során összesen csaknem 3 milliárd ECU-vel² részesedtek e támogatásokból. A támogatások 50 százalékát az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERDF), 30 százalékát az Európai Szociális Alap (ESF), 20 százalékát pedig az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalap (EAGGF) orientációs része finanszírozta.

Az 1991 és 1993 közötti időszak több tekintetben is átmeneti volt. A volt NDK tartományai ekkor, jórészt menet közben kapcsolódtak be a programozás (közösségi, szövetségi, tartományi és regionális szinten egymásra épülő) rendszerébe. Átmeneti jellegűek voltak az elvégzendő feladatok is: ebben az időszakban az átmenet során felvetődött legsürgetőbb problémák megoldására kellett az erőforrásokat összpontosítani: az 1991–1993-as időszakra vonatkozó szászországi operatív program is végső soron a piaccgazdaságra való áttérés minél könnyebbé tételét célozta meg.

* A cikk alapjául szolgáló tanulmány a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium megrendelésére és finanszírozásával készült, a GKM-38 számú, „Magyarország és az EU-tagság” című kutatási program részeként.

¹ A cikk témaköréhez igazítva felhasználtam az 1991–1993 közti támogatásokról *Szemlér* [2003] 3. oldalán leírtakat.

² 1 ECU = 1 euró.

1994-től az átmeneti jelleg több lényeges szempontból megszűnt. A piacgazdaságra való áttérés egyes gondjainak, illetve egyes, a múltból örökölt (például környezeti) problémáknak a megoldása továbbra is napirenden volt. A strukturális politika azonban ekkor már az EU-ban általános feltételrendszernek megfelelően (a többi területtel azonos időtávra tervezve, a keletnémet területeket a strukturális politika célrendszerében a fejletlen régiókra vonatkozó 1. cél alá besorolva, s mindennek következtében a korábbinál jelentősen nagyobb támogatásokkal) működött a volt NDK területén. Ennek is betudható, hogy a hozzáférhető dokumentumok mennyisége és a belőlük kiolvasható információ is jóval bőségeesebb, mint az első években. Mindez még inkább elmondható a jelenleg zajló, 2000–2006-os költségvetési időszak strukturális politikai támogatásaira vonatkozó dokumentumokról.

A cikk célja, hogy – e két időszakra koncentrálva – bemutassa az EU strukturális politikai támogatásával kapcsolatos keletnémet tapasztalatokat. Az első részben az 1994–1999 közötti programok bemutatása során a legfontosabb prioritásokra és eredményekre koncentrálunk. A második részben 2000–2006 közötti időszakra vonatkozó prioritásokat és operatív programokat, illetve azok tartományonkénti főbb jellegzetességeit mutatjuk be. A tanulmány zárásaként összefoglaljuk a Magyarország számára is hasznosítható legfontosabb tanulságokat. Az anyag nem tér ki részletesen a keletnémet tartományok gazdasági helyzetének elemzésére; a támogatások 2000–2006 közötti felhasználási szempontjainak kialakításánál szem előtt tartott legfontosabb mutatókat a függelék táblázataiban közöljük, össznémet- és EU-összehasonlításban.

Az 1994–1999 közötti időszak

A közösségi támogatás célrendszere

A strukturális alapok felhasználásához többszintű célrendszer kidolgozására van szükség. A keletnémet tartományok esetében a háromfokozatú – felső, közepes és alsó szintű – célokat tartalmazó célrendszer a következőképpen nézett ki (Riedel et al., 1997, 75–77. o.):

A támogatások felső, azaz *átfogó célja* német nézőpontból tekintve a stabil gazdasági térség megteremtése volt az új német tartományokban, olyan életszínvonal mellett, amely közelít a régi szövetségi tartományok nivåjához. E célkitűzés jól illeszkedett az EU azon általános célkitűzéseivel, amely a tagállamok, a régiók és a társadalmi csoportok közötti társadalmi-gazdasági különbségek csökkentésére, ezáltal az unió mint egész harmonikus fejlődésére irányult.

A célhierarchia *középső szintjén* német szempontból két fő célkitűzés volt. Egyrészt célul tűzték ki egy *önmagát fenntartó fejlődési folyamat beindítását*, aminek két kulcselemként a tárgyi beruházások növelését, valamint a foglalkoztatás bővítését (a munkakerő minél szélesebb körű felhasználását) jelölték meg. Másrészt ezzel párhuzamosan célként tűzték ki, hogy a szerkezetváltást úgy végezzék el, hogy lehetőség szerint tekintettel legyenek a szociális következményekre, s megfelelő módon kezeljék azokat.

E célok az EU következő célkitűzéseivel illeszkedtek:

- a fejlődésben hátramaradt régiók fejlődése és szerkezetváltása;
- az önfenntartó növekedés alapvető feltételeinek javítása;
- az előbbin belül is kiemelten a környezetvédelem, a munkahelyek létesítése (különösen a nők számára), a magasabb szakképzettség támogatása;
- az endogén potenciál megerősítését, a környezeti feltételek javítását, a kutatás-fejlesztés (K+F) megerősítését, valamint a kis- és közepes vállalatok (KKV) támogatását szolgáló intézkedések hangsúlyozása.

A célhierarchia alsó – a tervezési és programozási célok – szintjén német szempontból egyrészt három átfogó, szervezési jellegű feladatot, másrészt a német regionális fejlesztési terv programszintű célkitűzéseit különböztethetjük meg.

A három általános feladat (Gemeinschaftsaufgabe – közösségi feladat):

- a különböző szektorok és politikai területek céljainak összehangolása;
- az általános keretfeltételek (mint a támogatott területek földrajzi lehatárolása, a támogatás maximális mértékének meghatározása) koordinálása;
- a támogatások jóváhagyási rendjének kialakítása.

Az ily módon kialakított szervezeti kereteken belül kellett végrehajtani a regionális fejlesztési terv célkitűzéseit. Ezeket az 1994–1999-es időszakra vonatkozóan a következő kilenc pontban foglalhatjuk össze:

- a magánberuházások támogatása; az új német tartományokban végzett beruházások számára preferencia biztosítása;
- a magánkezdeményezések közberuházásokkal való támogatása;
- az infrastruktúra javítása annak érdekében, hogy az új tartományok és Kelet-Berlin mint telephely vonzereje növekedjen a potenciális befektetők szemében;
- a privatizáció következetes végrehajtása;
- a válsághelyzetben lévő régiókban a szerkezetváltás hatásainak speciális regionális politikai intézkedésekkel történő kiegyensúlyozása;
- aktív munkaerő-piaci eszközök alkalmazása annak érdekében, hogy a szerkezetváltásból elkerülhetetlenül adódó nehézségek áthidalhatóak legyenek; ezen eszközök lehetőséget nyújthatnak az állásukat elvesztők számára az újbóli munkához jutásra;
- hosszú távon is versenyképes, piacorientált struktúrák kialakítása a mezőgazdaság, valamint a mezőgazdasági termékek feldolgozása és piacra juttatása területén;
- a vidéki területek gyenge gazdasági alapjainak megerősítése;
- a lakás- és munkakörülmények, valamint a környezet állapotának javítása a vidéki területeken.

A fenti célkitűzéseket az EU strukturális politikájában elvárt szerkezetre „lefordítva” alakították ki a fejlesztési prioritásokat, amelyekből az 1994–1999-es időszakban az új német tartományokban hét volt:

- a termelőberuházások és az azokat kiegészítő (gazdasághoz közeli) infrastruktúra támogatása;
- a kis- és közepes vállalatok támogatása;
- a kutatás, a technológiai fejlesztés és az innováció támogatása;
- a környezet védelme és állapotának javítása;
- a munkanélküliség elleni küzdelem, a munkaerő-potenciál, a szakképzés, a szakmai továbbképzés, valamint a foglalkoztatás támogatása;
- a mezőgazdaság, a vidékfejlesztés és a halászat támogatása;
- technikai segítségnyújtás.

Az új német tartományok operatív programjaiban (OP) e célkitűzéseket figyelembe véve osztották fel a felhasználható forrásokat, köztük a strukturális alapokból származó EU-forrásokat is. 1994 és 1999 között 16 regionális operatív program zajlott a keletnémet tartományokban, ezek mindegyike integrált program volt, azaz egynél több strukturális alap forrásait használta fel, annak érdekében, hogy azok forrásait minél hatékonyabban lehessen koordinálni. Ezek mellett még két több tartományra kiterjedő és alapspecifikus operatív program zajlott. A 18 program röviden az alábbiak szerint csoportosítható:

- 6 integrált regionális operatív program túlnyomórészt az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERDF) finanszírozásával;

- 6 regionális operatív program túlnyomórészt az Európai Szociális Alap (ESF) finanszírozásával; ezekből 5 regionális, 1 pedig a régiók határain átnyúló horizontális (szövetségi) program;
- 5 integrált regionális operatív program túlnyomórészt az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalap (EAGGF) orientációs részének finanszírozásával;
- 1 horizontális operatív program a Halászati Orientációs Pénzügyi Eszköz (FIFG) finanszírozásával.

A strukturális alapokból származó támogatás pénzügyi keretei

1994 és 1999 között a keletnémet tartományok számára a strukturális alapok 1. céljának keretében összesen 12,48 milliárd ECU-támogatási keret volt elérhető. Ez az összeg több mint négyszerese volt az 1991–1993 között e tartományoknak juttatott EU-támogatásoknak.

A támogatási keretből a legnagyobb rész (54,6 százalék) az ERDF-re esett, az ESF, illetve az EAGGF orientációs részlege jóval kisebb arányban (24,2 százalékkal, illetve 21,2 százalékkal) részesedett. A keletnémet tartományok mindegyike három – a fenti három alaphoz kapcsolódó – operatív programot dolgozott ki az előző pont végén bemutatott prioritások szerinti hatékony előrehaladás érdekében. A strukturális alapokból származó forrásokat több prioritás esetében is egymással kombinálva használták fel. E forrásokból az egyes keletnémet tartományok részesedését az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat

**A keletnémet tartományok részesedése
a strukturális alapok támogatási kereteiből 1994–1999 között**
(Millió ECU, 1994-es árakon)

Tartományok	ERDF	ESF	EAGGF-orientáció
Kelet-Berlin	515,9	221,1	7,6
Brandenburg	1075,0	496,3	597,5
Mecklenburg-Előpomeránia	824,0	383,4	622,0
Szászország	2014,0	874,8	477,6
Szász-Anhalt	1263,9	549,9	553,4
Tübingia	1127,0	489,6	386,2
<i>Összesen</i>	<i>6819,8</i>	<i>3015,1</i>	<i>2644,3</i>

Forrás: Nagy [1997], 12. o.

Az ERDF forrásait elsősorban az első négy fejlesztési prioritáshoz (a termelőberuházások és az azokat kiegészítő [gazdasághoz közeli] infrastruktúra támogatása; a kis- és közepes vállalatok támogatása; a kutatás, a technológiai fejlesztés és az innováció támogatása; a környezet védelme és állapotának javítása) használták fel. Az ERDF forrásai kiegészítő szerepet kaptak az ötödik és a hatodik fejlesztési prioritás (a munkanélküliség elleni küzdelem, a munkaerő-potenciál, a szakképzés, a szakmai továbbképzés, valamint a foglalkoztatás támogatása; a mezőgazdaság, a vidékfejlesztés és a halászat támogatása) finanszírozásában is.

Az ESF forrásait elsősorban az ötödik fejlesztési prioritás három alpontjához használták fel, ezek a következők voltak (BD, 1999, 162–163. o.):

- a gazdaság versenyképességének növelése;
- a leginkább rászorulóknak munkaerő-piaci integrációjának javítása;
- innovatív európai munkaerő-piaci politika.

Az EAGGF orientációs része adta a hatodik fejlesztési prioritás EU-finanszírozásának túlnyomó részét; e támogatásokat kiegészítették még a FIFG-ből származó, az érintett régiók által felhasználható támogatások; ezek keretösszege az 1994–1999-es időszakban 75,8 millió ECU-t tett ki (1994-es árakon).

A hetedik prioritás (technikai segítségnyújtás) finanszírozásában a fenti alapok mindegyikének forrásai – eltérő mértékben – részt vettek.

Mint ismeretes, az EU strukturális politikai támogatásai nem teljes egészében fedezik a programok költségeit, hanem azokhoz a tagállamoknak is hozzá kell járulniuk (a saját hozzájárulás történhet nemzeti vagy az alatti szinten, forrásai között közpénzek és a magántőke egyaránt szerepelhet). A keletnémet tartományok esetében az 1994–1999 közötti összes, a közösségi támogatási kerethez kapcsolódó támogatás finanszírozásának megoszlását a 2. táblázat mutatja.

A tagállami, illetve tartományi programokon nyugvó támogatások mellett a közösségi kezdeményezések keretében is elérhetők támogatási források. Az 1994–1999-es időszakban összesen 13 ilyen kezdeményezés működött, ezek közül 11 keretében a keletnémet tartományok is részesültek támogatásban.³ E támogatás megoszlását – tartományok és kezdeményezések szerint – a 3. táblázat mutatja.

2. táblázat

**A közösségi támogatási keret indikatív pénzügyi
tervének szerkezete az új német tartományokban 1994–1999 között**
(Százalék)

Finanszírozási források	Mecklenburg- Előpomeránia	Brandenburg	Szász- Anhalt	Szászország	Tübingia	Kelet- Berlin	Összesen ¹
1. Magánkiadások	60,0	60,3	64,7	54,1	69,0	48,9	61,2
2. Nemzeti közkiadások, ebből:	16,3	16,7	16,4	16,7	13,5	23,2	16,2
– Szövetségi költségvetés	(7,5)	(6,7)	(5,8)	(4,1)	(5,6)	(8,7)	(5,9)
– Tartományok	(7,1)	(8,9)	(6,9)	(8,9)	(5,6)	(14,5)	(7,8)
– Önkormányzatok, egyéb	(1,7)	(1,1)	(3,7)	(3,6)	(2,3)	(0,0)	(2,5)
3. Strukturális alapok, ebből:	23,7	23,0	18,9	29,2	17,5	27,9	22,6
– ERDF	(10,6)	(11,4)	(10,1)	(17,5)	(9,8)	(19,3)	(12,3)
– ESF	(5,0)	(5,3)	(4,4)	(7,6)	(4,3)	(8,3)	(5,5)
– EAGGF orientáció	(8,1)	(6,3)	(4,4)	(4,1)	(3,4)	(0,3)	(4,8)
4. Összesen	100	100	100	100	100	100	100
Magánkiadások	13,7	16,8	23,9	18,4	23,3	3,9	100 ²
Nemzeti közkiadások	14,0	17,6	22,9	21,5	17,2	6,9	100 ³
Strukturális alapok	14,7	17,4	19,0	27,0	16,0	6,0	100 ⁴
Összesen	13,9	17,1	22,6	20,9	20,7	4,8	100 ⁵

¹ Az ESF szövetségi programja és a FIFG nélkül.

² 33,9 milliárd német márka.

³ 9,0 milliárd német márka.

⁴ 12,5 milliárd német márka.

⁵ 55,4 milliárd német márka.

Forrás: Riedel et al. [1997], 81. o.

³ A közösségi kezdeményezések bemutatását lásd: például Nagy [1997], 41. o. A 2000 és 2006 közötti időszakban ezek bemutatására nem térünk ki, mivel a tanulmány az operatív programok bemutatására koncentrált; a közösségi kezdeményezések fő megkülönböztető jegye pedig épp az, hogy a közösség (az EU), és nem a tagállamok kezdeményezése alapján jönnek létre. 2000 és 2006 között Németország összesen 1608 millió euróhoz juthat hozzá a megmaradt négy közösségi kezdeményezésből (1999-es árakon), ebből 737 millió euróhoz az INTERREG, 140 millió euróhoz az URBAN, 484 millió euróhoz az EQUAL (a munkaerőpiaci diszkrimináció és mindenféle esélyegyenlőtlenség felszámolását célzó közösségi kezdeményezés), 247 millió euróhoz a LEADER+ kezdeményezés keretében (EC, 2001, 13. o.).

**A keletnémet tartományok részesedése
a közösségi kezdeményezések támogatási kereteiből 1994–1999 között
(Millió ECU, 1994-es árakon)**

	RECHAR	RETEX	RESIDER	KONVER	INTERREG	SME	URBAN	EMPLOI	ADAPT	LEADER	PESCA	
Kelet-Berlin	–	–	–	7,8	–	11,5	16,1	Horizontális		0,2	–	
Brandenburg	30,3	3,3	26,2	37,1	99,3	14,9	7,2	programok, a		18,6	–	
Mecklenburg- Előpomeránia	–	–	–	19,5	35,8	18,3	12,0	források nincse- nek az egyes		15,4	13,1	
Szászország	29,8	41,8	14,9	25,1	146,5	42,8	9,2	tartományokra		17,8	–	
Szász-Anhalt	19,2	–	5,0	11,2	–	35,1	15,3	lebontva.		15,3	–	
Türingia	5,0	9,6	6,1	19,4	–	29,0	12,9			13,7	–	
<i>Összesen</i>	<i>84,3</i>	<i>54,7</i>	<i>52,2</i>	<i>120,0</i>	<i>281,5</i>	<i>151,6</i>	<i>72,7</i>		<i>65,3</i>	<i>67,2</i>	<i>81,0</i>	<i>13,1</i>

Megjegyzés: A fenti közösségi kezdeményezések általános céljai:

RECHAR: a szénbányászattal foglalkozó területek átalakítása;

RETEX: a textil- és ruházati ipartól függő területek gazdasági szerkezetének diverzifikálása;

RESIDER: az acélipartól függő területek átalakítása;

KONVER: a hadiipartól függő területek gazdasági szerkezetének diverzifikálása;

INTERREG: határokon átnyúló, határ menti együttműködés;

SME: a kis- és közepes vállalatok versenyképességének javítása;

URBAN: válságban lévő városi körzetek regenerálása;

EMPLOI: a foglalkoztatási helyzet javítása, különös tekintettel a nők, a fiatalok, a csökkent képességűek és a társadalmi kirekesztettségétől fenyegetettek foglalkoztatására;

ADAPT: a munkaerő alkalmazkodása az ipari változásokhoz;

LEADER: vidékfejlesztés;

PESCA: a halásztól függő területek gazdasági szerkezetének diverzifikálása.

Forrás: Nagy [1997], 12. o.

A végrehajtás értékelése

Az időközi és az *ex post* értékelésekből⁴ egyaránt az derül ki, hogy a német 1. célrégiókra (azaz az új keletnémet tartományokra) elfogadott közösségi támogatási keret összességében megfelelően használták fel. Mindez annak ellenére állítható, hogy az időszak kezdetén – elsősorban egyes operatív programok késedelmes jóváhagyása miatt – a támogatások áramlása nem mindenben felelt meg a tervezettnek. A kezdeti lemaradást azonban az időszak során sikerült behozni, és utólag elmondható, hogy a keletnémet tartományok a strukturális alapok számukra 1994 és 1999 között elérhető forrásainak igen magas hányadát (98 százalékát) felhasználták.

Az igen magas felhasználási arányban kétségtől szerepet játszott az a tény, hogy ezeknek a területeknek – a nagyságrendekkel nagyobb szövetségi támogatások mellett is – égető szükségük volt minden elérhető fejlesztési forrásra. Ez azonban még nem lett volna elég ahhoz, hogy hozzá is jussanak az EU-forrásokhoz: *a siker fontos eleme volt, hogy már a programozási időszak elején rendelkezésre álltak az operatív programok megvalósításához szükséges hatékony intézményi keretek, struktúrák.*

Az 1994–1999-es időszakot tekintve fokozatos eltolódás figyelhető meg a magánfinanszírozás felől a közfinanszírozás irányába. Ennek fő okát a magánszektor viszonylag szerényebb beruházási lehetőségei jelentették, a folyamat következménye pedig az állami (szövetségi, tartományi és helyi) forrásokból való társfinanszírozásnak az eredetileg tervezettnél jelentősen magasabb aránya volt (amint azt a 4. táblázatban láthatjuk, az

⁴ Részletesen lásd: Riedel et al. [1997], Ridder [2002], Stumm et al. [2003]. Az alábbiakban közölt összefoglalás ezekre a munkákra támaszkodik.

arány a 2000–2006-os időszak terveiben még magasabb, ami azt tükrözi, hogy a tervek készítői tartósan tekintették ezt a helyzetet).

A strukturális alapok transzfereinek hatását a keletnémet tartományok esetében még a szokásosnál is nehezebb megítélni, hiszen azok a több esetben akár nagyságrendekkel nagyobb, hasonló célú szövetségi transzfereket „társfinanszíroztak”. Ezzel együtt néhány általános következtetés megfogalmazható a felhasználás eredményességére vonatkozóan.

Az 1994–1999-es időszakban az ERDF termelőberuházási támogatásai fontos szerepet tölthettek be az új tagállamokban a gazdasági növekedés és a magasabb szintű foglalkoztatás elérésekor. Az ERDF felhasználásának hatékonysága nem maradt el a hasonló célú szövetségi támogatásokétól; ez a pozitívum különösen hangsúlyozandó a kis- és közepes vállalatok esetében. Különösen e vállalati körben volt jelentős a versenyképesség javítása és ezzel összefüggésben a vállalatok életképességének növelése.

Ugyanakkor az is tény, hogy a támogatások több esetben is a már meglévő gazdasági struktúra továbbélését segítették, ezáltal tompították a termelési szerkezet változását ösztönző tényezők hatását, ezzel akár lassítva is a szükséges változásokat. Hasonlóképpen nem egyértelműek a csúcstechnológiai támogatások tapasztalatai sem. Ugyanakkor ez a két hatás nem állt ellentétben a fejlesztési stratégiával (aminek kulcseleme volt az endogén (azaz a már meglévő) gazdasági potenciál fejlesztése, ezáltal a meglévő növekedési források minél jobb kiaknázása).

Az ESF esetében az összességében kedvezőtlen makrogazdasági és munkaerő-piaci helyzet ellenére jelentős eredményekről beszélhetünk. Az ESF forrásai jelentősen hozzájárultak az általános helyzet stabilitásához az új német tartományokban. Az 1994–1999-es időszakban összesen mintegy 950 000-en részesültek az ESF által támogatott foglalkoztatási támogatásban, illetve vettek részt képzési programokon.

Az ESF különösen a fiatalokra, a nőkre, a hosszú távon munkanélküliekre és a hátrányos helyzetűekre koncentrált. A képzési programok elsősorban e csoportok foglalkoztathatóságának javítását, míg a közvetlen foglalkoztatási intézkedések (bértámogatások) a különösen hátrányos helyzetű csoportok második munkaerőpiacba⁵ történő integrációját célozták.

A pozitív hatások ellenére itt is voltak speciális problémák, mint például a képzésen részt vevők (különösen a fiatalok) munkaerő-piaci beilleszkedése, vagy az idősebb munkanélküliek gyengébb munkaerő-piaci integrációja. Ugyanakkor az ERDF és az ESF koordinált felhasználásának egyik fontos eredménye volt a szakképzés terén a keletnémet tartományokban korábban tapasztalható kapacitáshiány jelentős mértékű csökkentése. Ez közvetett módon a fiatalok munkanélküliségi rátájának csökkenéséhez is hozzájárult. Az emberi erőforrások fejlesztése érdekében tett intézkedések a férfiak és a nők esélyegyenlőségének elvét is szem előtt tartották, ami különösen a nők romló munkaerő-piaci helyzete miatt volt fontos.

Az EAGGF szektorspecifikus támogatásai hozzájárultak a mezőgazdasági üzemek stabilitásának és életképességének javításához, valamint az élelmiszerszektorban a megváltozott piaci feltételekhez történő hozzáigazításához. Különösen jelentős volt a modernizációt és a kapacitásbővítést segítő támogatások hatása a feldolgozás és a piacra jutás terén; a hatás érezhető volt a forgalom növekedésében, a foglalkoztatás stabilizálásában és növekedésében, illetve a termékinálat bővülésében.

Az EAGGF horizontális, vidékfejlesztési támogatásainak legfontosabb hatása a vidéki népesség számának stabilizálódása és a vidéki élet- és munkakörülmények javítása volt. Ezt segítették a falvak megújítását, a vidéki útépitést támogató programok. A tá-

⁵ A második vagy másodlagos munkaerőpiac a nonprofit szervezetek által létrehozott, támogatásban részesülő helyi foglalkoztatási lehetőségeket jelenti.

mogatások hatása jelentkezett a vidéki környezet állapotának javításában és a vidéki természeti kincsek védelmében is (vízgazdálkodási intézkedések, környezetbarát mezőgazdasági termelés, a táj és az erdők védelme).

A pozitív hatások ellenére számos problémát nem sikerült megoldani. Ezek közül különösen nagy jelentőségű a vidéki területek közötti fokozódó különbség: a nagyvárosokhoz és kisebb központokhoz közeli viszonylag dinamikusan fejlődő területek, illetve a periférikusabb helyzetű, gyengébben fejlődő vidéki területek fejlettségi szintje közötti szakadék egyre nagyobb.

A 2000–2006 közötti időszak

Prioritások, programok, pénzügyi keretek

A szövetségi kormány az 1999 utáni időszakra kidolgozott tervében a keletnémet tartományokban az alábbi célok megvalósítását jelölte ki a gazdaság- és támogatáspolitikai céljával (BD, 1999, 183. o.).

– A keletnémet tartományok újjáépítése hosszú távon is megmaradó össznémet feladat. Az 1993-ban megkötött és 2004-ben lejáró szolidaritási egyezménynek (Solidarpakt) továbbra is garantálnia kell az újjáépítés pénzügyi hátterét.

– Az új tartományok támogatási kedvezményét, valamint az újjáépítési segélyekből támogatott akciók pontosabb és hatékonyabb végrehajtását biztosítani kell.

– Ki kell szélesíteni és meg kell erősíteni az ipari tevékenység bázisát.

– Az innovációs képességeket és a saját tőkeerőt – különösen a kis- és közepes vállalatok körében – növelni kell.

– Intenzívebbé kell tenni a keletnémet kutatás-fejlesztési hálózat kiépítését.

– A korábbinál nagyobb hangsúlyt kell helyezni az infrastruktúra kiépítésére, illetve modernizálására, különösen a gazdasági problémákkal küzdő régiókban.

– Meg kell erősíteni az aktív munkaerő-piaci politikákat; a nemzeti foglalkoztatáspolitikában különösen nagy hangsúlyt kell kapniuk az 1997-es luxemburgi foglalkoztatáspolitikai EU-csúcstalálkozón elfogadott irányvonalaknak.

A strukturális alapok 2000–2006 közötti felhasználására elkészített német stratégia legfontosabb elemei (átfogó célkitűzései) az alábbiak voltak (BD, 1999, 185–190. o.):

– fenntartható növekedés megvalósítása az endogén fejlődési potenciál megteremtésével és kihasználásával;

– a tőke mobilizálása – prioritás a beruházásoknak;

– regionális politika: újjáépítés és modernizáció a keleti tartományokban;

– A kis- és közepes vállalatok támogatása, a szakmai önállóság erősítése;

– az innováció megerősítése;

– a nem beruházási jellegű támogatási igények hozzákapcsolása a vállalkozások és a foglalkoztatottak alkalmazkodóképességének javításához;

– a szakmai képzés kettős rendszerének kialakítása a fiatalok számára;

– a munkaerő-piaci politika megerősítése.

A célkitűzések új struktúrája tükröződött a közösségi támogatási keret kialakításában is. A 2000–2006-os időszakra elkészített tervnél már lehetőség volt arra, hogy figyelembe vegyék az 1994–1999-es időszak tapasztalatait. Ennek alapján több ponton is változtattak a korábbi struktúrán. Az egyik ilyen változás, hogy a 2000–2006 közti időszakra elkészített közösségi támogatási keret az 1994–1999-es időszakinál eggyel kevesebb prioritást tartalmaz. A prioritások a következők:

– a kereskedelem és az ipar versenyképességének előmozdítása, különös tekintettel a kis- és közepes vállalatokra;

- infrastrukturális beruházások;
- a környezet védelme és javítása;
- a munkaerő-potenciál és az egyenlő lehetőségek előmozdítása;
- vidékfejlesztés és halászat;
- technikai segítségnyújtás.

Változott az operatív programok szerkezete is: fenti prioritások megvalósítására a német szövetségi állam és a keletnémet tartományok összesen 9 operatív programot dolgoztak ki, az alábbiak szerint.

- Az ERDF, az ESF és az EAGGF forrásait koordináltan felhasználó regionális program mindegyik keletnémet tartományban (összesen 6).

- 3 szektorspecifikus, egy-egy alap forrásait igénybe vevő program az 1. cél támogatásaira jogosult terület egészére. Ezen belül:

- a regionálisnál magasabb szinten is jelentős közlekedési infrastrukturális projektek (ERDF);

- szövetségi fejlesztési program a foglalkoztatás növelésére (ESF);

- szerkezetátalakítási program a halászati szektor számára (FIGG).

A programok finanszírozásának általános kereteit a 4. táblázat mutatja. A táblázat harmadik oszlopában szereplő számokból jól látszik, hogy az EU-támogatás aránya – elsősorban a korábban már jelzett ok, azaz a magánforrások szerényebb részvétele miatt – jóval magasabb az 1994–1999 közötti időszakra tervezettnél (vö. a 2. táblázattal).

4. táblázat

**A strukturális alapok támogatási kerete
a keletnémet tartományok számára¹ 2000–2006 között**

	Köz- és magánkiadások összesen (euró, folyó áron)	EU-támogatás (euró, folyó áron)	Az EU-támogatás aránya az összes kiadásban (százalékban)
Szász-Anhalt	8 697 414 432	3 354 445 500	38,6
Szászország	11 240 408 057	4 858 610 000	43,2
Tübingia	10 018 459 417	4 732 667 988	28,8
Brandenburg	6 733 047 894	3 090 222 000	45,9
Mecklenburg- Előpomeránia	5 493 088 479	2 455 750 000	44,7
Kelet-Berlin	2 120 302 000	687 558 000	32,4
Foglalkoztatás, emberi erőforrás	2 605 160 000	1 677 000 000	64,4
Közlekedés	3 156 000 000	1 592 000 000	50,4
Halászat	228 604 533	105 277 700	46,1
<i>Összesen</i>	<i>50 292 484 812</i>	<i>20 707 000 000</i>	<i>41,2</i>

¹ Közösségi kezdeményezések nélkül.

Forrás: Ridder [2002], 1. o.

a) Kelet-Berlin

Az ipari tevékenység jelentős visszaesésére tekintettel a program nagy súlyt fektet a termelőberuházások, a kutatás-fejlesztés és a vállalkozások támogatására. A város sajátos helyzetéből – különleges gazdasági szerkezetéből és fejlesztési szükségleteiből – adódóan prioritást élveznek a magas színvonalú technológiát képviselő és ökológiai szempontból is a szigorú feltételeknek megfelelő beruházások.

A kis- és közepes vállalatok támogatása terén a korábbi programozási időszakban bevált formák élnek tovább, ám a korábbiaknál nagyobb súlyt fektetnek a piacra jutásra, különös tekintettel a közép- és kelet-európai piacokra. Az infrastrukturális fejlesztések terén a fő cél az ellátottság minőségi fejlesztése, ugyanakkor olyan esetekben, amikor a szűk keresztmetszetek akadályozhatják a gazdasági fejlődést, az infrastruktúra bővítése is nyerhet támogatást. A környezet minőségének javítását és védelmét szolgáló intézkedések kiterjednek a környezetkímélő forrásfelhasználásra, a környezetre veszélyes anyagok helyettesítésére és bizonyos anyagok kibocsátásának csökkentésére. Az e téren nyújtott támogatások célja, hogy az így környezetbaráttá tett termelőtevékenységet a város területén tartsák, egyúttal a vállalatok ilyen célú beruházási költségeit csökkentésék. A munkaerőpiaccal összefüggő támogatások megoszlának az egyes célcsoportokra összpontosító és a megelőző intézkedések között. Az EAGGF támogatásai a mezőgazdasághoz kapcsolódó vállalatok versenyképességének fokozását, a városhoz közeli területek pihenésre alkalmas fejlesztését, valamint az ökológiai egyensúlyozó szerep megerősítését célozzák Berlin térségében.

5. táblázat

Kelet-Berlin: EU-források az operatív program finanszírozásában¹

Prioritás	Millió euró (folyó áron)	Súly (százalékban)
A kereskedelem és az ipar versenyképességének előmozdítása, különös tekintettel a KKV-kra	231	33,71
Infrastrukturális beruházások	227	33,14
A környezet védelme és javítása	53	7,71
A munkaerő-potenciál és az egyenlő lehetőségek előmozdítása	154	22,48
Vidékfejlesztés és halászat	6	1,00
Technikai segítségnyújtás	13	1,96
<i>Összesen</i>	<i>687</i>	<i>100</i>

¹ Közösségi kezdeményezések nélkül.

Forrás: EK [2000], 152. o.

b) Brandenburg

Brandenburg első számú célkitűzése, hogy javítsa vonzerejét gazdasági telephelyként. A prioritások súlya is ennek megfelelő: az arányokat megvizsgálva feltűnő, hogy Brandenburgban a többi keletnémet tartományhoz képest magasabb a 3. prioritás

⁶ Részletesen lásd területek szerinti bontásban: EK [2000], 152–172. o., prioritások szerinti bontásban: BD [1999], 183–289. o.

(a környezet védelme és javítása) és az 5. prioritás (a vidékfejlesztés és a halászat) súlya. Ennek oka a konverzióra szoruló földterületek magasabb aránya (a konverzióhoz szükséges műveleteket 1999-ig az azóta megszűnt KONVER közösségi kezdeményezésből finanszírozták), illetve a vidéki lakosságnak a periférikus területekről való tartós elvándorlása.

Ezzel szemben az 1. prioritás (a kereskedelem és az ipar versenyképességének előmozdítása, különös tekintettel a kis- és közepes vállalatokra) és a 4. prioritás (a munkaerő-potenciál és az egyenlő lehetőségek előmozdítása) viszonylag kisebb súlyt kap a többi új tartományban tapasztalhatóanál. Ugyanez kisebb mértékben igaz a 2. prioritásra is (infrastrukturális beruházások), ugyanakkor ennek súlya a korábbi támogatási periódushoz képest jelentősen nőtt Brandenburgban.

A korábbi tapasztalatok alapján a főleg az ERDF által finanszírozott akciókban növelték a nem beruházási támogatások (például tanácsadás, kooperációs támogatás) arányát, miközben megerősítették az infrastrukturális beruházásokat is, különösen azokon a területeken, ahonnan ezekről jelentős tovaterjedő hatásokat várnak. A munkaerőpiaccal összefüggő, legnagyobb mértékben az ESF által támogatott akciók között komoly hangsúlyt kapnak a munkanélküliség megelőzését, illetve az új foglalkoztatási lehetőségek létrejöttét segítő. Brandenburg az EAGGF orientációs része által dominált akciók esetében is nagy súlyt helyez a strukturális alapok koordinált felhasználására annak érdekében, hogy lehetőség nyíljon a vidék tartós fejlődésére, különös tekintettel a periférikus területek működőképességének megtartására.

6. táblázat

Brandenburg: EU-források az operatív program finanszírozásában¹

Prioritás	Millió euró (folyó áron)	Súly (százalékban)
A kereskedelem és az ipar versenyképességének előmozdítása, különös tekintettel a KKV-kra	515	16
Infrastrukturális beruházások	743	24
A környezet védelme és javítása	363	11
A munkaerő-potenciál és az egyenlő lehetőségek előmozdítása	701	22
Vidékfejlesztés és halászat	713	23
Technikai segítségnyújtás	52	1
<i>Összesen</i>	<i>3090</i>	<i>100</i>

¹ Közösségi kezdeményezések nélkül.

Forrás: EK [2000], 152. o.

c) Mecklenburg-Előpomeránia

A tartomány operatív programja három ponton mutat jelentős eltéréseket a többi keletnémet tartomány operatív programjaitól:

- az 1. prioritás súlya az összes EU-támogatáson belül alacsonyabb, mint a többi új német tartomány esetében (ez jelentős változás az 1994–1999-es időszakhoz képest is, akkor e kiadások súlya mintegy 30 százalék volt Brandenburgban);
- ugyancsak kisebb az átlagosnál a 3. prioritás súlya, s itt is csökkenés figyelhető meg az 1994–1999 közti súlyhoz (4 százalék) képest.

– az 5. prioritás súlya (30 százalék) viszont jóval magasabb Mecklenburg-Előpomerániában, mint a többi keletnémet tartományban (1994 és 1999 között még magasabb, 34 százalék volt); ehhez jön még hozzá a FIFG több tartományra kiterjedő támogatásának Mecklenburg-Előpomerániára jutó része, amely a program összes kiadásának 3/4-ét teszi ki.

A szerkezet ilyen alakulása összefüggésben van a tartomány gazdasági sajátosságaival és az 1994–1999-es időszak tapasztalataival. A vállalati struktúrából (a kis- és közepes vállalatok igen magas arányából) következően a tartományban leginkább kis volumenű beruházásokra lehet lehetőséget teremteni. Az infrastrukturális beruházások terén a fő cél a már megkezdett beruházások befejezése a jelenlegi programozási időszakban. A környezetvédelmi kiadások kis súlyát a tartomány viszonylag jó környezeti állapota indokolja; emellett fontos az is, hogy a környezeti szempontok érvényesítését – mint a fenntartható fejlődés egyik kulcselemét – jelentős részben a többi prioritásba építették be.

A munkaerőpiaccal összefüggő intézkedések jórészt a munkanélküliség elleni küzdelemre és a foglalkoztatási lehetőségek bővítésére koncentrálnak, összhangban az európai foglalkoztatási stratégiával. Az EAGGF orientációs részének viszonylag magas arányát a tartomány túlnyomórészt vidéki jellege indokolja; ehhez kapcsolódóan Mecklenburg-Előpomeránia szeretné kihasználni nemcsak a mezőgazdaságban, hanem a turizmusból is.

7. táblázat

**Mecklenburg-Előpomeránia:
EU-források az operatív program finanszírozásában¹**

Prioritás	Millió euró (folyó áron)	Súly (százalékban)
A kereskedelem és az ipar versenyképességének előmozdítása, különös tekintettel a KKV-kra	374	15
Infrastrukturális beruházások	666	27
A környezet védelme és javítása	48	1
A munkaerő-potenciál és az egyenlő lehetőségek előmozdítása	582	23
Vidékfejlesztés és halászat	738	30
Technikai segítségnyújtás	45	1
Összesen	2455	100

¹ Közösségi kezdeményezések nélkül.

Forrás: EK [2000], 152. o.

d) Szászország

Az ERDF támogatásainak felhasználása az 1994–1999 közötti szerkezet folytatásának tekinthető. Szászország már ebben az időszakban is nagy súlyt fektetett a környezetvédelemre, a technológia fejlesztésére és a kutatásra. 2000–2006 között az eszközök 21 százalékát kívánják termelőberuházásokra, illetve gazdasághoz közeli infrastruktúrára, 22 százalékát kutatás-fejlesztésre és a kis- és közepes vállalatokra, 24 százalékát a közúti infrastruktúrára, 17 százalékát pedig vízgazdálkodásra (a négy legfontosabb területre) fordítani.

Az ESF támogatásainak két fő célját határozták meg, ezek közül a fő hangsúly a másodikon van. Ezek:

- az aktív és preventív munkaerő-piaci intézkedések támogatása, különösen a munkanélküliek foglalkoztatása terén;
- az emberi erőforrások fejlesztése (elsősorban preventív módon), ezáltal a gazdaság versenyképességének és a munkahelyek számának növelése.

Az EAGGF orientációs részének felhasználásánál Szászország fő céljai az alábbiak:

- a versenyképes, környezetbarát módon működő mező- és erdőgazdasági üzemek helyzetének stabilizálása;
- a mezőgazdasági termékek feldolgozási és piacra juttatási struktúrájának továbbfejlesztése;
- természetbarát gazdálkodás, az erdők gondozása;
- a vidék mint egész fenntartható fejlődése.

8. táblázat

Szászország: EU-források az operatív program finanszírozásában¹

Prioritás	Millió euró (folyó áron)	Súly (százalékban)
A kereskedelem és az ipar versenyképességének előmozdítása, különös tekintettel a KKV-kra	1225	25
Infrastrukturális beruházások	1247	25
A környezet védelme és javítása	553	11
A munkaerő-potenciál és az egyenlő lehetőségek előmozdítása	1043	21
Vidékfejlesztés és halászat	697	14
Technikai segítségnyújtás	90	1
<i>Összesen</i>	<i>4858</i>	<i>100</i>

¹ Közösségi kezdeményezések nélkül.

Forrás: EK [2000], 152. o.

e) Szász-Anhalt

Az ERDF felhasználása terén Szász-Anhalt (Szászországhoz hasonlóan) az 1994–1999 közötti politikát folytatja. Szász-Anhalt tartomány esetében ez azt jelenti, hogy a termelőberuházások, a gazdasághoz közeli infrastruktúra és a képzési infrastruktúra az átlagosnál nagyobb súlyt kapnak. Ugyanakkor bővült az ERDF-ből társfinanszírozott konkrét intézkedések köre (kockázati tőke, közúti közlekedés, városi infrastruktúra, környezetbarát technológiák, kutatás-fejlesztési együttműködés, információs társadalom, illetve a korábban a KONVER és RECHAR közösségi kezdeményezésekből finanszírozott intézkedések).

A munkavállalók növekvő foglalkoztatási kockázata, valamint a tovább emelkedő munkanélküliségi ráta miatt az ESF eszközeit Szász-Anhalt a munkaerő-potenciál megerősítésére, valamint az esélyegyenlőség előmozdítására kívánja fordítani. A képzés és a továbbképzés a korábbi időszakhoz hasonlóan továbbra is fontos feladat; a korábbinál nagyobb hangsúlyt kívánnak fektetni arra, hogy az e téren meglévő kínálatot a vállalkozások speciális igényeihez igazítsák. További fontos szempont a hosszú távú munkanélküliek eredményes munkaerő-piaci reintegrálása, valamint a vállalkozásalapítások, illetve a vállalatokban létrehozott új munkahelyek támogatása.

Az EAGGF orientációs szekciójából – az előző időszak kétségtelen fejlődése ellenére – további beruházásokat terveznek a mezőgazdasági termelés támogatására. Jelen-

tős támogatási terület még a termékek feldolgozása és piacra juttatása. Az EAGGF orientációs részéből a tartománynak juttatható támogatások túlnyomó részét (83 százalékát) azonban nem ezekre a célokra, hanem vidékfejlesztésre (a vidék mint gazdasági, társadalmi, kulturális és természeti térség) kívánják felhasználni. Ezen belül is kiemelt hangsúlyt kap a falvak fejlesztése és megújítása.

9. táblázat

Szász-Anhalt: EU-források az operatív program finanszírozásában¹

Prioritás	Millió euró (folyó áron)	Súly (százalékban)
A kereskedelem és az ipar versenyképességének előmozdítása, különös tekintettel a KKV-kra	923	27
Infrastrukturális beruházások	768	22
A környezet védelme és javítása	200	5
A munkaerő-potenciál és az egyenlő lehetőségek előmozdítása	686	20
Vidékfejlesztés és halászat	725	21
Technikai segítségnyújtás	51	1
<i>Összesen</i>	<i>3354</i>	<i>100</i>

¹ Közösségi kezdeményezések nélkül.

Forrás: EK [2000], 152. o.

f) Tübingia

Hasonlóan Szászországhoz és Szász-Anhalthoz, Tübingiában is alapvetően az 1994–1999 közötti támogatáspolitikát kívánják folytatni a 2000–2006-os időszakban. Ennek megfelelően továbbra is igen nagy az 1. prioritás súlya: az EU-források 1/4-ét tervezik erre fordítani. A prioritáson belül kiemelkedő fontosságú a beruházások támogatása, a versenyképesség (különös tekintettel a kis- és közepes vállalatokra), valamint az infrastrukturális feltételek javítása, valamint a környezeti szempontok szem előtt tartása. A tartomány gazdasági szerkezetéből adódóan – jelentős a nagy értékű technika és csúcstechnológia előállítás – különös súlyú a közepes méretű vállalatok (Mittelstand), a termeléshez kapcsolódó szolgáltatások, valamint a kutatás-fejlesztés támogatása.

A környezet védelmét és javítását szolgáló prioritáson belül kiemelt cél a szennyvízgyártás fejlesztése, valamint a régi ipari telephelyek szanálása. A munkaerőpiac javítását szolgáló prioritáson belül három fő cél van:

- a fiatalok szakmai alapképzésének és munkába állásának biztosítása;
- küzdelem a munkanélküliség ellen, elsősorban megelőzéssel;
- a kis- és közepes vállalatok innovációs és alkalmazkodóképességének növelése képzéssel.

E célokon belül komoly szempontok az alábbiak: az információs társadalomban és a szolgáltató szektorban rejlő lehetőségek kihasználása, a nemek közötti egyenlőség előmozdítása, a munkaerő-piaci szereplők már meglévő helyi együttműködésének erősítése, megfelelő számú képzési hely biztosítása (a gazdaság igényeinek megfelelő szerkezetben).

Az EAGGF felhasználása Tübingiában csaknem egyenlően oszlik meg a mezőgazdasági struktúra fejlesztése (47 százalék) és a vidékfejlesztés (52 százalék) között (1 százalék a technikai segítségnyújtás súlya). Az állattenyésztés stabilizálása és megerősítése, valamint a környezetbarát termelési eljárások bevezetése mellett a mezőgazdasági struktúra terén a fő cél a mezőgazdasági termelés által nyújtott foglalkoztatási lehetőség-

gek stabilizálása (ideértve a feldolgozást és a piacra juttatást is). A vidékfejlesztés legfontosabb elemét a falvak fejlesztése jelenti, amelyet azonban olyan kísérő intézkedések egészítenek ki, mint például újfajta termelési és piacra juttatási módszerek kipróbálása (például a megújuló erőforrások területén).

10. táblázat

Tübingia: EU-források az operatív program finanszírozásában¹

Prioritás	Millió euró (folyó áron)	Súly (százalékban)
A kereskedelem és az ipar versenyképességének előmozdítása, különös tekintettel a KKV-kra	731	25
Infrastrukturális beruházások	470	16
A környezet védelme és javítása	270	9
A munkaerő-potenciál és az egyenlő lehetőségek előmozdítása	823	28
Vidékfejlesztés és halászat	531	18
Technikai segítségnyújtás	58	2
<i>Összesen</i>	2886	100

¹ Közösségi kezdeményezések nélkül.

Forrás: EK [2000], 152. o.

Magyarország számára hasznosítható tapasztalatok

A volt NDK tapasztalatai a strukturális alapok támogatásainak felhasználása terén Magyarország esetében néhány szempontból csak igen jelentős eltérések figyelembevételével használhatók fel. Ugyanakkor nem egy esetben ezek a különbségek is értékes tanulságokkal szolgálhatnak egy, a strukturális alapok felhasználása terén „kezdőnek” számító ország számára.

Semmiképpen nem összehasonlítható a támogatások pénzügyi háttere. Amint azt említettük, különösen 1999-ig az EU-támogatásai leginkább a keletnémet tartományoknak nyújtott szövetségi támogatásokat „társfinanszírozták”. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a támogatásokban nem az EU-források játszották a főszerepet, másrészt (ennek következtében) azt, hogy az EU-források hatása igen nehezen elkülöníthető a Németországon belüli támogatásokétól.

Magyarországon mindenképpen az EU-forrásoknak a keletnémet tartományokban látottnál nagyobb arányával számolhatunk, ezért várhatóan a hatások is jobban kimutathatóak lesznek. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az összességében rendelkezésre álló fejlesztési források nagyságrendekkel kisebb volta miatt kisebb számú és volumenű akció megvalósítására lesz lehetőségünk.

Épp e szempontból igen fontos a támogatási prioritások és az alájuk tartozó célok meghatározása. A keletnémet tartományok példája azt mutatja, hogy 2000-től – az előző időszak tapasztalatai alapján – több esetben is jelentősen módosították a prioritások súlyait. Nagyon fontos az is, hogy – noha a szövetségi keret koherens rendszerbe fogja össze valamennyi operatív programot – a prioritások súlyozásában lehetőség van az egyes területek speciális igényeinek figyelembevételére. Az, hogy erre Magyarországon is mód nyílik-e majd, jelentős mértékben a regionális szintű intézmények felkészültségén és hatáskörén múlhat; a keletnémet példa egyértelműen igazolja a decentralizálás szükségességét e területen.

Általában véve is érdemes kitérni az intézményi struktúra szerepére. A keletnémet tartományokban – köszönhetően az 1991–1993-as „átmeneti” időszak tapasztalatai mel-

lett elsősorban a szövetségi rendszerből adódóan az integrációra képes intézményrendszer meglétének – a tapasztalatok jórészt igen pozitívak voltak (amint azt említettük, az 1994–1999 közötti 98 százalékos felhasználási arálynak ez fontos feltétele volt). Ez ugyanakkor nem jelentett uniformizált intézményrendszert: az egyes tartományok különbözőképpen (sajátosságaiknak megfelelően) oldhatták meg a támogatásközvetítés intézményrendszerének felállítását.

Magyarország szövetségi tapasztalataink nincsenek, az eddigi intézményi keretek pedig (az utóbbi időszakban megfigyelhető fejlődés ellenére) többször is kiváltották az Európai Bizottság kritikáját. Fontos lenne a megfelelő intézményi struktúra minél előbbi működőképessé tétele; ebbe beleértjük a regionális szintű intézmények (fizikai, humán és pénzügyi) erőforrásainak megerősítését is.

Fontos kitérni a társfinanszírozás kérdésére is. A keletnémet tartományokban nem okozott problémát a tagállami (szövetségi, tartományi, helyi) hozzájárulás biztosítása, még úgy sem, hogy a magánforrások az eredetileg tervezettnél kisebb mértékben vettek részt a finanszírozásban. A magánforrások viszonylag alacsony mobilizálhatóságával – legalábbis a kezdeti időszakban – Magyarországon is számolnunk kell. Ugyanakkor a közpénzekből történő társfinanszírozási kapacitásunk jóval behatároltabb. Éppen ezért igen átgondolt tervezés (és nem a határidőre éppen teljesített rohammunka) szükséges ahhoz, hogy pénzügyi oldalról biztosítható legyen a támogatási keret magas szintű kihasználtsága.

Végezetül el kell mondani, hogy nemcsak hátrányban, de bizonyos szempontból előnyben is vagyunk a keletnémet tartományokkal szemben. Míg a német újraegyesítés óta a volt NDK-ba ömlő (döntően szövetségi) támogatások gyakran a meglévő (és folyamatos támogatás nélkül nemzetközileg nem versenyképes) struktúrák fennmaradását segítették, addig Magyarországon ilyen támogatások híján át kellett esnünk a gazdasági szerkezetváltás fájdalmas, ám modernizációt jelentő folyamatán. Az eredmény lemérhető többek között a termelés szerkezetének, az export földrajzi és áruszerkezetének változásán, a külföldi tőkebefektetéseken, vagy a legutóbbi fél évtizedben a magyar cégek növekvő külföldi befektetésein. A magyar gazdaság jövője szempontjából kulcsfontosságú, hogy az EU-támogatásokkal jelentősen megnövekedő pénzügyi lehetőségeinket is a modernizáció szolgálatába állítsuk.

Irodalomjegyzék

- BD [1999]: Strukturfondsperiode 2000–2006: Regionalentwicklungsplan für die Neuen Bundesländer. Bundesrepublik Deutschland.
- EC [2001]: Working for the regions, Office for Official Publications of the European Communities. European Commission, Luxembourg.
- EK [2000]: Gemeinschaftliches Förderkonzept Ziel 1 und Ziel 1-Übergangsunterstützung in Deutschland 2000–2006. Europäische Kommission.
- Nagy Katalin [1997]: EU-források a keletnémet tartományok újjáépítésének szolgálatában. Kopint-Datorg Műhelytanulmányok, 24. szám.
- Ridder, Michael [2002]: Country Report: Germany. Assessing the Administrative Capacity Needed by the Candidate Countries to Effectively Manage the Structural Funds. Rotterdam, www.mmr.cz/en/ei/capacity/fcr_germany.pdf.
- Riedel, Jürgen et al. [1997]: Die Europäischen Strukturfonds in den neuen Bundesländern. Zwischenbewertung des Mitteleinsatzes von 1994 bis 1996. Ifo Dresden Studien, No. 12, Ifo Institut für Wirtschaftsforschung, Niederlassung Dresden.
- Stumm, Thomas et al. [2003]: Ex-post evaluation of Objective 1, (1994–1999). National Report Germany, www.europa.eu.int.
- Szemlér Tamás [2003]: A strukturális alapok felhasználásának tapasztalatai Szászországban. MTA VKI Műhelytanulmányok, 43. szám.

Függelék

A keletnémet tartományok főbb gazdasági mutatói össznémet- és EU-összehasonlításban⁷

1. táblázat

Kelet-Berlin főbb gazdasági mutatói össznémet és EU-összehasonlításban

Mutatók	Kelet-Berlin	Korábbi NSZK	EU
Népesség (fő)	1 274 000	66 747 000	373 242 000
Terület (km ²)	404	248 900	3 191 120
Népsűrűség (fő/km ²)	3151	229	117
Munkanélküliség	n. a.		
– Nők és férfiak együtt (1996, százalékban)	14,4	10,3	12,2
– Nők (1996, százalékban)	14,6	11,0	12,7
Foglalkoztatottak	454 000	27 915 000	
– Mezőgazdaság (százalékban)	0,6	2,5	5,0
– Ipar (százalékban)	39,2	33,7	29,4
– Szolgáltatások/állami szektor (százalékban)	60,1	63,8	65,6
Alulfoglalkoztatottság (1997, százalék)	23,1		
GDP/fő (az EU százalékában)	n. a.	108,5*	100
GDP/fő az új tartományokban + Kelet-Berlinben		65	
A népesség változása, 1991–1998			
Fő	–4 000	2 615 000	
Százalék	–0,3	+4,1	+2,1

* A korábbi NSZK helyett össznémet adat.

Forrás: EK [2000], 153. o.

2. táblázat

Brandenburg főbb gazdasági mutatói össznémet és EU-összehasonlításban

Mutatók	Brandenburg	Korábbi NSZK	EU
Népesség (fő)	2 573 000	66 747 000	373 242 000
Terület (km ²)	29 476	248 900	3 191 120
Népsűrűség (fő/km ²)	88	229	117
Munkanélküliség		219 400	
– Nők és férfiak együtt (százalékban)	18,8	10,3	12,2
– Nők (százalék)	20,5	11,0	12,7
Foglalkoztatottak	995 000	27 915 000	
– Mezőgazdaság (százalékban)	4,2	2,5	5,0
– Ipar (százalékban)	32,6	33,7	29,4
– Szolgáltatások/állami szektor (százalékban)	63,2	63,8	65,6
Alulfoglalkoztatottság (1997, százalék)	23,9		
GDP/fő (az EU százalékában)	67	108,5*	100
GDP/fő az új tartományokban + Kelet-Berlinben		65	
A népesség változása, 1991–1998			
Fő	+28 000	2 615 000	
Százalék	+1,1	+4,1	+2,1

* A korábbi NSZK helyett össznémet adat.

Forrás: EK [2000], 156. o.

⁷ Általános megjegyzés: az adatok – ha másképp nincs jelölve – 1998-ra vonatkoznak.

**Mecklenburg-Előpomeránia főbb gazdasági mutatói
össznémet és EU-összehasonlításban**

Mutatók	Mecklenburg- Előpomeránia	Korábbi NSZK	EU
Népesség (fő)	1 798 689	66 747 000	373 242 000
Terület (km ²)	23 171	248 900	3 191 120
Népsűrűség (fő/km ²)	78	229	117
Munkanélküliség		171 000	
– Nők és férfiak együtt (százalékban)	20,5	10,3	12,2
– Nők (százalékban)	23	11,0	12,7
Foglalkoztatottak	712 700	27 915 000	
– Mezőgazdaság (százalékban)	5,0	2,5	5,0
– Ipar (százalékban)	28,1	33,7	29,4
– Szolgáltatások/állami szektor (százalékban)	66,9	63,8	65,6
Alulfoglalkoztatottság (1997, százalék)	26,4		
GDP/fő (az EU százalékában)	61	108,5*	100
GDP/fő az új tartományokban + Kelet-Berlinben		65	
A népesség változása, 1991–1998			
Fő	–109 000	2 615 000	
Százalék	–5,7	+4,1	+2,1

* A korábbi NSZK helyett össznémet adat.

Forrás: EK [2000], 160. o.

Szászország főbb gazdasági mutatói össznémet és EU-összehasonlításban

Mutatók	Szászország	Korábbi NSZK	EU
Népesség (fő)	4 489 415	66 747 000	373 242 000
Terület (km ²)	18 412	248 900	3 191 120
Népsűrűség (fő/km ²)	244	229	117
Munkanélküliség		382 000	
– Nők és férfiak együtt (százalékban)	18,4	10,3	12,2
– Nők (százalékban)	21,7	11,0	12,7
Foglalkoztatottak	1 865 600	27 915 000	
– Mezőgazdaság (százalékban)	3,1	2,5	5,0
– Ipar (százalékban)	36,4	33,7	29,4
– Szolgáltatások/állami szektor (százalékban)	62,5	63,8	65,6
Alulfoglalkoztatottság (1997, százalék)	23,6		
GDP/fő (az EU százalékában)	63,5	108,5*	100
GDP/fő az új tartományokban + Kelet-Berlinben		65	
A népesség változása, 1991–1998			
Fő	–233 000	2 615 000	
Százalék	–4,9	+4,1	+2,1

* A korábbi NSZK helyett össznémet adat.

Forrás: EK [2000], 163. o.

Szász-Anhalt főbb gazdasági mutatói össznémet és EU-összehasonlításban

Mutatók	Szász-Anhalt	Korábbi NSZK	EU
Népesség (fő)	2 674 000	66 747 000	373 242 000
Terület (km ²)	20 446	248 900	3 191 120
Népsűrűség (fő/km ²)	131	229	117
Munkanélküliség (1998)		269 298	
– Nők és férfiak együtt (százalékban, 1997)	21,1	10,3	12,2
– Nők (százalékban)	23,3	11,0	12,7
Foglalkoztatottak	1 041 200	27 915 000	
– Mezőgazdaság (százalékban)	3,8	2,5	5,0
– Ipar (százalékban)	33,7	33,7	29,4
– Szolgáltatások/állami szektor (százalékban)	62,5	63,8	65,6
Alulfoglalkoztatottság (1997, százalékban)	28,3		
GDP/fő (az EU százalékában, 1996)	61	108,5*	100
GDP/fő az új tartományokban + Kelet-Berlinben		65	
A népesség változása, 1991–1998			
Fő	–175 000	2 615 000	
Százalék	–6,1	+4,1	+2,1

* A korábbi NSZK helyetti össznémet adat.

Forrás: EK [2000], 166. o.

6. táblázat

Türingia főbb gazdasági mutatói össznémet és EU-összehasonlításban

Mutatók	Türingia	Korábbi NSZK	EU
Népesség (fő)	2 462 836	66 747 000	373 242 000
Terület (km ²)	16 172	248 900	3 191 120
Népsűrűség (fő/km ²)	152	229	117
Munkanélküliség		n. a.	
– Nők és férfiak együtt (százalékban)	18,3	10,3	12,2
– Nők (százalékban)	21,0	11,0	12,7
Foglalkoztatottak	972 000	27 915 000	
– Mezőgazdaság (százalékban)	3,6	2,5	5,0
– Ipar (százalékban)	37,1	33,7	29,4
– Szolgáltatások/állami szektor (százalékban)	59,3	63,8	65,6
Alulfoglalkoztatottság (1997, százalékban)	24,8		
GDP/fő (az EU százalékában)	61	108,5*	100
GDP/fő az új tartományokban + Kelet-Berlinben		65	
A népesség változása, 1991–1998			
Fő	–109 000	2 615 000	
Százalék	–4,3	+4,1	+2,1

* A korábbi NSZK helyetti össznémet adat.

Forrás: EK [2000], 169. o.

Kazahsztán gazdasága az átalakulás útján

IFJ. SIMON GYÖRGY

A Független Államok Közösségéhez 1991-ben csatlakozott Kazahsztán a gazdasági átalakulást fokozatos reformok révén valósítja meg, melyek keretében széles körű ár- és kereskedelem liberalizációt hajtottak végre, s határozottan szorgalmazzák a privatizációt, a piaci intézmények kiépítését. Ugyanakkor a szerkezetátalakítás és a fiskális reform, valamint a korrupció elleni küzdelem terén még mindig komoly lemaradás tapasztalható, a politikai rendszert pedig a korlátozott demokrácia jellemzi. Az ország pénzügyi függetlenségét az 1993-ban bevezetett nemzeti valuta, a tenge alapozta meg. A transzformációs visszaesés Kazahsztánban 1995-ben érte el mélypontját. Az ezután beindult gazdasági növekedés 1998-ban az ázsiai és orosz válság hatására csak átmenetileg szakadt félbe, azóta töretlennek mondható. A kazah gazdaság helyzete azonban nagymértékben függ az energiahordozók és nyersanyagok világpiaci árának ingadozásától, mivel növekedésében fontos szerepe van a kitermelő ágazatoknak, elsősorban a jelentős külföldi beruházásokat vonzó olajiparnak.

Bevezető

Jelen cikk a kazahsztáni átalakulás gazdasági problémáiról kíván áttekintést nyújtani. A mai Kazahsztán 1917 után az Orosz Föderáció autonóm köztársasága volt. 1936-ban a Szovjetunióon belül szövetségi köztársasági státust kapott. Szuverenitását 1990. október 25-én, függetlenségét 1991. december 16-án nyilvánította ki. 1991. december 21-én csatlakozott a Független Államok Közösségéhez (FÁK), melynek Oroszország után a második legnagyobb területű tagja lett. A Szovjetunió 1991. december 25-én bekövetkezett megszűnésével teljes jogú szuverén állammá vált, amelyet az ENSZ-be 1992. március 2-án vettek fel.

A Kazah Köztársaság közigazgatásilag 14 megyéből és 3 megyei jogú városból (Asztana főváros, Almati és Bajkonur) áll. Az 1999. évi népszámlálás során 15 millió fős népességének 53,4 százaléka kazah, 30,0 százaléka orosz, 3,7 százaléka ukrán, 2,5 százaléka üzbég, 2,4 százaléka német, 1,7 százaléka tatár, 1,4 százaléka ujjur és 4,9 százaléka egyéb nemzetiségűnek vallotta magát (forrás: Agensztvo po sztatyisztjike, 2004). 1992 májusában Kazahsztán lemondott atomhatalmi státusáról, s az ország nukleáris leszerelése 1996 áprilisában fejeződött be. Közben 1994 márciusában Moszkvában húsz évre szóló megállapodás született a bajkonuri űrrepülőtér Oroszországnak való bérbeadásáról, melynek érvényességét 2004 januárjában 2050-ig hosszabbították meg.

1992 júliusában a Kazah Köztársaság belépett a Nemzetközi Valutaalapba (IMF), a Világbankba (IBRD) és az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bankba (EBRD), 1994 januárjában pedig az Ázsiai Fejlesztési Bankba (ADB). Az Európai Unióval (EU) való kapcsolatokat az 1995-ös partnerségi és együttműködési megállapodás kölcsönösen előnyös alapokra helyezte. A *regionális integrációba való bekapcsolódás* céljából Ka-

Ifj. Simon György PhD., a KSH vezető főtanácsosa.

zahsztán 1992 novemberében tagja lett a Törökország, Irán és Pakisztán által 1985-ben alapított Gazdasági Együttműködési Szervezetnek (ECO). 2001 júniusában Kínával, Oroszországgal, Kirgizisztánnal, Tádzsikisztánnal és Üzbegisztánnal együtt létrehozta a Sanghaji Együttműködési Szervezetet (SCO), amely az etnikai és vallási türelmetlenség elleni harcon kívül a kereskedelem és külföldi befektetések ösztönzését tűzte ki céljával.

A *FÁK-on belül* a Kazah Köztársaság 1993 szeptemberében aláírta a Gazdasági Unióról szóló megállapodást, s 1994 januárjától részévé vált a Kirgizisztánnal és Üzbegisztánnal létrehozott egységes gazdasági térségnek. 1995 januárjában vámunióra lépett Oroszországgal és Fehéroroszországgal, majd 1999 februárjában az előbbi két állammal, továbbá Kirgizisztánnal és Tádzsikisztánnal együtt vámunióról és egységes gazdasági térségről szóló egyezményt kötött. Ezt 2000 októberében az *Eurázsiai Gazdasági Közösség* (EÁGK) alapító okmányának aláírása követte az említett országok részvételével. Ez az okmány 2001 májusában lépett hatályba, és közös adó-, foglalkoztatás-, deviza- és vámpolitika kialakítását célozza. 2003 szeptemberében Kazahsztán csatlakozott Oroszország, Fehéroroszország és Ukrajna *Egységes Gazdasági Térséget* létrehozó megállapodásához, amely a külkereskedelmi szabályozás koordinálására és a vámok csökkentésére irányul.

Kazahsztán politikai rendszerét – Közép-Ázsia más új független államaihoz hasonlóan – a korlátozott demokrácia jellemzi. *A kazah gazdaság átalakulása fokozatos reformok révén valósul meg*, melyek keretében széles körű ár- és kereskedelem liberalizációt hajtottak végre, s határozottan szorgalmazzák a privatizációt, a piaci intézmények kiépítését. Ugyanakkor a szerkezetátalakítás és a fiskális reform, valamint a korrupció elleni küzdelem terén még mindig komoly lemaradás tapasztalható.

A gazdasági átalakulás főbb irányvonalai

A gazdasági átalakulás kezdete Kazahsztánban a *peresztrojka* idejére, 1987-re tehető, amikor többek között bevezették a központi bankból és kereskedelmi bankokból álló *kétszintű bankrendszert*. 1988 decemberében az állami vállalatok dolgozói beleszólást kaptak a munkaerő-felvétel, a bérlétszám és a vállalatvezetés kinevezésének kérdéseibe. Az 1991 januárjában elfogadott és 1992 áprilisában módosított külföldi működő tőkebefektetésekről szóló törvény egyúttal a vámmentes övezetek működését is szabályozta. *1991 júniusában jóváhagyták az értékpapír- és értéktőzsdetörvényt, s Kazahsztán az első olyan szovjet köztársaság lett, amely privatizációs programot léptetett életbe.* Ez a program – a vállalati alkalmazottak és menedzsment spontán tulajdonátvételével párhuzamosan – főleg kiskereskedelmi és szolgáltató egységek eladását, az állami vagyon bennfentesek kezébe történő kerülésének törvényesítését célozza. Az 1991 decemberében bevezetett reformcsomag keretében 1992 januárjában megtörtént az árak részleges felszabadítása. Egy átfogóbb reformprogram megvalósításába azonban csak 1993 januárjában kezdtek, amikor döntés született a közép- és nagyvállalatok privatizálásáról. Ugyanebben a hónapban olyan alkotmányt fogadtak el, amely kiszélesítette az 1990 áprilisa óta hivatalban levő *Nurszultan Nazarbajev* elnök jogkörét. Miután *1993 áprilisában* módosították az értékpapír- és értéktőzsdetörvényt, *létrejött a Közép-ázsiai Értéktőzsde*. Áprilisban és júniusban a Legfelsőbb Tanács jóváhagyta a bankokról és a bankrendszer működéséről szóló törvényt. Júliusban létrehozták az első magán-befektetési alapokat. Ezt követően a *Tyerescsenko* kormány (1991. október–1994. október) a kazah állampolgárok között pontokban meghatározott névértékű vagyonjegyeket osztott szét, amelyeket ezután a befektetési alapoknál kellett elhelyezni. *1993 novemberében Kazahsztán kilépett a rubelövezetből, s az ország egyedüli törvényes fizetőeszköze a tenge*

lett, melynek konvertibilitása azonban csupán a hazai vállalatok külkereskedelmi ügyleteire terjedt ki.

1994 áprilisában *beindult a tömeges privatizáció*,¹ megtartották az első vagyonyjegy-aukciót és kibocsátották az első kincstári váltókat. Az ekkor kiadott elnöki rendelet engedélyezte a földterületekkel kapcsolatos jogok, beleértve a tartós használat jogának piaci értékesítését az abszolút tulajdonjog kivételével. Júniusban *elfogadták a monopóliumok korlátozásáról szóló törvényt*, amely a természetes monopóliumok árának szabályozását külön Monopóliumellenes Bizottságra bízta. Ugyanakkor létrehozták a Versenyhivatalt is. Októberben és novemberben *liberalizálták az árak többségét*, és megszüntették a kenyér és más péktermékek árának állami támogatását. Ezután az állami szabályozás körében már csak a közüzemi díjak maradtak, beleértve az áramszolgáltatást, míg számos egyéb termék a monopóliumellenes szabályozás hatáskörébe tartozott. Decemberben *felszabadították a kőolaj és olajtermékek árait* is. Ezen kívül *megszüntették az állami külkereskedelmi szervezetek stratégiai árakra vonatkozó monopoljogait*, valamint az államnak történő kötelező gabonabeszolgáltatást. Ugyanakkor hatályba lépett a külföldi befektetésekről szóló új törvény, amely a befektetőknek bizonyos garanciákat nyújtott a jogrendszer változásaival szemben.

1995 januárjától a Kaszsegelgyin-kormány (1994. október–1997. október) megtiltotta külföldi deviza használatát a hazai tranzakciók során. Februárban megszüntették a kőolaj exportkvótáit, a külkereskedelmi engedélyek többségét, valamint a behozatali és kiviteli vámok fizetése alóli kivételes mentességeket. Áprilisban feloldották az olajfinomítók haszonkulcsára vonatkozó korlátokat és elfogadták a központi bankról szóló törvényt. Az ekkor jóváhagyott csődtörvény egyebek mellett a fizetéseképtelen vállalatok peren kívüli felszámolására is tartalmazott előírást. Júniusban a mezőgazdaságban megszüntették az állami megrendeléseket, s a következő hónapban megtiltották a barter kereskedelmet. A júliusban hatályba lépett adószabályzat egyszerűsítette és korszerűsítette az adórendszert azáltal, hogy csökkentette az adók számát, a kulcsokat és kedvezményeket. Az ekkor bevezetett vámszabályzat már a nagymértékben liberalizált külkereskedelem viszonyaihoz igazodott. Augusztusban új alkotmányt fogadtak el, amely tovább növelte az államfő hatalmát a Mezsiliszből (nemzetgyűlés) és Szenátusból álló parlament rovására. Ugyanebben a hónapban eltörölték az exportbevételek szovjet időkből fennmaradt 50 százalékos beszolgáltatási kötelezettségét. A bankok tevékenységéről új jogszabályokat hoztak, amelyek szétválasztották a betétes és a beruházási bankokat azért, hogy a bankszféra további liberalizálását megfelelő számviteli eljárások bevezetése előzze meg. Decemberben jóváhagyták a távközlési, valamint a privatizációs törvényt, s hatályba helyezték a földhasználatról szóló kormányrendeletet (*Dosmukhamedov*, 2002; *Kalyuzhnova*, 1998; *Kaser*, 1997; *Odling-Smee–Pastor*, 2001; *Transition report*, 1994, 1995 és 1996).

1996 júniusában sor került az utolsó vagyonyjegy-aukcióra, s megkezdődtek a készpénzért történő eladások a stratégiai befektetőknek. Júliusban bevezették a tenge teljes körű konvertibilitását. Decemberben aláírták a Kaszpi-tengeri Csővezeték Konzorciumról (CPC) szóló szerződést, amely megnyitotta az utat a Tengizt Fekete-tengerrel összekötő olajvezeték megépítése előtt. 1997 januárjában a nemzetközi normáknak megfelelő egységes számviteli szabályokat és új csődtörvényt léptettek életbe. Februárban jogerőre emelkedett a külföldi működő tőke-befektetések állami támogatásáról szóló törvény, melynek keretében az adókedvezmények meghatározására külön állami bizottságot

¹ Ezt megelőzően ágazati holding társaságokat alapítottak, lehetővé téve, hogy az államnak az összes magánosításra kerülő vállalatban 39 százalékos reziduális részesedése maradjon (lásd *The World Bank*, 2002a, 78. o.).

alakítottak. 1997 júniusában elfogadták a nyugdíjreformról szóló törvényt. Szeptemberben hivatalosan megnyitották a Kazahsztáni Értéktőzsdét, amelyen a kereskedés a következő hónapban indult meg (*Dosmukhamedov*, 2002; *Kalyuzhnova*, 1998; *Kaser*, 1997; *Kazhegeldin*, 2002; *Transition report*, 1997 és 1998). A nyugdíjreform előkészítése során az év végén a bruttó hazai termék (GDP) 1,7 százalékát kitevő összes nyugdíjhátralékot kifizették (lásd *Transition report*, 1998, 173. o.).

1998 januárjában Kazahsztánban megkezdődött a *FÁK első átfogó nyugdíjreformjának végrehajtása*. Ennek keretében a foglalkoztatottakat arra kötelezték, hogy a korábbi 15 százalékos nyugdíjjárulékon felül az ún. személyi nyugdíjszámlákra keresetük további 10 százalékát fizessék be, amit tíz éven belül 5 százalékra szándékoztak csökkenteni. A kötelező hozzájárulást, amely önkéntes megtakarításokkal egészíthető ki, állami vagy magánnyugdíjalapokba lehet befizetni.

1998 áprilisában a *Balgimbajev* kormány (1997. október–1999. október) privatizálta a Turan-Alem Bankot, amely eddig az ország legnagyobb magánkézbe adott bankja. Ezen kívül az év folyamán a Partmenti Kaszpi-tengeri Nemzetközi Olajkonzorcium (OCIOC) állami részvényeit 500 millió USD-ért japán és amerikai befektetőknek adták el.

1998 közepére a kazah hitelfelvevők, különösen a bankok az előző év júliusában kirobbant ázsiai válság hatására gyakorlatilag elszigetelődtek a nemzetközi pénzügyi piacoktól. Az 1998. augusztusi orosz válság Kazahsztán Oroszországba és más FÁK országokba irányuló árukivitelének és a devizatartalékoknak a nagymérvű csökkenéséhez vezetett. A kazah pénzügyi hatóságok kezdetben a tenge válság előtti nominális árfolyamát próbálták fenntartani az évtized közepén beindult gazdasági növekedés folytatódása reményében. Miközben enyhítették a fiskális politika szigorát, a Kazah Nemzeti Bank (KNB) fokozott tőkeellenőrzést vezetett be, és nagyarányú, de meddő devizapiaci intervenciót indított.

Szeptemberben a parlament elfogadta a *természetes monopóliumokról* szóló törvényt, amely általános szabályozási keretet biztosított az infrastrukturális szektor számára. Decemberben jóváhagyták a *kis- és középvállalkozások támogatását* célzó kormányprogramot, amely egyszerűsített nyilvántartásra és adózásra, továbbá hatékony pénzügyi és informatikai infrastruktúra kiépítésére helyezte a hangsúlyt.

1999 januárjában hat hónpra kölcsönösen egyeztetett tilalmat vezettek be bizonyos élelmiszerek Oroszországból való behozatalára. Ugyanakkor a fiskális politika hatékonyságának emelése céljából *megváltoztatták a költségvetési struktúrát és tervezést*. A *kincstári reform* során az összes költségvetésen kívüli alapot a központi költségvetésbe integrálták, újradefiniálták a központ és a régiók fiskális felelősségét, javították a közbeszerzés hatékonyságát és a nagy adófizetők pénzügyi átláthatóságát.² 1999 áprilisában a tenge leértékelésével párhuzamosan újból bevezették az exportbevételek 50 százalékának kötelező beszolgáltatását, amely azonban csak novemberig maradt érvényben, és nem vonatkozott azokra a külföldi befektetőkre, akik 1995 augusztusa után jelentek meg az országban. Ezzel párhuzamosan *a kormány szigorította a monetáris politikát, és az IMF támogatásával erőteljesebb lépéseket tett a fiskális konszolidáció felé*. 1999 májusában új távközlési törvényt fogadtak el, amely a júliusban jóváhagyott energiatörvényhez hasonlóan a magánszektor érdekérvényesülését erősítette. Júliusban ezen kívül kibocsátották az első önkormányzati, augusztusban pedig az első hazai vállalati kötvényt (*Kazhegeldin*, 2002; *Pastor–Damjanovic*, 2001; *Transition report*, 1998, 1999 és 2000). Miután 1999 közepére az ismét felhalmozódott nyugdíjhátralékok elérték a GDP 1,2 százalékát, a KNB augusztusban lemondott az állami nyugdíjalap vagyonkezelői szerepéről (*Transition report*, 1999, 231. o.).

² A költségvetés tervezésének és végrehajtásának korszerűsítését illetően Kazahsztán a volt Szovjetunió élenjáró országai közé sorolható (lásd *Ramamurthy–Tandberg*, 2002).

Az orosz pénzügyi válság szinte teljesen elapasztotta az állami értékpapírpiacon, a kereslet csak 2000 elejétől kezdve élénkült meg (ebben jelentős szerepe volt a nyugdíjalapoknak). 2000 augusztusában a *magánnyugdíjalapokra vonatkozó minimális tőkekövetelményt a duplájára emelték*, ami a 15 legnagyobb alap közül 2 kényszerfúzióját vonta maga után. Ugyanebben a hónapban a Tokajev kormány (1999. október – 2002. január) a tengizi olajmező részvényeinek 5 százalékát 660 millió USD-ért eladta az amerikai Chevron társaságnak (Transition report, 2000, 174. o.). Ez az összeg lett az első befizetés a *Kazah Köztársaság Nemzeti Alapjába* (NFRK), melynek elsődleges feladata a fiskális stabilizáció elősegítése és a nemzeti vagyon biztosítása a jövő generációi számára. Az NFRK főleg biztos külföldi aktívákba fektet be, és erőforrásait az olajár-ingadozások hatásának enyhítésére, valamint stratégiai állami beruházások támogatására használhatja. Összes tőkéje 2003 júniusában 2,3 milliárd USD-t tett ki (forrás: EIA, 2003). A gazdaság diverzifikálására irányuló kormányzati erőfeszítések főként a hazai vállalatoknak a 2001 júliusában alapított Kazah Fejlesztési Bankon keresztül nyújtott támogatásokon és szelektív kereskedelempolitikai intézkedéseken, pontosabban *importhelyettesítő politikán* alapulnak.

2001 áprilisában a Kaztransoil és a Kaztransgas fúziójával az ország olaj- és gázszállító hálózatát a Kaztransneftegas elnevezésű állami holding társaság keretében egyesítették. A 2001 júniusában elfogadott és a következő év januárjában hatályba lépett jogszabályok *a szociálpolitikai támogatásokat a jövedelem nagyságától tették függővé, és megszüntették az egyes specifikus csoportok privilégiumait*. 2001 júliusában új, egyszerűsített adószabályzatot vezettek be, s elfogadták a vasúti törvényt. Az utóbbi a piaci verseny feltételeinek megteremtése érdekében a teher- és személyszállítás teljes privatizálását helyezi kilátásba, de az infrastruktúrát állami kézben hagyja (Kazhegeldin, 2002; Transition report, 2000, 2001 és 2002).

2000 és 2002 között a *nyugdíjalapok* eszközállománya a GDP-hez viszonyítva 4,3-ról 7,2 százalékra emelkedett. 2002 végén az állami nyugdíjalap tőkéjének 64 százalékát az állam és a KNB értékpapírjaiba, 20 százalékát kereskedelmi banki eszközökbe és 16 százalékát a nemzetközi pénzintézetek értékpapírjaiba fektette. Ugyanakkor a magánnyugdíjalapok befektetési portfóliója diverzifikáltabb volt, mivel annak 43 százalékát az állam és a KNB értékpapírjai, 5 százalékát banki eszközök, 39 százalékát hazai cégek értékpapírjai és 13 százalékát magas minőségű külföldi értékpapírok tették ki. A nyugellátási eszközök növekedése kiegészítő piacot biztosított a hazai értékpapírok, többek között a vállalati kötvények kibocsátói számára, beleértve az államot (forrás: IMF, 2003, 60–61. o.).

2002 februárjában a Kazakhoil és a Kaztransneftegas egyesülésével létrejött a Kazmunaigas állami olaj- és gázipari vállalat. Áprilisban a *Taszmagambetov*-kormány (2002. január–2003. június) jóváhagyta a távközlés modernizálási koncepcióját, amely a versenyfeltételek kialakítására irányul a vezetékes telefonszolgáltatás piacán. 2002 júniusában a parlament a külföldi működő tőke-befektetésekről szóló 1994-es törvény helyett új beruházási törvényt fogadott el. Ez a törvény a beruházási ösztönzőket hazai és külföldi cégek számára egyaránt elérhetővé teszi, és részben megszünteti a külföldi befektetők korábbi védelmét a jogrendszer változásaival szemben.

2003 januárjában jogerőssé vált a módosított nyugdíjbiztosítási törvény, amely előirányozta (1) az állami és magánalapok tevékenységére vonatkozó rendelkezések harmonizálását, (2) a nyugdíjárulék állami garanciájának magánalapokra való kiterjesztését, (3) a nyugdíjalapok bizonyos korlátok melletti megnyitását nem rezidens résztvevők előtt, (4) a kezelési díjak felső határának módosítását, a díjalap megállapításánál a kezelt eszközök értékéről a megtérülés arányára való áttérést, és (5) a nyugellátás és az aktívkezelés elkülönítésének megszüntetését.

2003 júniusában a *Taszmagambetov*-kabinet az általa indítványozott *földreform*-törvény tervezetéről folytatott vita során benyújtotta lemondását. A helyébe lépett *Ahmetov*-kormány ugyanebben a hónapban biztosította, hogy a parlament elfogadja a szóban forgó törvényt, amely 1991 óta először teszi lehetővé a termőföld magántulajdonát (IMF, 2003; *Kazhegeldin*, 2002; Transition report, 2002).

A következőkben vizsgáljuk meg, hogyan értékelhető Kazahsztán gazdaságpolitikája az átalakulás néhány főbb mutatójának tükrében.

Az *állami költségvetés és a bankrendszer* területén a főbb változások a következőképp jellemezhetők. Az EBRD adatai szerint a *privatizációs bevételek* a bruttó hazai termék 1992-es 3,4 százalékáról 2001-ben 16,2 százalékra emelkedtek. Ugyanebben az időszakban a vámbevételek az import 17,3 százalékáról 2,0 százalékra csökkentek. 1994 és 2001 között a GDP-hez viszonyítva a magánszektornak nyújtott hazai hitelek aránya 26,6-ről 14,9 százalékra csökkent, a termelőknek és fogyasztóknak nyújtott költségtámogatásoké és folyó transzfereké pedig 3,2-ről 1,5 százalékra esett vissza. Az 1992-től 2001-ig tartó periódusban a bankok száma 155-ről 44-re csökkent, de ezen belül a külföldi tulajdonú bankoké 1-ről 15-re nőtt. A *nem törlesztett hitelek* részesedése a teljes hitelállományból az 1995-ös 14,9 százalékról 2001-ben 2,1 százalékra csökkent (forrás: Transition report, 2001, 160. o. és 2002, 164. o.). Az állam pénzügyi segítséget nyújtott a nem törlesztett kölcsönök kompenzálására, míg a vállalati adósságok átvállalásával növelte részvénytőkéjét. 1992-ben megkezdődött a nagy állami bankok restrukturálása. Ezzel egyidejűleg szigorították az új bankok bejegyzési feltételeit. Mivel a pénzügyi szférát sikerült bizonyos mértékig stabilizálni, a kormányzat a bankügyeket, valamint a bankszektor jogi és szabályozási hátterének modernizálásába kezdett. 1995 és 1997 között a pénzügyi szabályozásban és számvitelben messzemenő változtatásokra került sor, s javították a Kazah Nemzeti Bank felügyeleti és garanciavállalási képességét. 1997 végére Kazahsztánban nemzetközileg nagyjából elfogadott pénzügyi szabályozás alakult ki. (Lásd *Hoelscher*, 1998; *Klytchnikova–Tang–Zoli*, 2000).

Miként alakult a kazah gazdaság privatizálása? A rendelkezésre álló hivatalos adatok szerint az 1994-től 2002-ig tartó időszakban Kazahsztánban összesen 29 266 vállalatot privatizáltak. Ebből 1636-ot (5,6 százalék) a mezőgazdaságban, 1581-et (5,4 százalék) az iparban, 455-öt (1,6) az építőiparban, 940-et (3,2) a szállításban és távközlésben, 6062-t (20,7 százalék) a kereskedelemben és vendéglátásban, 18 592-t (63,5 százalék) pedig más szektorokban. Ugyanebben a periódusban a 200-nál kevesebb főt foglalkoztató privatizált kisvállalatok száma 24 387-et (83,3), a 200–5000 fős létszámú közép- és nagyvállalatoké (tömeges privatizáció) 4777-et (16,3), az 5000 főnél többet alkalmazó mamutvállalatoké (eseti privatizáció) 102-t (0,4 százalék) tett ki. (Forrás: Sztatyisztyicseskij jezsegodnyik Kazahsztana. Almati: Agensztvo Reszpubliki Kazahsztan po sztatyisztyike különböző kötetei.)

Milyen főbb változások történtek a kazah adórendszerben? A személyi jövedelemadó 1993-as 40 százalékos felső sávját 1997-ben 30 százalékra csökkentették. A társasági nyereségadó kulcsát 1992-ben 25 százalékban állapították meg az alacsonyabb, 10 százalékos kulcsú mezőgazdaság kivételével. 1993-ban megszüntették az exportcégek adómentességét. 1994-ben 30 százalékos egységes adókulcsot vezettek be. A vámmentes övezetek részére 1997-ben 20 százalékos külön kulcsot határoztak meg. Az általános forgalmi adót Kazahsztánban 1992-ben vezették be 28 százalékos kulccsal, amely azonban az élelmiszerek esetében alacsonyabb volt. Az 1995-ös adószabályzat 20 százalékos egységes adókulcsot állapított meg. 1998-ban a mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termékek adókulcsát 10 százalékra mérsékeltek, s kedvezményeket vezettek be az oktatási és egészségügyi szolgáltatások számára is (lásd *Stepanyan*, 2003, 26. o.).

Hogyan jellemezhető a gazdaságpolitikai célok megvalósulása a rendszer átalakításának időszakában Kazahsztánban? Az alapvető makrogazdasági mutatók segítségével különféle indexek konstruálhatók, melyek negatív vagy zéró értéke kedvező, míg a pozitív érték kedvezőtlen (lásd például Veress, 1997). A Kazahsztánra vonatkozó *együttes index* a rendelkezésre álló adatok alapján az 1993–2002 közötti időszakra számítható ki. Az 1. táblázat szerint ez a *kezdetben kiugróan rossz mutató* a transzformációs visszaesés leküzdésének, az infláció visszaszorításának, a költségvetési és a folyó fizetési mérleg javulásának köszönhetően *nagymértékben javult*. A piacgazdasági átmenet kezdete az árak gyors ütemű emelkedését hozta magával, s ez a folyamat az 1994-es hiperinflációval tetőzött. Ezt követően a szigorúbb monetáris és fiskális politika megfékezte az inflációt és stabilizálta a nemzeti valutát. Az 1998-as orosz válság utáni időszakban a gazdasági növekedést egyre inkább az erősödő olajipar határozza meg (Boss Heslop, 2001; EIA, 2003).

1. táblázat

A számított makrogazdasági indexek alakulása Kazahsztánban
1991 és 2002 között

Év	Inflációs ráta a fogyasztói árindex szerint (%) <i>a</i>	Munkanélküliségi ráta (%) <i>b</i>	Mizéria-index <i>c</i> (<i>a+b</i>)	Reál GDP évi átlagos változási üteme (%)** <i>d</i>	Népszemléletlen-ségi index <i>e</i> (<i>a-3d</i>)	Az államháztartás egyenlege a GDP százalékában <i>f</i>	A folyó fizetési mérleg egyenlege a GDP százalékában <i>g</i>	Egyensúlytalansági index <i>h</i> $-(f+2g)$	Együttesen (<i>c+e+h</i>)
1991	n. a.	n. a.	n. a.	-10,9	n. a.	-7,9	-50,0	107,9	n. a.
1992	n. a.	n. a.	n. a.	-5,3	n. a.	-7,3	0,0	7,3	n. a.
1993	603,0	3,4	606,4	-9,2	630,6	-4,1	-7,9	19,9	1256,9
1994	1877,1	7,5	1884,6	-12,7	1915,2	-7,7	-7,8	23,3	3823,1
1995	176,2	11,0	187,2	-8,1	200,5	-3,4	-1,3	6,0	393,7
1996	39,3	13,0	52,3	0,5	37,8	-5,3	-3,6	12,5	102,6
1997	17,4	13,0	30,4	1,6	12,6	-7,0	-3,6	14,2	57,2
1998	7,1	13,1	20,2	-1,9	12,8	-8,0	-5,6	19,2	52,2
1999	8,3	13,5	21,8	2,8	-0,1	-5,2	-1,0	7,2	28,9
2000	13,2	12,8	26,0	9,7	-15,9	-1,0	2,2	-3,4	6,7
2001	8,4	10,4	18,8	13,6	-32,4	-0,9	-5,6	12,1	-1,5
2002	5,8	9,3	15,1	9,5	-22,7	-0,2	-7,5	15,2	7,6

* Teljes munkanélküliség.

** 1996. évi változatlan árakon számítva.

Forrás: Sztatizsziyicseskij jezsegodnyik Kazahsztana. Almati: Agensztvo Reszpubliki Kazahsztan po sztatizsziyike; Yearbook of Labour Statistics. Geneva: ILO különböző kötetei; Transition report [2002], 61. és 64. o.; The World Bank [2003a].

Annak érdekében, hogy az utóbbi évek kedvező konjunktúráját a lakosság minél nagyobb része érezhesse, a kormányzat a költségvetési kiadások szerkezetének átalakítására törekszik, különösen a szociális szférában, és – mint fentebb már részben említettük – kiemelten fontos feladatként kezeli a gazdaság diverzifikálását és az olajszektoron kívüli

ágazatok ösztönzését. A munkaintenzív ágazatok térnyerése a foglalkoztatás és jövedelmek növekedését, a kazah gazdaság olajár-ingadozásoktól való függőségének csökkenését segítheti elő (lásd *Verme*, 2001). A munkanélküliségi ráta 1993–2002 között csaknem 2,7-szeresére (1999-ig négyszeresére) nőtt, amit elsősorban az állami tulajdonú vállalatok dolgozóinak részleges elbocsátása okozott. A transzformációs recesszió, amely elsősorban a Szovjetunió és a kazah nehézipari termékek iránti kereslet összeomlásával függött össze, 1995-ben érte el a mélypontot, amikor a reál GDP volumene 1990-hez képest 61 százalékra csökkent. Ez a szint 1998-ban 62 százalék volt, majd az olajárak stabilizálódását követően 2000-ben 69, 2001-ben 79, 2002-ben 86 százalékra emelkedett. A gazdasági növekedés újbóli beindulása kedvezően hatott a mizéria- és a népszerűtlenségi index alakulására is. A világgazdasági pangás, majd a 2001. szeptember 11-i amerikai tragédia és azt követő recesszió 2001 után lassította ugyan a kazah gazdaság növekedését, de utóbbi 2002-ben még mindig nagyon magas, 10 százalékhoz közeli érték maradt (*1. táblázat*).

1997-ben elkezdődött a *Kazahsztán-2030* elnevezésű hosszú távú gazdaságfejlesztési program megvalósítása, melynek keretében a 2002–2004 közötti időszakban a GDP 5–7 százalékos éves növekedési ütemével számoltak (European Commission, 2002, 43. o.). Mint a fentiekből látható, az első év, 2002 ennél lényegesen kedvezőbb eredményt hozott.

2. táblázat

**A GDP évi átlagos változási üteme a Független Államok Közösségében,
valamint a világgazdaság három centrumában
(1996. évi összehasonlítható árakon, százalék)**

Ország/csoport	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Kazahsztán	-10,9	-5,3	-9,2	-12,7	-8,1	0,5	1,6	-1,9	2,8	9,7	13,6	9,5
Kirgizisztán	-7,9	-13,8	-15,5	-20,1	-5,6	7,2	9,8	2,3	3,6	5,5	5,3	-0,5
Tádzsikisztán	-8,5	-32,3	-16,3	-21,4	-12,5	-16,7	1,7	5,6	3,4	8,5	10,0	9,1
Türkmenisztán	-4,7	-15,0	1,5	-17,3	-7,3	6,7	-11,4	7,1	16,9	10,0	8,0	9,0
Üzbegisztán	-0,5	-11,1	-2,3	-5,3	-0,8	1,7	5,1	4,5	4,5	3,9	4,4	4,2
Azerbajdzsán	-0,7	-22,6	-23,1	-19,8	-11,7	1,1	5,9	10,1	7,3	11,1	9,9	10,6
Grúzia	-21,1	-44,9	-29,2	-10,4	2,6	11,2	10,5	2,7	3,0	1,9	4,7	5,6
Örményország	-11,6	-41,8	-8,9	5,5	6,8	6,0	3,2	7,4	3,2	5,9	9,7	12,9
Fehéroroszország	-1,4	-9,6	-7,5	-11,6	-10,5	2,8	11,4	8,5	3,4	5,7	4,8	4,7
Moldova	-17,5	-29,0	-1,2	-31,0	-1,2	-6,0	1,7	-6,6	-3,5	2,4	5,9	7,2
Ukrajna	-8,7	-9,9	-14,2	-22,9	-12,2	-10,0	-2,9	-2,0	-0,3	5,9	9,2	4,8
Oroszország	-5,0	-14,5	-8,8	-12,6	-4,2	-3,3	0,9	-4,9	5,4	9,0	5,0	4,3
<i>FÁK 12</i>	-6,0	-14,0	-9,7	-14,3	-5,8	-3,3	1,1	-2,9	4,4	8,4	6,0	4,9
Egyesült Államok	-0,5	3,0	2,7	4,0	2,7	3,6	4,4	4,3	4,1	3,8	0,3	2,4
EU-15	3,5	1,2	-0,4	2,7	2,4	1,6	2,5	2,9	2,9	3,6	1,7	1,0
Japán	3,4	1,0	0,2	1,1	1,9	3,5	1,8	-1,1	0,1	2,8	0,4	-0,4

Forrás: ECE [2003], 224. o.; CISSTAT [2003]; New Cronos Eurostat-adatbázis.

A 2. táblázat adataiból kiszámítható, hogy 1991–2002-ben a GDP évi átlagos változási üteme Kazahsztánban -1,2, Oroszországban -2,6, a FÁK egészében -2,9 százalék, míg az Egyesült Államokban 2,9, az Európai Unióban 2,1, Japánban 1,2 százalék volt. A hivatalos adatok szerint a GDP volumene 2002-ben az 1990. évi színvonalhoz képest Kazahsztánban 86, Oroszországban 72, a FÁK egészében 70 százalékot tett ki. A FÁK-on belül a szóban forgó mutató a legmagasabb értéket Üzbegisztánban (107 százalék), Fehéroroszországban és Türkmenisztánban (97 százalék) érte el, a legalacsonyabbat

pedig Moldovában (40 százalék), Grúziában (41 százalék) és Tádzsikisztánban (43 százalék). Megjegyzendő, hogy a Világbank becslése szerint a *rejtett gazdaság* bruttó nemzeti jövedelemhez (GNI) viszonyított aránya 2000-ben Kazahsztánban 43,2, Kirgizisztánban 39,8, Üzbegisztánban 34,1 százalék volt (lásd CIPE, 2001).

A 3. táblázatból látható, hogy 1990 és 2002 között az egy lakosra és az egy foglalkoztatottra jutó bruttó hazai termék (GDP) Kazahsztánban Oroszországgal összehasonlítva 1,3-szeresére, illetve 1,2-szeresére nőtt. Ezzel szemben az Egyesült Államokkal, Japánnal és az Európai Unióval összevetve mind a két mutató jelentősen csökkent.

A *lakossági jövedelem eloszlásáról* 1996-ban, Kazahsztánban végzett világbanki felmérés azt mutatja, hogy a teljes jövedelemből az első, legalacsonyabb színvonalú lakossági ötöd részesedése 6,7, a második ötödé 11,5, a harmadiké 16,4, a negyediké 23,1, az ötödik, legmagasabb színvonalú ötödé pedig 42,3 százalékot tett ki. Ugyanebben az évben a népesség több mint egyharmada a szegénységi szint alatt élt. A társadalmi differenciálódást tükröző Gini-index értéke, amely teljes egyenlőség esetén zérus, teljes egyenlőtlenségénél viszont százás értéket vesz fel, a reformidőszakban 30 százalékról (1987–1990) 35 százalékra (1996–1998) emelkedett (The World Bank, 2002a, 9. o., 2002b, 75. o. és 2003c, 236. o.).

3. táblázat

Az egy lakosra és az egy foglalkoztatottra jutó GDP Kazahsztánban

(1996. évi dollárban, vásárlóerő-paritáson)

Év	Egy lakosra számítva					Egy foglalkoztatottra számítva				
	dollár*	Orosz-ország	USA	Japán	EU-15	dollár*	Orosz-ország	USA	Japán	EU-15
		százalékában**					százalékában**			
1990	7 236	65,6	27,0	32,5	37,5	15 624	72,1	28,1	35,5	34,8
1991	6 422	61,4	24,4	28,0	33,8	13 650	65,0	24,5	30,5	30,9
1992	6 065	67,8	22,6	26,3	31,5	13 158	71,5	23,0	29,5	29,1
1993	5 526	67,7	20,3	23,9	29,0	12 999	77,5	22,5	29,1	28,3
1994	4 891	68,5	17,5	21,0	25,0	12 002	77,8	20,4	26,6	25,4
1995	4 588	66,9	16,2	19,4	23,1	11 078	72,7	18,8	24,1	23,1
1996	4 682	70,5	16,1	19,2	23,2	11 189	75,4	18,4	23,6	23,1
1997	4 834	71,9	16,2	19,5	23,5	11 450	74,9	18,4	24,0	23,3
1998	4 826	75,2	15,7	19,7	22,8	11 868	80,3	18,5	25,0	23,9
1999	5 008	73,7	15,8	20,5	23,1	12 245	79,1	18,6	25,6	24,4
2000	5 513	74,1	16,9	22,0	24,6	13 221	78,7	19,6	26,8	25,9
2001	6 281	80,2	19,5	25,0	27,7	13 904	79,3	20,6	27,9	27,1
2002	6 890	83,9	21,1	27,6	30,2	15 199	84,3	21,8	30,2	29,3

* 1 dollár = 19,41 tenge.

** Oroszországban 1 dollár = 2,191 rubel, Japánban 1 dollár = 166 jen, az EU-ban 1 dollár = 0,92 PPS.

Forrás: Sztatiziszticseskij jezsegodnyik Kazahsztana. Almati: Agensztvo Reszpubliki Kazahsztan po sztatizisztikyke; Rosszjizskij sztatiziszticseskij jezsegodnyik. Moszkva: Goszkomstat Rosszii; Statistical abstract of the United States. Washington, D.C.: Bureau of the Census, U.S. Department of Commerce; Statistical Yearbook for Asia and the Pacific. Bangkok: ESCAP különböző kötetek; KSH [1999], 14–15. o.; New Cronos Eurostat-adatbázis; World Development Indicators database.

A 4. táblázatból megállapítható, hogy 1993 és 2000 között a kutató-fejlesztő munkát végző tudósok és mérnökök részaránya a foglalkoztatottak teljes számában Kazahsztánban mintegy háromötödére csökkent. Ez az arány visszaesett mind Oroszországhoz viszonyítva, mind pedig – még nagyobb mértékben – az Egyesült Államokhoz, Japánhoz és az Európai

Unióhoz képest. A kutatási-fejlesztési ráfordításoknak a bruttó nemzeti jövedelemből való részesedése 1997-ben Kazahsztánban mindössze 0,29, Oroszországban 0,99 százalék volt, az Európai Unióban viszont 1,88, az Egyesült Államokban 2,57, Japánban 2,83 százalékot tett ki. (Forrás: UNESCO, 2002; New Cronos Eurostat adatbázis).

A Nemzetközi Telekommunikációs Unió (ITU) adatai szerint 2000-ben az internet-felhasználók száma Kazahsztánban 100 ezer főt tett ki, míg például Magyarországon 1,5, Oroszországban 3,1, Németországban 24, Japánban 47,1, az Egyesült Államokban pedig 95,4 milliót (lásd The World Bank, 2002b, 316–318. o.).

4. táblázat

A kutató-fejlesztő munkát végző tudósok és mérnökök aránya Kazahsztánban
(az összes foglalkoztatotthoz viszonyítva)

Év	Arány (ezrelék)	Index: 1993 = 100	Évi változás (százalék)	A kutató-fejlesztő munkát végzők aránya			
				Oroszország	USA	Japán	EU 15
				százalékában			
1993	3,31	100,0	–	30,7	41,3	33,3	64,6
1994	3,10	93,7	–6,3	34,1	38,8	30,4	58,4
1995	2,75	83,1	–11,3	29,9	34,9	26,4	51,2
1996	2,24	67,7	–18,5	26,3	28,8	23,5	41,3
1997	2,04	61,6	–9,0	24,8	26,3	21,4	37,6
1998	2,04	61,6	0,0	26,4	24,6	20,3	36,8
1999	2,07	62,5	1,5	26,6	27,5	20,3	36,4
2000	2,09	63,1	1,0	26,8	27,5	20,8	36,3

Forrás: Sztatizisztjicseszkiy jezsegodnyik Kazahsztana; Statistical abstract of the United States; Yearbook of Labour Statistics; UNESCO Statistical Yearbook. Paris különböző koteitei; UNESCO [2002]; EUROSTAT [2002], 49. o.; New Cronos Eurostat-adatbázis.

A gazdasági szerkezet változásai és az ágazati dinamika

A kilencvenes évek elejétől a bruttó nemzeti termék (GDP) felhasználása Kazahsztánban többnyire meghaladta a termelést, de a nettó import GDP-hez viszonyított részaránya 1990 és 2001 között nagymértékben csökkent. A szóban forgó időszakban a felhalmozási ráta háromötödére esett vissza. Ugyanakkor megnőtt a teljes fogyasztás, s ezen belül különösen a háztartások fogyasztási kiadásainak relatív súlya (lásd az 5. táblázatot).

A 6. táblázatból megállapítható, hogy 1990 és 2001 között a bruttó hazai termékben *folyó áron számítva* a mezőgazdaság, az ipar és az építőipar együttes részaránya 69,5 százalékról 44,9 százalékra esett vissza, míg a szolgáltatásoké 30,5 százalékról 55,1 százalékra nőtt. Az ipar részesedése a GDP előállításából 1,3-szeresére nőtt, ezzel szemben a mezőgazdaságé kb. egynegyedére, az építőiparé kevesebb mint a felére csökkent. A feldolgozóipar relatív súlya több mint kétszeresére, nevezetesen 7,5-ről 15,6 százalékra nőtt. Ugyanakkor a bányászat és a villamosenergia-, gáz- és vízellátás együttes részaránya alig változott. Az említett időszakban a kereskedelem és vendéglátás súlya több mint másfélszeresére, a szállításé és távközlésé 1,2-szeresére, a pénzügyi tevékenységé és egyéb szolgáltatásoké 2,4-szeresére növekedett.

A GDP felhasználása Kazahsztánban
(folyó áron, százalék)

Megnevezés	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Belföldi felhasználás	122,7	116,1	112,6	108,8	110,1	104,6	100,7	102,5	104,5	97,7	92,3	101,6
<i>Ebből:</i>												
Fogyasztás összesen	53,3	76,3	72,2	79,9	71,3	76,7	83,9	84,4	84,2	79,9	74,2	73,1
<i>ebből:</i>												
háztartások*	40,9	61,8	60,7	66,0	60,6	63,1	71,0	72,0	73,4	68,4	59,4	59,7
államháztartás	12,4	14,5	11,5	13,9	10,7	13,6	12,9	12,4	10,8	11,5	14,8	13,4
Bruttó felhalmozás	46,7	23,7	27,8	20,1	28,7	23,3	16,1	15,6	15,8	17,8	18,1	26,9
<i>összesen</i>												
<i>ebből:</i>												
bruttó állóeszköz-felhalmozás	39,0	27,2	27,3	20,1	26,1	23,1	17,2	16,3	15,7	16,2	17,3	23,7
készletváltozás	7,7	-3,5	0,5	0,0	2,6	0,2	-1,1	-0,7	0,1	1,6	0,8	3,2
Áru- és szolgáltatás-export és -import egyenlege	-22,7	-16,1	-12,6	-8,8	-10,1	-4,6	-0,7	-2,5	-4,5	2,3	7,7	-1,6
<i>Bruttó hazai termék</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* A háztartásokat segítő nonprofit intézményekkel együtt.

Forrás: ESCAP [2003], 243. o.; United Nations [2002], 716. o.

A GDP ágazati szerkezete Kazahsztánban
(folyó áron, százalék)

Kód	Ágazat	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
A–B	Mezőgazdaság	34,0	29,5	23,1	16,3	14,9	12,3	12,2	11,4	8,6	9,9	8,1	8,7
C–E	Ipar	23,4	29,5	34,8	28,6	29,1	23,5	21,2	21,4	24,4	28,2	33,3	30,7
D	Feldolgozóipar	7,5	9,0	8,9	8,4	8,2	7,5	11,7	11,8	13,5	13,6	16,1	15,6
F	Építőipar	12,1	9,2	8,7	8,2	9,6	6,5	4,4	4,2	4,9	4,7	5,2	5,5
G–H	Kereskedelem és vendéglátás	8,1	8,1	8,5	10,5	12,1	17,2	17,3	15,6	15,2	14,2	13,0	12,7
I	Szállítás és távközlés	9,4	7,5	7,4	9,9	11,2	10,7	11,3	11,7	13,8	12,1	11,5	11,2
J–P	Pénzügyi tevékenység és egyéb szolgáltatások	13,0	16,2	17,5	26,5	23,1	29,8	33,6	35,7	33,1	30,9	28,9	31,2
	<i>Bruttó hazai termék</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: ESCAP [2003], 243. o.; United Nations [2002], 719. o.

A 7. táblázatból látható, hogy 1990 és 2001 között a mezőgazdaság, ipar és építőipar együttes részaránya a *foglalkoztatottak* számában 53,8-ról csupán 51,8 százalékra csökkent, míg a szolgáltatásoké 46,2-ről 48,2 százalékra emelkedett. Ez a változás sokkal kisebb mérvű, mint a folyó áras termelés alapján számított, ami az árviszonyoknak a szolgáltatások javára történt eltolódásával magyarázható. A foglalkoztatottság ágazati szerkezetében a mezőgazdaság relatív súlya 1,6-szeresére növekedett, az iparé viszont háromötödére, az építőiparé kevesebb mint kétötödére csökkent. A feldolgozóipar súlya hozzávetőlegesen a felére, 16,5-ről 7,7 százalékra redukálódott, míg a bányászaté, valamint a villamosenergia-, gáz- és vízellátásé 4,0-ről 4,7 százalékra nőtt. A szóban forgó periódusban a kereskedelem és vendéglátás részesedése két és félszeresére emelkedett. Ezzel szemben a szállítás és távközlésé, valamint a pénzügyi tevékenységé és egyéb szolgáltatásoké jelentősen csökkent.

A foglalkoztatottság ágazati szerkezete Kazahsztánban
(százalék)

Kód	Ágazat	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
A–B	Mezőgazdaság	22,3	22,7	23,7	25,3	21,5	22,0	21,2	24,0	22,2	22,0	31,4	35,5
C–E	Ipar	20,5	23,5	23,6	23,0	22,6	20,9	16,0	14,2	14,7	14,8	13,8	12,4
D	Feldolgozóipar	16,5	19,9	19,7	18,7	18,2	16,6	8,8	8,9	10,2	10,3	9,2	7,7
F	Építőipar	11,0	10,0	9,8	8,9	7,3	5,6	4,6	4,0	3,6	3,4	3,6	3,9
G–H	Kereskedelem és vendéglátás	6,2	7,1	7,0	6,9	12,9	15,8	21,4	21,4	24,0	24,0	16,7	15,8
I	Szállítás és távközlés	9,3	9,1	8,8	8,4	8,4	7,7	7,7	10,0	9,1	9,4	8,9	7,6
J–P	Pénzügyi tevékenység és egyéb szolgáltatások	30,7	27,6	27,1	27,5	27,3	28,0	29,1	26,4	26,4	26,4	25,6	24,8
	<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Statistical Yearbook for Asia and the Pacific; Yearbook of Labour Statistics különböző kötetei.

**A GDP, a foglalkoztatottság és a munkatermelékenység
változási üteme Kazahsztánban, 1991–2001**
(évi átlag, százalék)*

Kód	Ágazat	GDP**			Foglalkoztatottak száma			Munkatermelékenység		
		1991–1995	1996–2001	1991–2001	1991–1995	1996–2001	1991–2001	1991–1995	1996–2001	1991–2001
A–B	Mezőgazdaság	–11,0	0,6	–4,9	–3,1	8,7	3,2	–8,2	–7,5	–7,8
C–E	Ipar	–13,6	7,2	–2,8	–2,4	–8,0	–5,5	–11,4	16,6	2,9
D	Feldolgozóipar	–14,1	2,9	–5,2	–2,7	–11,7	–7,7	–11,7	16,6	2,8
F	Építőipar	–28,6	5,6	–11,6	–15,3	–5,2	–9,9	–15,7	11,4	–1,9
A–F	<i>Mezőgazdaság, ipar és építőipar összesen</i>	<i>–16,7</i>	<i>5,0</i>	<i>–5,5</i>	<i>–4,8</i>	<i>1,5</i>	<i>–1,4</i>	<i>–12,5</i>	<i>3,5</i>	<i>–4,1</i>
G–H	Kereskedelem és vendéglátás	–7,1	5,9	–0,2	17,1	–0,5	7,2	–20,7	6,4	–6,9
I	Szállítás és távközlés	–17,9	5,4	–5,9	–6,4	–0,0	–3,0	–12,4	5,4	–3,1
J–P	Pénzügyi tevékenység és egyéb szolgáltatások	32,9	1,9	15,0	–4,6	–1,1	–2,7	39,3	3,0	18,2
G–Q	Szolgáltatások									
	<i>összesen</i>	<i>–0,5</i>	<i>3,7</i>	<i>1,8</i>	<i>–0,7</i>	<i>–0,7</i>	<i>–0,7</i>	<i>0,2</i>	<i>4,5</i>	<i>2,5</i>
	<i>Nemzetgazdaság összesen</i>	<i>–9,3</i>	<i>4,2</i>	<i>–2,1</i>	<i>–2,8</i>	<i>0,4</i>	<i>–1,1</i>	<i>–6,6</i>	<i>3,9</i>	<i>–1,1</i>

* 1996. évi változatlan árakon számítva.

** Ágazati szinten hozzáadott érték, amely az amortizációt is tartalmazza.

Forrás: United Nations [2002], 719–720. o.; Statistical Yearbook for Asia and the Pacific; Yearbook of Labour Statistics különböző kötetei.

Az orosz pénzügyi válság óta a gazdasági növekedés csaknem felét Kazahsztánban az olajszektor biztosítja, amely 1998-ban a GDP 10 százalékát állította elő (IMF, 2003, 25. o.).

A kazah iparban kettős restrukturálási folyamat megy végbe: egyrészt a piacgazdasági átmenet, másrészt az olajipar fejlődése kapcsán. A feldolgozóipar megélnkülése a kohászatban és az élelmiszeriparban kezdődött. Amíg azonban az olyan ágazatok, mint

az élelmiszeripar és a gépgyártás hasznot tudtak húzni a fogyasztási cikkek és beruházási javak iránti hazai kereslet növekedéséből, az importverseny nyomásával is számolniuk kellett (Uo., 31. o.).

A 8. táblázat adatai szerint 1991–2001-ben csökkent a GDP és az ágazati szintű hozzáadott érték volumene, kivéve a szolgáltatásokat. A csökkenés azonban teljes egészében a 90-es évek első felében történt. Ezzel szemben 1995 után minden ágazatban növekedés ment végbe, legnagyobb mértékben az iparban, elsősorban az olajiparban. Hasonló a helyzet a termelékenység vonatkozásában, kivéve elsősorban a még mindig nagyon kedvezőtlen helyzetben levő mezőgazdaságot.

A foglalkoztatottság Kazahsztánban a kilencvenes években jelentősen visszaesett, és sokan emigráltak az országból. Az 1998-as orosz válságot követően a mezőgazdasági foglalkoztatottság növekedése részben a termelés és a földhasználat ösztönzésére irányuló, 1999-től kezdve hozott kormányzati intézkedések (kedvezményes kölcsönök, ártámogatás stb.) eredményének tekinthető, részben pedig a rejtett gazdaságból a regisztrált tevékenységekbe megindult munkaerő áramlást tükrözi. Bizonyos létszámösvölésre az utóbbi években az építőiparban és a szolgáltatásokban is sor került, míg az ipari foglalkoztatottság folytatódó csökkenése mögött az erőforrások jobb kihasználása áll (IMF, 2003, 22. o.).

9. táblázat

Reálbérek a kazah feldolgozóiparban
(1996. évi dollárban, vásárlóerő-paritáson)

Év	Dollár/hó*	Index: 1996 = 100	Évi változás (százalék)	Relatív bérszínvonal				
				Orosz- ország	Egyesült Államok	Japán	Német- ország	Magyar- ország
				százalékában**				
1992	259,92	59,2	–	53,2	11,4	12,2	16,0	39,2
1993	523,49	119,3	101,5	120,7	22,9	25,1	31,2	77,4
1994	411,34	93,7	–21,5	111,5	17,6	26,6	23,7	58,5
1995	429,16	97,8	4,4	149,2	18,7	27,5	23,6	64,3
1996	438,94	100,0	2,2	140,1	19,0	27,7	21,0	66,8
1997	446,50	101,7	1,7	133,1	19,0	28,3	21,5	65,7
1998	426,98	97,3	–4,3	145,7	18,2	27,0	20,1	61,4
1999	479,58	109,3	12,3	197,1	20,2	30,1	22,2	68,6
2000	543,34	123,8	13,3	179,7	24,2	33,6	25,2	73,4
2001	565,45	128,8	4,0	157,2	24,3	34,3	26,5	73,0

* 1 dollár = 21,16 tenge.

** Oroszországban 1 dollár = 2,388 rubel, Japánban 1 dollár = 179 jen, Németországban 1 dollár = 2,01 márka, Magyarországon 1 dollár = 73,3 forint.

Forrás: Sztatysiztyicseskij jezsegodnyik Kazahsztana; Yearbook of Labour Statistics különböző kötetei; ESCAP [2003], 250. o.; KSH [1999], 14–15. és 20–21. o.

A privatizáció eredményeként a magán-, pontosabban a nem állami szektor részese-
dése a GDP előállításából 1991 és 2001 között Kazahsztánban 5-ről 60 százalékra nőtt,
míg Oroszországban 5-ről 70 százalékra, a FÁK egészében átlagosan 10-ről 50 száza-
lékra. Magyarországon pedig 30-ról 80 százalékra növekedett (lásd Transition report,
2000 és 2002). A privatizációs bevételekből, amelyek a 90-es évek második felében
főleg a nagy olajkoncessziók eladása révén gyarapodtak, a költségvetési hiányt fedezték
(lásd Alam–Banerji, 2000, 7. o.). Ennek kapcsán meg kell jegyezni, hogy Kazahsztán
természeti kincsekben rendkívül gazdag ország, amely Közép-Azsia legnagyobb gazda-
ságával rendelkezik. Feltárt kőolaj- és földgázkészletei 30 milliárd hordót, illetve 3
billió m³-t tesznek ki, míg a feltáratlan készleteket 10-15 milliárd hordóra, illetve 2-3

billió m³-re becsülik. (IMF, 2003, 16. o.) A rendelkezésre álló adatok szerint 1998 és 2002 között a Kazahsztánban kitermelt kőolaj mennyisége 25,6 millió tonnáról 47,3 millió tonnára, ebből az export volumene 20,4 millióról 39,5 millió tonnára nőtt. 2002-ben a kivitt kőolaj 31,6 százalékát (12,5 millió tonnát) a Kaszpi-tengeri Csővezeték Konzorcium szállította. 1999–2002 között az olajbevételek az államháztartás összes bevételeinek 5,5 százalékáról 19,5 százalékára emelkedtek. (Uo., 8. o.)

A kis és közepes méretű vállalatok aránya Kazahsztánban 1998-ban az összes vállalat 88,6 százalékát tette ki. Ugyanakkor ez az arány Oroszországban 56,3, Ukrajnában 69,2, Lengyelországban 92,1, Magyarországon 96,1, Csehországban 97,0 százalék volt. Az említett esztendőben a kis- és középvállalkozásokra Kazahsztánban a foglalkoztatottak 15,6 és a hozzáadott érték 22,4 százaléka jutott (The World Bank, 2002a, 42. o.).

Hogyan alakultak a *bérek és keresetek* a kazah gazdaságban? Ezt a kérdést a feldolgozóipar példáján vizsgáljuk, a fogyasztói árindekszel korrigált havi bérek alapján. A 9. táblázat adataiból kiszámítható, hogy 1993–2001-ben a reálbérek a kazah feldolgozóiparban évente átlagosan 9,0 százalékkal nőttek. Ugyanakkor a termelékenység a szóban forgó ágazatban 7,5 százalékkal, nemzetgazdasági szinten viszont mindössze 0,6 százalékkal növekedett (lásd a 8. táblázat adatforrásait). A kazah bérszínvonal 1992 és 2001 között túllépte Oroszországét, s közelebb került az Egyesült Államokéhoz, Japánéhoz, Németországhoz és Magyarországhoz is (9. táblázat). A még mindig viszonylag alacsony munkaerőköltségek elvben azt jelentik, hogy Kazahsztán a munkaintenzív termelés területén komparatív előnyökkel rendelkezik a fejlett ipari országokkal szemben. Ezeket az előnyöket azonban a külföldi befektetők szemében részben ellensúlyozza a gazdálkodás nem megfelelő hatékonysága, jelentős fejlesztést igénylő infrastrukturális háttér, továbbá a bürokratikus szabályozás és a korrupció.

Külgazdasági kapcsolatok

A Szovjetunió felbomlása után a kazah gazdaságot Oroszországnál magasabb fokú kereskedelmi nyitottság jellemezte. A rendelkezésre álló adatok szerint 1993 és 2002 között a külkereskedelmi forgalom teljes volumenének és az exportnak a GDP-hez viszonyított aránya Kazahsztánban másfél-, illetve kétszeresére nőtt (lásd a 10. táblázatot). Megjegyzendő, hogy a devizaáras számítás a kazah külkereskedelem részarányát a reálisnál magasabbnak mutatja, mivel a kazah GDP a vásárlóerő-paritásos értékhez képest devizaáron alacsonyabb. Hasonló a helyzet Oroszország esetében is.

Az említett időszakban az 1995 óta tartóan pozitív szaldóval záruló kazah külkereskedelem teljes volumene 6,7-szeresére, ezen belül az export 8,9-szeresére, az import 5,3-szeresére növekedett. Az import exportfedezettsége a legalacsonyabb értéket 1993-ban, míg a legmagasabbat 2000-ben érte el (11. táblázat).

Kazahsztán legjelentősebb kereskedelmi partnerei 2000-ben az export és az import teljes volumenéhez viszonyítva a következő országok voltak: Oroszország (19,5 és 48,7 százalék), Olaszország (9,8 és 3,1), Kína (7,3 és 3,1), Németország (6,2 és 6,6), Svájc (5,4 és 1,1), Hollandia (2,6 és 1,3), Egyesült Királyság (2,5 és 4,3), Egyesült Államok (2,3 és 5,5), Irán (2,2 és 0,3 százalék). Hazánkra ugyanakkor a kazah kivitel mindössze 0,03 és a behozatal 0,5 százaléka jutott (forrás: IMF, 2001, 281–282. o.).

Kazahsztán exportexpánziója számára a legnagyobb hátrányt értékesítési piacainak megoszlása jelenti. A gyorsan növekvő kínai piacon való aktív jelenlét ellenére a kazah kivitel jelentős része a Független Államok Közösségébe és az azon kívüli európai országokba irányul, ahol a kilencvenes évek közepétől a kereslet viszonylag lassú ütemben bővült (IMF, 2003, 42. o.).

**A külkereskedelem GDP-hez viszonyított aránya
(folyó áron, százalék)**

Év	Kazahsztán		Oroszország		Egyesült Államok		Japán		EU-15	
	Teljes volumen	<i>ebből:</i>	Teljes Volumen	<i>ebből:</i>	Teljes Volumen	<i>ebből:</i>	Teljes volumen	<i>ebből:</i>	Teljes volumen	<i>ebből:</i>
		export		Export		export		export		export
1993	52,1	20,4	44,6	25,6	16,1	7,0	13,8	8,3	40,5	20,7
1994	53,3	25,3	44,2	24,3	17,0	7,3	14,0	8,3	43,0	22,1
1995	52,6	30,5	44,9	24,5	18,3	7,9	14,7	8,4	46,0	23,7
1996	50,5	29,4	39,5	21,6	18,5	8,0	16,2	8,8	46,2	23,9
1997	50,8	30,5	39,2	20,8	19,1	8,3	17,6	9,8	48,8	25,3
1998	46,4	25,8	49,1	26,5	18,5	7,8	17,0	9,8	49,2	25,3
1999	52,9	31,9	61,6	39,1	19,0	7,6	16,3	9,3	49,5	25,2
2000	74,0	47,8	59,6	40,7	22,0	8,0	18,0	10,1	55,8	28,0
2001	68,1	39,2	52,3	33,3	19,0	7,2	18,2	9,7	55,1	28,0
2002*	76,7	40,4	49,4	31,0	18,1	6,7	17,9	10,1	52,8	27,1

Megjegyzés: A teljes volumen az export és az import összege.

* Előzetes adatok.

Forrás: Transition report. London: EBRD; International Financial Statistics Yearbook és Direction of Trade Statistics Yearbook. Washington, D.C.: IMF különböző kötetei; The World Bank [2003a] és [2003b]; New Cronos Eurostat-adatbázis.

Kazahsztán külkereskedelmi áruforgalma

Év	Millió USD				Az import export-fedezettsége százalékban
	Az áruforgalom teljes értéke	<i>Ebből:</i>		Kereskedelmi egyenleg (1–2)	
		Export, f.o.b. (1)	Import, c.i.f. (2)		
1993	2 776	1 088	1 688	–600	64,5
1994	6 792	3 231	3 561	–330	90,7
1995	9 057	5 250	3 807	+1 443	137,9
1996	10 152	5 911	4 241	+1 670	139,4
1997	10 798	6 497	4 301	+2 196	151,1
1998	9 786	5 436	4 350	+1 086	125,0
1999	9 285	5 598	3 687	+1 911	151,8
2000	14 177	9 126	5 051	+4 075	180,7
2001	15 010	8 647	6 363	+2 284	135,9
2002*	18 562	9 676	8 886	+790	108,9

* Előzetes adatok.

Forrás: International Financial Statistics Yearbook és Direction of Trade Statistics Yearbook. Washington, D.C.: IMF különböző kötetei; The World Bank [2003a].

A 12. táblázat adataiból megállapítható, hogy 1993 és 2000 között a kazah exportban az átalakuló országok részaránya nyolckilencedére csökkent. Ezzel ellentétben az importban csaknem háromszorosára nőtt. A fejlett ipari országok részesedése az exportban négyötödére, az importban kevesebb mint a felére esett vissza, ezen belül az Európai Unióé háromnegyedére, illetve kétötödére. Ugyanakkor a fejlődő országok relatív súlya az exportban 1,4-szeresére növekedett, míg az importban háromötödére csökkent. A Kazahsztán számára kiemelt fontosságú FÁK reláció súlya 1994–2000 között a kivetlenben kevesebb mint a felére csökkent, a behozatalban viszont némileg megnőtt.

A kazah külkereskedelem földrajzi megoszlása

Év	Az export százalékában					Az import százalékában				
	Fejlett ipari országok	<i>Ebből:</i>	Átalakuló országok	<i>Ebből:</i>	Fejlődő országok	Fejlett ipari országok	<i>Ebből:</i>	Átalakuló országok	<i>Ebből:</i>	Fejlődő országok
		EU		FÁK			EU		FÁK	
1993	37,3	30,3	33,6	n. a.	29,1	61,7	51,5	21,0	n. a.	17,3
1994	23,8	15,9	66,9	57,8	9,3	23,8	16,5	68,1	53,4	8,1
1995	27,3	21,7	61,3	54,6	11,4	17,2	13,5	76,2	69,7	6,6
1996	25,1	19,0	59,3	53,7	15,6	16,4	13,0	77,2	69,3	6,4
1997	34,5	26,3	50,5	45,9	15,0	28,8	21,6	63,6	54,2	7,6
1998	39,4	31,0	45,5	39,4	15,1	34,7	24,6	57,0	47,1	8,3
1999	30,3	22,9	33,2	26,7	36,5	39,9	25,3	51,2	43,4	8,9
2000	30,7	22,7	29,3	26,2	40,0	29,4	20,1	61,0	54,6	9,6

Forrás: Direction of Trade Statistics Yearbook. Washington, D.C.: IMF különböző kötetei.

Néhány kiemelt termék(csoport) részesedése a kazah külkereskedelemből

Termék(csoport)	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
az export százalékában								
Kőolaj	9,4	15,1	21,3	25,7	30,3	39,3	48,2	49,3
Vegyipari termékek	2,9	9,6	8,3	6,5	6,3	5,7	4,3	4,7
Textilipari termékek	2,0	2,5	2,5	1,9	1,4	1,1	1,1	1,1
Fémek és kohászati termékek	18,8	41,2	31,3	32,4	32,5	30,9	25,8	24,4
Nyersbőr, szörme és hasonló termékek	0,4	0,8	1,1	1,0	0,6	0,4	0,3	0,3
az import százalékában								
Élelmiszerek	5,4	9,2	11,0	11,1	7,9	8,1	6,8	6,2
Ásványi termékek	11,5	30,1	21,2	16,6	17,0	11,5	13,1	14,0
Textilipari termékek	3,2	2,5	2,0	1,6	1,6	1,5	1,3	1,2
Gépek, gépi berendezések	12,6	19,8	19,2	23,3	23,8	26,3	27,8	28,7
Precíziós műszerek	1,3	1,9	1,6	2,1	2,3	2,7	2,7	2,5

Forrás: ESCAP [2003], 247. és 250. o.

A 13. táblázat adatai szerint 1994 és 2001 között a kazah exportban a kőolaj részaránya 5,2-szeresére, a fémeké és kohászati termékeké 1,3-szeresére, a vegyipari termékeké 1,6-szeresére emelkedett. Az időszak végére a kőolaj az export közel felét tette ki, míg a hagyományos nagy jelentőségű fémek és kohászati termékek kevesebb mint egynegyedét. A szóban forgó periódusban az importban a gépek, gépi berendezések részaránya 2,3-szeresére, az ásványi termékeké 1,2-szeresére, az élelmiszereké 1,1-szeresére nőtt. Ugyanakkor a textilipari termékek súlya kétötödére csökkent.

Kazahsztán vámtarifa-szerkezete az importhelyettesítő politikát folytató országokra jellemző protekcionizmust tükrözi. A magasabb feldolgozottságú árukra nagyobb vámtételeket vetnek ki, ami nagy eltéréseket eredményez a tényleges vámvédelem (a hozzáadott érték védelme) ágazati szintjei között. A tőkejavak és közbülső termékek viszonylag alacsony behozatali vámjai a tőkeintenzív ágazatok (például az olajipar és a mezőgazdaság) térnyerését ösztönzik. A kormányzati erőfeszítések a csúcstechnológiájú és magas hozzáadott értékű iparágak támogatására irányulnak. Ez az importhelyettesítő politika azonban nem használja ki a kazah gazdaság komparatív előnyeit, amelyeket

jelenleg a *középszintű* hozzáadott értékkel és technológiával rendelkező szektorok testésítenek meg (IMF, 2003, 43–44. o.).

1992 és 2002 között a hosszú lejáratú hitelek részaránya Kazahsztán teljes külső adósságállományában 74,3 százalékról 83,4 százalékra nőtt, míg a rövid lejáratú hiteleké 25,7-ről 16,6 százalékra csökkent. A hosszú lejáratú adósságállományon belül az állami és az állam által garantált hitelek részaránya 100 százalékról 59 százalékra csökkent, míg a nem garantált magánhiteleké nulláról 41 százalékra emelkedett. A Világbank 2002-ben az összes adósságból 16,7 százalékkal részesedett. A teljes adósságállomány a bruttó nemzeti jövedelemhez (GNI) viszonyítva nem haladta meg a 40 százalékos szintet. A devizatartalékok mindvégig kisebbek voltak, mint az adósságállomány. Ugyanakkor a teljes adósságszolgálat exportbeli aránya 2000 után már magasabb volt a 25 százalékos küszöbértéknél (lásd a 14. táblázatot).

14. táblázat

Kazahsztán külföldi adósságai

Év	Teljes adósságállomány	Hosszú lejáratú hitelek	Ebből:			IMF-hitelek	Rövid lejáratú hitelek	Teljes adósságszolgálat	Teljes adósságállomány a GNI	Teljes adósságszolgálat az áru- és szolgáltatásexport	Devizatartalékok a teljes adósságállomány
			Állami és az állam által garantált hitelek	ebből:							
				IBRD	Nem garantált magánhitelek						
millió USD								százalékában			
1992	35	26	26	0	0	0	9	0	0,1	0,0	n.a.
1993	1 728	1 621	1 621	0	0	85	22	10	6,7	0,2	41,2
1994	2 790	2 269	2 228	187	41	289	232	68	14,2	1,6	43,6
1995	3 750	2 937	2 834	295	103	432	381	235	19,0	3,9	44,3
1996	2 922	2 149	1 946	490	203	552	221	322	14,0	4,6	67,1
1997	4 078	3 218	2 622	648	596	511	349	483	18,7	6,2	54,5
1998	6 085	5 008	3 038	899	1 970	653	424	992	27,9	14,4	32,3
1999	6 105	5 171	3 336	1 082	1 835	460	474	1 360	37,4	19,3	32,8
2000	6 664	6 131	3 602	1 057	2 529	0	533	1 840	39,1	16,8	31,5
2001	6 342	5 510	3 800	1 070	1 710	0	832	3 331	31,7	31,1	39,5
2002*	7 113	5 929	3 501	1 178	2 428	0	1 184	4 115	31,9	36,7	44,1

* Előzetes adatok.

Forrás: IMF [2003], 105. o.; The World Bank [2003a]; Global Development Finance. Country Tables. Washington, D.C.: The World Bank különböző kötetei; World Development Indicators database.

Az 1992–2001-es időszakban Kazahsztánba évente átlagosan több mint egymilliárd dollár külföldi működő tőke áramlott be. A 2001. évi beáramlás a bruttó állóeszközfelhalmozás közel háromötödét érte el. Ugyanebben az évben a külföldi működő tőke állománya 11,4 milliárd dollár volt, ami egy lakosra átszámítva 766 dollárt jelentett (15. táblázat).

A legnagyobb befektetők az Egyesült Államok (34,8 százalék), az Egyesült Királyság (14,2), Kanada (11,7), Németország és Kína (5,0-5,0 százalék) voltak. A közvetlen külföldi beruházásokból a mezőgazdaságra 0,1, a bányászatra 72,7, a feldolgozóiparra 7,2, a villamos energia-, gáz- és vízellátásra 0,8, az építőiparra 1,0, a szolgáltatásokra 18,2 százalék jutott. E beruházások 72,6 százaléka az olaj- és gáziparban koncentráldott. (Uo., 103–104. o.) Megjegyzendő, hogy a FÁK-ba beáramlott összes külföldi működő tőkéből az 1992-től 1999-ig tartó időszakban Kazahsztán 24,2, Türkmenisztán 2,5, Azerbajdzsán 11,4, Oroszország 40,9 százalékkal részesült (The World Bank, 2002a, 7. o.).

Külföldi működőtőke-befektetések Kazahsztánban
(a fizetési mérleg alapján)

Megnevezés	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
<i>Millió USD</i>										
<i>Külföldi működő tőke:</i>										
beáramlás*	100	473	635	964	1 137	1 320	1 143	1 584	1 245	2 760
állomány	100	573	1 208	2 172	3 309	4 629	5 772	7 356	8 601	11 361
Egy lakosra számítva (USD)										
Külföldi működő tőke:										
beáramlás*	6	29	39	61	73	86	76	106	84	186
állomány	6	35	75	137	212	302	383	493	578	766
Százalék										
<i>Külföldi működőtőke-</i>										
beáramlás* / bruttó										
állóeszköz-felhalmozás	12,0	36,4	31,1	26,4	34,2	36,7	35,2	67,1	40,6	55,7
Külföldi működőtőke-										
állomány / GDP	3,3	12,8	14,5	13,2	17,9	21,8	29,3	48,4	45,8	52,7

* Nettó.

Forrás: Sztyatizsztycseszkij jezsegodnyik Kazahsztana; Transition report; Statistical Yearbook for Asia and the Pacific különböző kötetei.

A külföldi befektetőknek Kazahsztánban lényeges kedvezményeket nyújtottak például a társasági nyereségadóból, továbbá 25 százalékos értékcsökkenési leírást vezettek be. A kilencvenes évek végére azonban a bányászat adóterhei túl alacsonnyá váltak, míg az állami beruházások GDP-hez viszonyított aránya 2 százalék alá süllyedt. Mindez rontotta a kazah gazdaság nem olajtermelő ágazatainak középtávú növekedési kilátásait (*Alam–Banerji*, 2000, 16–17. o.).

Kazahsztán és az Európai Unió

A Kazahsztán és az Európai Unió közötti gazdasági és politikai kapcsolatok általános keretét az 1995 januárjában Brüsszelben aláírt és 1999 júliusában hatályba lépett *Partnerségi és Együttműködési Megállapodás* biztosítja, amely a demokratikus értékeken alapszik, beleértve a jogállami normákat. Ez a tíz évre szóló megállapodás a politikai párbeszéd, a kereskedelem és beruházások, a fenntartható gazdasági fejlődés, a gazdasági, pénzügyi, tudományos-technikai és kulturális együttműködés előmozdítását célozza. Ezen kívül előírja a kazahsztáni demokratikus intézmények konszolidációjának és a piactudományi átmenet sikeres befejezésének támogatását is. Az árukereskedelemben mindkét felet a legnagyobb kedvezményben részesíti, s a külföldi tulajdonú társaságok alapítását és működését illetően kölcsönösen a nemzeti elbánás elvét fogalmazza meg (lásd PCA, 1995). A megállapodás értelmében létrehozott miniszteri szintű Együttműködési Tanács 1999 júliusában Brüsszelben, míg az alacsonyabb státusú Együttműködési Bizottság 1999 novemberében Asztanában tartotta első ülését.

A *textilipari termékek* kereskedelmét az 1993 januárjától érvényes kétoldalú megállapodás szabályozza, amely az e téren megvalósult kölcsönös liberalizációt csak a Kazahsztánba irányuló EU-import hirtelen megnövekedése esetén korlátozhatja. Az *acélipari termékekről* 1999 júliusában parafáltak kereskedelmi megállapodást, amely 2000 januárjában lépett életbe és az EU-ba irányuló kazah exportra kölcsönösen egyeztetett

korlátokat ír elő. Ez a megállapodás meghatározza az acélipari termékek fokozatos kereskedelem-liberalizálási kereteit, segíti a kazah acélipar alkalmazkodását a piaci verseny viszonyaihoz, különösen a versenypolitika, az állami támogatások és a környezetvédelem területén. Az 1999 júliusában aláírt megállapodás a *nukleáris biztonságról* a kölcsönös haszonnal járó együttműködést kívánja elősegíteni a reaktorbiztonsággal kapcsolatos kutatások, a sugárvédelem, a nukleáris hulladék tárolása, a nukleáris létesítmények üzemén kívül helyezése vonatkozásában. Az irányított termonukleáris fúzió terén való tudományos együttműködésről szóló megállapodást *Nazarbajev* elnök 2000 júniusában az Európai Bizottságnál tett látogatása során parafálták (European Commission, 2001). Az EU kezdeményezésére a FÁK-országoknak technikai segítséget nyújtó *TACIS program*ba Kazahsztánt is bevonták, amely ennek keretében 1991 és 2001 között összesen 134,6 millió eurót kapott, főleg szerkezeti és intézményi reformokra, a mezőgazdaság modernizálására és az infrastruktúra fejlesztésére (European Commission, 2002, 36. o.).

Záró megjegyzések

A gazdasági átalakulás Kazahsztánban a kilencvenes évek elejétől viszonylag széles körű liberalizációs program keretében valósult meg, és szabadpiaci elveken alapuló reformokat is magában foglalt. E reformok jelentősen karcúsították az államháztartást, továbbá a nyugdíjrendszer finanszírozását az egyéni hozzájárulásoktól tették függővé. A privatizáció eredeti koncepciója – az olajmezők kivételével – a vagyonyjegyeken alapuló orosz modellt követte annak érdekében, hogy a lakosság minél szélesebb rétegei tulajdonhoz jussanak. Ez azonban szétszórt tulajdonszerkezetet eredményezett, és gyakran lehetővé tette, hogy a régi vezetők a részvényesek előtti elszámolhatóság nélkül a gyakorlatban megőrizzék a vállalati szféra feletti ellenőrzést (lásd például *Alam-Banerji*, 2000).

Hogyan jellemezhetők a gazdasági átalakulás főbb eredményei és problémái Kazahsztánban?

1. A *privatizáció* során a kisvállalatok állami tulajdona teljesen megszűnt. A nagyvállalatok eszközeinek több mint egynegyede is magánkézbe került, vagy a magánosítás folyamatában van, úgy, hogy az állam már gyakorlatilag lemondott tulajdonjogáról. A vállalati reform még nem fejeződött be, a vállalatirányításban még vannak megoldatlan kérdések. A csődtörvény nem megfelelően érvényesül, s a piaci versenyt kevés kormányzati intézkedés erősíti. Ugyanakkor az utóbbit szabályozására már létrejötték a megfelelő jogi és intézményi keretek, amelyek bizonyos fokig enyhítik az új vállalatok piacra lépését akadályozó korlátokat.

2. Az árliberalizáció terén jelentős előrehaladást sikerült elérni, a nem piaci árakon való állami megrendeléseket nagyjából megszüntették. A kereskedelem-politikában csaknem az összes mennyiségi és adminisztratív korlátozást felszámolták, *s a nemzeti valutát gyakorlatilag konvertibilissé tették.*

3. Lényeges előrelépés történt a *bankok* fizetőképességének, felügyeletének és szabályozásának erősítése terén. A kamatlábakat teljesen liberalizálták, a magánvállalkozások jelentős hitelekben részesülnek, és a gazdasági életben a magánbankok fontos szerepet töltenek be. Létrejötték az *értéktőzsdék*, de az értékpapír-kibocsátás és -kereskedés (az utóbbi már állami értékpapírokkal is folyik) szabályozása nem kielégítő.

4. Az *infrastruktúra* átalakítását főként az alábbiak jellemzik:

(a) A távközlésben meglehetősen szerény az előrehaladás az üzleti alapokra helyezés tekintetében. Az ágazat működését részben függetlenítették az állami irányítástól, a szolgáltatási díjakat azonban továbbra is az állam határozza meg.

(b) A villamosenergia-ellátás tervbe vett reformja független szabályozó szerv felállítását irányozza elő. A restrukturálás során a magánszektor bevonásával párhuzamosan új tarifarendszert vezettek be.

(c) A vasúti hálózat szerkezetátalakításáról külön törvényt fogadtak el, amely azt részben üzleti alapokra helyezi.

(d) Az autópályák működtetése kapcsán kezdeti lépések történtek a piaci elvek érvényesítése érdekében.

(e) A vízellátás és szennyvíztisztítás területén a decentralizáció minimális mértékű, az ágazatot természetes monopóliumként kezelik.

A kazah gazdaságpolitika előtt álló legfontosabb aktuális feladatok nagyjából a következőképp jellemezhetők:

1. *A diverzifikációs folyamat felgyorsítása* érdekében szükséges az üzleti légkör további javítása, a vám- és jogrendszer reformja, a banki és értéktőzsdei tevékenység elmélyítése.

2. *A gazdaságirányítás hatékonyságának növelése* megköveteli az állami tisztségviselők pénzügyi érdekeltségeinek nagyobb átláthatóságát, valamint egységes feltételek biztosítását a magánbefektetők számára.

3. *Az infrastruktúra javítása* érdekében folytatni kell a közszolgáltatások üzleti alapokra helyezését, a díjszabás reformját és az infrastrukturális vállalatok átszervezését.

A külföldi tőkének az olaj- és gáziparba való további beáramlása *Kazahsztán* termelési potenciáljának hatékonyabb kihasználását eredményezheti, s ily módon az ország *a világ nagyon jelentős energiatermelőjévé és -exportőrévé válhat*. Nemzetközi pozícióit kedvezően befolyásolhatja a várható csatlakozás is a Világkereskedelmi Szervezethez (WTO).

Kazahsztánban számos magyar szakember dolgozik olaj- és gázipari projektek megvalósításán, s e szektorban több vegyes vállalat működik. A kétoldalú gazdasági együttműködés perspektivikus területeiként a kőolaj- és földgáztermelésen kívül kiemelhető a gyógyszerek és gyógyászati berendezések gyártása, a vegyipar, az autóbuszok felújítása, összeszerelése, szervizelése, továbbá az infrastrukturális fejlesztések (hidak, utak, repülőterek építése). Kazah részről komoly igény van élelmiszer-ipari technológiákra is (lásd KÜM, 2003, 255. o.).

Hivatkozások

- Agensztvo po sztatyisztjike [2004]: O csiszlennosztji, razmescsenyiji i nacionalnom szosztave naszelenyija Reszpubliki Kazahsztan (po itogam pereziszi naszelenyija 1999 goda). Almati: Agensztvo Reszpubliki Kazahsztan po sztatyisztjike. Internet: www.stat.kz/ru/dynamic/svedenia_rk/population/nas.htm
- Alam, Asad – Banerji, Arup [2000]: Uzbekistan and Kazakhstan: a tale of two transition paths? The World Bank. Policy research working paper. No. 2472. Washington, D.C.
- Boss Heslop, Helen [2001]: The Caspian states of the former Soviet Union: recent economic performance and prospects in light of the September events. WIIW Current Analyses and Country Profiles No. 16. Vienna.
- CIPE [2001]: CIPE in Central Asia. Washington, D.C.: Center for International Private Enterprise. Internet: www.cipe.org/regional/nis/ca/publications.htm
- CISSTAT [2003]: Osznovnije makroekonomicseszkije pokazyteli sztran SzNG. Moszkva: Mezsgoszudarsztvennij sztatyisztjicseszkij komitet Szodruzsesztva Nyezaviszimih Goszudarsztv. Internet: www.cisstat.com/rus
- Dosmukhamedov, Eric K. [2002]: Foreign direct investment in Kazakhstan: politico-legal aspects of post-communist transition. Basingstoke: Palgrave.
- ECE [2003]: Economic Survey of Europe. No. 1. New York and Geneva: United Nations Economic Commission for Europe.
- EIA [2003]: Kazakhstan. Country Analysis Briefs. Washington, D.C.: Energy Information Administration, U.S. Department of Energy. Internet: www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazak.html

- ESCAP [2003]: Statistical Yearbook for Asia and the Pacific 2002. Bangkok: United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific.
- European Commission [2001]: The EU's relations with Kazakhstan. Overview. Latest update: 27/04/2001. Internet: europa.eu.int/comm/external_relations/kazakhstan/intro/index.htm
- European Commission [2002]: Strategy paper 2002–2006 and indicative programme 2002–2004 for Central Asia. Brussels, 30 October 2002.
- EUROSTAT [2002]: R&D and innovation statistics in candidate countries and the Russian Federation. Data 1990–99. Luxembourg: Eurostat, European Commission.
- First Magazine [2002]: Kazakhstan: the first ten years. London: First Magazine Ltd.
- Hoelscher, David S.* [1998]: Banking system restructuring in Kazakhstan. IMF. Working paper WP/98/96. Washington, D.C.
- IMF [2001]: Direction of Trade Statistics Yearbook 1994–2000. Washington, D.C.
- IMF [2002]: International Financial Statistics Yearbook. Washington, D.C.
- IMF [2003]: Kazakhstan: selected issues and statistical appendix. Country report. No. 03/211. Washington, D.C.
- Kalyuzhnova, Yelena* [1998]: The Kazakhstani economy: independence and transition. Basingstoke: Macmillan.
- Kaser, Michael* [1997]: The economies of Kazakhstan and Uzbekistan. London: Royal Institute of International Affairs.
- Kazhegeldin, Akezhan* [2002]: Kazakhstan: entering the future. London: I.B. Tauris.
- Klychnikova, Irina – Tang, Helena – Zoli, Edda* [2000]: Banking crises in transition countries: fiscal costs and related issues. The World Bank. Policy research working paper. No. 2484. Washington, D.C.
- KSH [1999]: A bruttó hazai termék nemzetközi összehasonlítása, 1996. Budapest.
- KÜM [2003]: Kazahsztán. In: Magyarország külgazdasága 2002. Budapest: Kültigyminisztérium, 253–255. o.
- Odling-Smee, John – Pastor, Gonzalo C.* [2001]: The IMF and the ruble area, 1991–93. IMF. Working paper WP/01/101. Washington, D.C.
- Pastor, Gonzalo C. – Danjanovic, Tatiana* [2001]: The Russian financial crisis and its consequences for Central Asia. IMF. Working paper WP/01/169. Washington, D.C.
- PCA [1995]: The European Union and the Republic of Kazakhstan – Partnership and Cooperation Agreement. Brussels: European Communities, 23 January 1995.
- Ramamurthy, Sendhil – Tandberg, Eivind* [2002]: Treasury reform in Kazakhstan: lessons for other countries. IMF. Working paper WP/02/129. Washington, D.C.
- Stepanyan, Vahram* [2003]: Reforming tax systems: experience of the Baltics, Russia, and other countries of the former Soviet Union. IMF. Working paper WP/03/173. Washington, D.C.
- Transition report [1994]: Economic transition in eastern Europe and the former Soviet Union. London: EBRD.
- Transition report [1995]: Investment and enterprise development. Economic transition in eastern Europe and the former Soviet Union. London: EBRD.
- Transition report [1996]: Infrastructure and savings. Economic transition in eastern Europe and the former Soviet Union. London: EBRD.
- Transition report [1997]: Enterprise performance and growth. Economic transition in central and eastern Europe, the Baltic states and the CIS. London: EBRD.
- Transition report [1998]: Financial sector in transition. Economic transition in central and eastern Europe, the Baltic states and the CIS. London: EBRD.
- Transition report [1999]: Ten years of transition. Economic transition in central and eastern Europe, the Baltic states and the CIS. London: EBRD.
- Transition report [2000]: Employment, skills and transition. Economic transition in central and eastern Europe, the Baltic states and the CIS. London: EBRD.
- Transition report [2001]: Energy in transition. Economic transition in central and eastern Europe, the Baltic states and the CIS. London: EBRD.
- Transition report [2002]: Agriculture and rural transition. Economic transition in central and eastern Europe and the CIS. London: EBRD.
- UNESCO [2002]: Science and technology. New available data for 1996–2000. Montreal: UNESCO Institute for Statistics (november). Internet: www.unesco.org
- United Nations [2002]: National Accounts Statistics. Main Aggregates and Detailed Tables, 2000. New York.
- Veress József* (szerk.) [1997]: Bevezetés a gazdaságpolitikába. Budapest: AULA.

- Verme, Paolo* [2001]: Transition, recession and labour supply. Aldershot: Ashgate.
- The World Bank [2002a]: Transition – the first ten years: analysis and lessons for Eastern Europe and the former Soviet Union. Washington, D.C.
- The World Bank [2002b]: World Development Indicators. Washington, D.C.
- The World Bank [2003a]: Kazakhstan at a glance, 9/3/03. Internet: www.worldbank.org
- The World Bank [2003b]: Russian Federation at a glance, 9/3/03. Internet: www.worldbank.org
- The World Bank [2003c]: World development report. Sustainable development in a dynamic world: transforming institutions, growth, and quality of life. New York: Oxford University Press.

ÚJ KÖNYVEK

Az állam nem vész el, csak átalakul?

**Voszka Éva: Versenyteremtés – alkuval.
Demonopolizáció és állami támogatás az átalakulás idején.
Akadémiai Kiadó, 2003, 274 oldal, kötve.**

Az átalakuló magyar szellemi életben viszonylag kevesen vannak azok, akik nem változtatják témájukat, stílusukat és meggyőződésüket úgy, mint az inget. E konzervatív szerzők közé tartozik Voszka Éva is, aki az Akadémiai Kiadó igényes gondozásában 2003 legvégén közreadott művével immár az ötödik monográfiáját írta meg az állam és a nagyvállalatok közti kapcsolat témájában.

A jelen kötet arra a kérdésre keresi a választ, hogy a rendszerváltozás, majd az uniós csatlakozás folyamatában miként alakult át a magyar állam és a gazdaság meghatározó szervezetei közti kölcsönviszony. Vajon mennyire szorult vissza az áttekinthetetlen, inkább csak erőviszonyokat, semmint elveket követő újraelosztás, mennyire teremtett versenyt a magánosítás? És végül jogos-e az a várakozás, hogy az Európai Unió, nem utolsósorban a közösségi politikák egyik legerősebbikének tartott versenypolitika és szubvenciókontroll révén, közvetlenül erősíteni fogja a magyar gazdaságban a verseny, az egyenlő elbírálás, a közpénzekkel való gondos gazdálkodás szempontját?

E föltevéseket az alapozza meg, hogy amint a szerző részletesen bemutatja, a támogatások, a versenypolitika, a tartozások rendezése – aminek révén a költségvetési korlát sokszor és sokaknak puha maradt –, valamint az állami piacteremtés funkciója között részben kiegészítő, részint viszont átváltási összefüggés van (az egyik pótolhatja a másikat). Így pedig a különféle kimutatásokban – például az EU erőteljes nyomására 1999-ben végre létrehozott Támogatásokat Vizsgáló Hivatal jelentéseiben – szereplő számok a valóságosnál szebb képet mutatnak. Mint a szerző bemutatja, ez nem a kimutatások kozmetikázása miatt van így, hanem mert az egyes hivatalok – talán elkerülhetetlenül – szűkre szabják a maguk feladat-értelmezését. Az agrártámogatások eleve külön kalapban vannak, és az az átváltás, amit a többévi profitlehetőséget az egyiknek biztosító, a másiktól azonban megvonó állami piacteremtő intézkedés jelent, a csak a tényleges állami pénzáramlás számba vételére szakosodott szerv számára nem is jelenik meg.

A kötet három fő részre tagolódik. Az első fejezet témája a gazdasági átalakulás és a versenyteremtés kapcsolata. E részben a szerző a versenypolitika alapkérdéseit tárgyalja, az aktivizmus, a közérdek meghatározása és a versenynek ebben játszott szerepe metszetében. Itt fogalmazódik meg először (32. o.), hogy az átalakulás első éveiben, amikor a kimutatott állami támogatások töredékükre zsugorodtak, az állami gyámkodásnak többnyire csak a formája alakult át. Amikor az állam megvédi a versenytárstól a piacot és ezzel magasabb árakat tesz tarthatóvá, vagy amikor adókedvezmények formájában lemond a jövedelméről, akkor ugyanúgy támogatja a céget, mintha közvetlen dotációt juttatna.

A második fejezet főcíme Versenyteremtés és privatizáció, tárgya pedig az a megfigyelés, hogy Magyarországon a magánkézbe adás mindig föltétlen elsőbbségre tett szert a piacépítés és a versenyteremtés szempontjával szemben. A szerző részletes gazdaságtörténeti áttekintést nyújt az átmenet és a privatizáció koncepcióiról, a Gazdasági Versenyhivatal megalakulásáról és a központilag szervezett demonopolizációs kezdeményezések kudarcáról. Ez utóbbiak abból fakadnak, hogy a hivatal a célok szorgalmazásában sem (lehetett) jobban informált, nem tudott megalapozottabban dönteni, mint amikor rossz – ideologikus vagy egyoldalú termelői érdekeket megjelenítő – célok érdekében avatkozik be. Ezt nevezhetnénk a kormányzati kudarcok heisenbergi értelmezésének is, hisz a dolog lényege – mint az elemi részecskénél is – az, hogy a megfigyelő beavatkozásával alapvetően módosítja a megfigyelt állapotát.

A privatizáció és a decentralizáció folyamatában is az egyedi döntések jutottak túlsúlyra (89–90. o.), ezek során pedig mind a magánosítás gyorsasága, mind a költségvetési bevétel szempontja az egyben eladások gyakorlatának kedvezett. Így pedig a piacon levők száma bizonyára nem nőtt, sőt számos esetben kimondottan – és vállalati kezdeményezésre – még csökkent is.

Elterjedt gyakorlattá vált a privatizációs bevételek „visszaforgatása”, sőt nem volt ritka az sem, hogy a közigazgatás saját vállalataitól „vásárolt” ingatlanokat – maga az ÁPV Rt. a mai napig is a Hungalu égszínkéi épületében talált elhelyezést. Ezekben az esetekben nyilvánvalóan a közpénzek diszkrecionális fölhasználása történik, az alternatív fölhasználás lehetősége föl se merül (legyen bár szó hajléktalanmelegedőről vagy államadósság-csökkentésről). A privatizáció elterjedt módja volt a végelszámolás és a fölszámolás is, ami az ÁVÜ 1314 cégéből 727 esetben volt megfigyelhető, ami az összes minta 55 százaléka (94–96. o.).

A vállalati kezdeményezési fúziók különösen 1995 után, a nagy magánosítási hullámban váltak jellemzővé, ahol a nemzetközi cégek gyakorta játszottak kezdeményező szerepet (115–119. o.). Hasonlóképpen a némiképp naiv – elméleti várakozások ellenében a nemzetközi befektetők a közvetlen állami támogatások és a – nem is mindig WTO és EU-konform – kedvezmények kialakulásának, fönmaradásának és kiterjesztésének élharcosaiként viselkedtek. Az EU-csatlakozások lezárásának utolsó pillanatáig oroszláncként védelmezett – bár versenytörzítő és a közpénzek hatékony fölhasználásának általános elveit semmibe vevő – befektetői kedvezmények ügye voltaképp e jéghegynek csak a csúcsát mutatta meg a közvélemény számára.

A témakört lezárva (120–123. o.) a szerző megállapítja: a Gazdasági Versenyhivatal főképp saját függetlenségét őrizte, így nem válhatott és nem is vált a versenyteremtés élharcosává. A magánosításokban az volt a fő szabály, hogy nincs semmilyen szabály, vagyis a rögtönzések és az egyedi alkuk rendszere élt tovább. Ebben – nem meglepő módon – az olyan általánosabb rendszerérdekek, mint a verseny alárendelt szerepet játszhattak csupán.

A kötet közel felét teszi ki Az állami piacteremtés és újraelosztás című harmadik fejezet. A Mi mennyi? beszédes című részben (129. o.) hívja föl a figyelmet arra, hogy a pénzügyi tárca monitoringrendszere az adókedvezményeket nem tartalmazza, a TVH adatok pedig nem tartalmaznak olyan „csékélyke” súlyú tételeket, mint a MÁV, a BKV, az MVM vagy az autópálya-építés.

A fejezetben nagy ívű gazdaságtörténeti áttekintést kapunk az állami szerep módosulásáról. Ennek állomásai: az átfogó újraelosztás, az iparpolitikai szakasz, a kereskedelempolitikai szakasz és az Orbán-kormány kiegyenlítő szakasza. Már az első időszakban megfigyelhető, hogy az állam óvó-védő keze nem szűnik meg, csak átalakul (140–143. o.), sőt nem is ritkán cégek életét menti meg, Míg a vagyontügnökséget eredetileg a magánkézbeadás gyors levezénylésére létesítették, fő funkciójává fokozatosan a válságkezelés és a

vállalatmentés vált (148–149. o.). Ez – egyebek mellett két okból is aggályos: egyfelől a közpénzekkel való átláthatatlan gazdálkodás esete miatt, másfelől a verseny szelekciós mechanizmusának kiiktatása miatt, harmadrészt pedig az egyedi alkuk – az „amit szabad Jupiternek” elv – továbbélése okán.

1994–98 közt hamar kiderült, hogy a balközép koalíció nem kevésbé volt megosztott az említett kérdésekben. Az állam saját vállalataitól „vásárol”, kezességeket vállalt, bért fizet – azaz burkolt adókonszolidációt folytat (161. o.). A szabályozás által szavatolt nyereség – sőt nyereségráta –, a piacbiztosítás költsége nem jelenik meg a szubvenciók között (163–165. o.), pedig ez is támogatás. A pénzügyi szervek mentségére technikai értelemben annyit lehet fölhozni, hogy e műveleteket a fogyasztók és az adófizetők állják, így „pusztán” hatékonyság- és jólétsökkentők, de nem a köz már (adóból) megszerzett pénzét herdálják.

E korszak érdekessége, hogy 1996–2000 közt a külföldi tulajdonú cégek kapták az adókedvezmények 92–97 százalékát (170. o.), és az említett közvetett jövedelemgyarapító intézkedések sem a sokat méltatott kisvállalkozókat érték el.

Az ezredforduló szakaszát – „kiegyenlítés” jegyében, bármit is jelentsen ez – a viszszaállamosítások, a konszolidációk és a közpénzekkel való, a korábbiaknál is áttekinthetlenebb bánásmód jellemezte (175. o.). A korszak igazi nagy újításaként a Magyar Fejlesztési Bank megkettőzte az ÁPV Rt.-t, a különleges feladatok szaporodtak, az e keretekben megvalósuló vállalati támogatások pedig végképp nem jelennek meg a kimutatásokban. Immár költségvetési intézmények (például HM, MTV) is vásárolnak, az MFB esetenként tulajdonos és megrendelő egy személyben. A GDP 4-5 százalékára rugó – vagyis a formális állami támogatások teljes összegével megegyező – összegekről *utólag* döntenek, a zárszámadás keretében, több tízmilliárd értékben. E pénzköltés sajátos vonása „célzott” jellege, vagyis jól körülhatárolható körnek, ámde a verseny és az áttekinthetőség mellőzésével juttatnak segítséget (176–182. o.). Érdemes megjegyezni, hogy az említett gyakorlatot a balközép erők és a szakma is éles bírálatnak vetette alá, ámde a kormányváltást követően ez a gyakorlat mit sem változott (csak a kedvezményezetti kör cserélődött ki).

E folytonosságot Voszka Éva is bemutatja a 202. oldaltól kezdődő 5. és 6. – alfejezetben, ahol a költségvetési törvény szabta kereteken kívüli költsékezés – hagyományos ihletésű – szép példáiként emlékezik meg az MFB-nél elszámolt, 2002-re ütemezett 320 milliárd Ft-ról, ami a botrányos Postabank-konszolidációt meghaladó összeg (204. o.), az elvileg egyezer milliárd kiadást jelentő Európa Tervről (213. o.). A Nemzeti Fejlesztési Terv is egyre inkább a költségvetésen kívüli hivatali különalkuk terepévé torzult.

A „narkotikumot – mindenkinek” ironikus felcímű részben a szerző megállapítja: az átfogó újraelosztás nem épült vissza, ugyanakkor a döntési kritériumok képlékenysége, az egyedi alkuk rendszere, a közpénzköltés áttekinthetlensége, a hatékonysági szempontok hiánya mind túlélte a rendszerváltozást. Mindemellett a támadhatóvá vált politikai piac mellett az újraelosztás mind fiskális, mind szociológiai okokból korlátozott maradt és marad a jövőben is (227. o.).

A záró következtetéseket levonva a szerző kiemeli: a verseny erősödött, de az újraelosztás csak formát váltott. A magyar gazdaságban a verseny- és a támogatáspolitikai is „összkormányzati árva” státusban maradt. A piac, ha épült, az nem átfogó koncepció, rendszerszellemű gondolkodás, hanem spontán önfejlődés révén épült. Az Európai Unió pedig – sokak várakozására rácsafolva – egyáltalán nem véd meg az államot foglyul ejteni próbáló vállalati törekvések ellen, sőt ezek számára keretet ad és hivatkozási alapul szolgál. E megállapításnak ellene vethető, hogy az EU – különösen a Santer Bizottság 1999. márciusi bukása óta, részben pedig az uniós pénzek beszűkülése okán is –

igen szigorúvá vált a támogatások odaítélésében. Jellemző módon uniós pénzt vállalkozó közvetlenül nem kaphat, csak állami szerv, az meg csak többéves terv és társfinanszírozás keretében. Az elszámolási szabályok szigorúságát mindenki tanúsíthatja, aki már vett részt uniós pályázaton sikerrel. Az uniós pénzek elnyerésének színe és fonákja az, hogy versenyeztetéssel kell elnyerni. Ezért egyfelől bizonyára még évekig nem fogjuk tudni lehívni a nekünk szánt előirányzatokat. Másfelől viszont amit lehívunk, többé nem lehet „tetszés szerint továbbosztani”, ahogy ez a déli kibővülést követő másfél évtizedben még előfordult. Mivel az uniós támogatások vállalatokhoz lecsurgó hányada a GDP tizedszázalékának(!) megfelelő összeg, ez aligha játszhat rendszermeghatározó szerepet.

Az előadottakból csupán az következik, ami egyébként józan ésszel és absztrakt módon is belátható, hogy ha az EU politikai szervezet, a pénzeket is politikai alapon osztja, vagyis az uniós források maximális bevonása egyáltalán nem tekinthető minden további nélkül nemzeti érdeknek úgy, ahogy az közszereplőktől naponta hallható. Sőt, az egyéni vállalkozóknak is érdemes jól megfontolniuk, hogy az adminisztrációs terhet és az előfinanszírozási kötelezettséget is beleértve Brüsszelből szerezhető-e meg a legalkalmasabb módon az a forrás, amivel bővíteni szeretnék tevékenységüket.

Voszka Éva munkája, a bíráló észrevételek mellett is, fontos hozzájárulás a magyar közgazdaság-tudomány fejlődéséhez. Bebizonyítja, hogy heterodox módszerrel, azaz előterjesztések, mélyinterjúk, vállalati anyagok sőt napilapcikkek feldolgozásával is lehet érdekes új eredményekre jutni. A kötet gazdaságtörténeti jellege és elméleti vonatkozásai miatt évek múlva is haszonnal forgatható lesz. És nem lehet a magyar átalakulásról sem anélkül írni, hogy ne szembesüljünk Voszka Éva gondolatébresztő fölvetéseivel.

Csaba László

Erdős Tibor: Fenntartható gazdasági növekedés

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003, 518 oldal, kötve

A gazdasági növekedés az elméleti közgazdaságtan azon szegmense, melyet mind a mai napig hatalmas érdeklődés és számos kérdés övez. E recenzió keretei között olyan hiánypótló művet szeretnék bemutatni, amely megfelelő alapot teremt azok számára, akik mélyebben kívánnak foglalkozni a gazdasági növekedés egyensúlyi vonatkozásai-val, illetve azok konkrét gazdaságpolitikai konklúzióival. *Erdős Tibor* könyve – mint azt a cím is sugallja – egy Nyugaton és hazánkban is sokat vitatott közgazdasági kategória elemzésére vállalkozik. Teszi mindezt a kapcsolódó elméleti háttér, a növekedésméle-tek kontextusában, nem nélkülözve a megfelelő empirikus keretet sem – különös tekintettel a hazai viszonyokra.

Erdős Tibor könyve az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg. Fő kérdése, hogy milyen növekedési ütemmel számolhat Magyarország a jövőben, tekintettel az Európai Unióba való belépésre és minden, a növekedést befolyásoló tényezőre. Megállapítja, hogy optimális esetben 3,5-4 százalékos növekedést érhet el a magyar gazdaság – ezt a mutatót azonban a körülmények folyamatos változása miatt fenntartással kell kezelniünk.

A mű legfontosabb következtetése, hogy a fenntartható gazdasági növekedés alapja a technikai fejlődés, melyet adott ország a technológia importján vagy saját kutatások révén érhet el. A technikai fejlődés jelentette növekedési potenciál azonban a megfelelő beruházások (illetve ennek megfelelően megtakarítások) nélkül nem realizálódhat.

A könyv felépítése a következő: a jól megalapozott – és a megértéshez nélkülözhetelen – elméleti háttér után azok megállapításainak helyességét próbálja meg igazolni az empirikus kutatások tükrében, végül a magyar gazdaság növekedési potenciálját elemzi. A tanulmány első felében tehát inkább elméleti vonatkozások kapnak helyet, míg a második egység konkrétabb – magyar vonatkozású – gazdaságpolitikai síkra tereli az Olvasót.

Az elméleti rész első néhány fejezete (kilenc fejezetéből az első hat fejezet) a fenntartható gazdasági növekedés és a növekedésméleletek bemutatását, a technikai fejlődés szerepét tartalmazza. Egy-egy fejezetben kap szerepet a finanszírozási oldal és a környezeti hatások vizsgálata. E hármas tagolásnak megfelelően beszélhetünk a fenntartható gazdasági növekedés hármaskötéséről, amely a technikai fejlődést, a beruházási oldalt és a növekedés környezeti hatásait foglalja magában.

A magyarországi konkrétumokkal foglalkozó rész a rendszerváltás utáni gazdasági helyzet elemzésével kezdődik, melyet a jelenlegi helyzet és a fenntartható gazdasági növekedés kapcsolatának vizsgálata követ. Lehetőségeinket végül az európai uniós csatlakozás tükrében tárgyalja a szerző, egységes keretbe foglalva ezzel a magyar gazdaság fenntartható gazdasági növekedésének kilátásait.

A bevezető fejezetben a fenntartható gazdasági növekedés fogalmával ismerkedünk meg, amely egyes esetekben a valóditól eltérő értelmezést nyer. Erdős Tibor szerint fenntarthatónak tekinthető az az átlagos gazdasági növekedés, amely hosszabb időszak távlatában elérhető a gazdaság számára. A hangsúly ebben az esetben az átlagoson van, hiszen számolnunk kell kisebb kilengésekkel, amelyek az ideális állapottól, az ún. *steady-state*¹-től valamilyen irányba eltérítik a gazdaságot. A közgazdasági elméletek hosszú távon az évi 2 százalékos növekedést tekintik egyfajta hüvelykujj-szabálynak, amely akár tartósan is magasabb, illetve alacsonyabb lehet, ha a gazdaság ún. *tranzíciós pályán* mozog. A bevezetés után a fenntartható gazdasági növekedés hármaskötésének első eleme kap szerepet.

A fogalmi zavar tisztázása után a gazdasági növekedés elméleteit tekinthetjük át, kezdve *Harrod* és *Domar* növekedést és stabilitást nem biztosító modelljétől, a neoklasszikus (*Solow-Swan*) modellen keresztül az endogén növekedéselméletig, amely utóbbi – *Solow*-val ellentétben – a technikai haladást mint endogén változót kezeli. A fejezet egyértelmű konklúziója, hogy a gazdasági növekedés hajtómotorja a technológiai fejlődés. A beruházások – és ezáltal az állam szerepe is – közvetett módon játszik szerepet ebben a folyamatban, hiszen a technológiai fejlődés alapját részben a beruházási tevékenység képezi.

Az elméleti közgazdaságtan jelenleg uralkodó elmélete, az endogén növekedéselmélet alapján ismerkedhetünk meg azokkal a tényezőkkel, amelyek a gazdaság növekedésének ütemét befolyásolják. Az irányzat alapvetően *Barro* és *Romer* nevéhez köthető, de szerepet kap *Marx* profitelmélete és *Schumpeter* vállalkozója is, akik bizonyos értelemben az endogén növekedéselmélet előfutárai. *Marx* szerint a technikai fejlődés a verseny velejárója, aki nem halad a korrallal, elbukik a gazdasági versenyben. A vállalkozó – *Schumpeter* olvasatában – a profit reményében új kombinációkat keres, és ezáltal nyereségre tesz szert. A két elmélet bizonyos tekintetben ugyanazt sugallja: a technika fejlődés és a humán tőke a gazdasági növekedés fontos tényezőjét jelenti.

A „tudásalapú gazdaság” – ahogy Erdős fogalmaz – egyik legfontosabb „terméke” immateriális jellegű. Más tulajdonságokkal rendelkezik, mint a hagyományos jóságok: *fogyasztásuk nem rivalizáló* és a *kizárás nem oldható meg tökéletesen* (ez a szabadalmak mint intézmények révén valósulhat meg). A találmányokat *növekvő skálahozadék* jellemzi, hiszen reprodukálásuk marginális költsége elenyésző a kezdetben jelentkező fix költségekhez képest. A növekvő skálahozadék jelenléte viszont maga után vonja a *monopóliumok* kialakulását. Tökéletes verseny esetén az ár megegyezik a marginális költséggel, amely – tekintettel a találmányokat jellemző kezdeti fix költségekre – nem lenne gazdaságos az innováló vállalat számára. Az árnak mindenképpen a tökéletes verseny marginális és átlagköltsége felett kell lennie, ez pedig csupán monopolista helyzetben oldható meg. Erdős Tibor bemutatja, hogy a monopóliumok szétDarabolása nem az árak csökkenése, hanem azok növekedésének irányába hat.² A technikai fejlődés egyik feltétele tehát a monopóliumok kialakulása.

Az endogén növekedéselmélet a gazdaság feltételrendszeréből vezeti le a technikai fejlődést, egészen pontosan a kutatási szférában dolgozók arányából, illetve egyéb – a kutatás hatékonyságát leíró – két tényezőbből. Az állam szerepét vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a kutatási szférában dolgozók arányának növelése a gazdasági növe-

¹ Erdős Tibor szóhasználatában a növekedési potenciál, a *steady-state* és a fenntartható növekedés szinonim fogalmak.

² A Microsoft esete ennek kitérő példája.

kedés indukálásának egyik lehetséges módja, ennek azonban szerves folyamatnak kell lennie, nem erőltetett beavatkozásnak. A neoklasszikus elmélettől eltérően a gazdasági növekedés nem nulla, hanem a technikai fejlődés, illetve a humán tőke bővülésének ütemével egyezik meg.

A technika fejlődés többnyire a legfejlettebb országokban jellemző. Mi történik azokkal, akik csupán átveszik ezeket az újításokat, vagyis imitátorként lépnek fel? Ezen országok kezdetben a fejlett országokétól magasabb szintű növekedést produkálhatnak, más szóval tranzíciós pályán mozoghatnak. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a fejlett országokhoz közeledve ez az ütem folyamatosan csökken, és ha teljes mértékben csak a technika átvételéről van szó, akkor a fejlett országok utolérése nem lehetséges.

A technikai fejlődés megvalósulásának előfeltétele – mint arról a későbbiekben részletesen szó lesz – a beruházások megfelelő szintje. Ennek hiányában a gazdasági növekedés lassuló tendenciája figyelhető meg. Először a beruházások és a gazdasági környezet kölcsönhatását elemzi Erdős Tibor. Abból indul ki, hogy a magas beruházási ráta hasonló szintű megtakarítási hányadot feltételez. A neoklasszikus elmélet szerint a kamatmechanizmus megteremti a beruházások és a megtakarítások közötti egyensúlyt – mindez azonban a gyakorlatban nem talált igazolásra. A keynesi – a kamatmechanizmus tökéletlenségét hirdető – elmélet ebben a tekintetben inkább releváns: *Keynes* a nemzeti jövedelem változásán keresztül látja lehetségesnek az egyensúly kialakulását. A szerző a kamatláb-politika mellett a fiskális eszközök (például adók) alkalmazását javasolja. A megtakarítások legnagyobb hányada ugyanis a vállalati szektorból származik, ennek megfelelően a vállalati profit alacsony szinten tartása megoldást jelenthet a megtakarítások növekedésére.

A beruházásokat érintő másik fontos kérdés a hozam, hiszen a megtakarítások magas szintje korántsem determinálja a beruházás megfelelő mértékét. A vállalati beruházásokat a hozamon kívül a viselendő kockázat,³ a bürokrácia költsége, a piac terjedelme, a gazdaság nyitottsága és a szabályozórendszer stabilitása is nagymértékben befolyásolja.

A fentiek ismeretében megállapíthatjuk, hogy a megtakarítás a beruházás szükséges, de nem elégséges feltétele. Erdős rávilágít: ahelyett, hogy a beruházás határozná meg a gazdasági növekedés ütemét, sokkal inkább az ütemből vezethető le az a beruházási ráta, amely a technikai fejlődés és a létszám növekedése mellett az egyensúlyt biztosítja. A szerző ezzel endogenizálja a beruházások mértékét a gazdaság feltételrendszeréből, követve az új növekedélmélet gondolatmenetét. Ennek ellenére meglepő eredmény, hogy a beruházás és a gazdasági növekedés nem mutat túl erős korrelációt a legtöbb országban. Mindezt az a tény is magyarázza, hogy a tényleges beruházási ráták csak a legritkább esetben igazodnak a gazdaság jellemzőiből levezethető mértékhez.

Az intézményrendszer szerepét nem tanácsos kihagyni az elemzésből, hiszen alapvetően befolyásolja a fenntartható növekedést. Az institucionalista közgazdaságtan téziseit felidézve nyerhetünk betekintést abba, hogy a törvényesség, a jogrend, a pénzügyi rendszer milyen alapvető építőköveket jelentenek a növekedés folyamatában. Az adórendszer túlfűtöttsége egyértelműen hátráltatja az egészséges gazdasági tevékenységet, és ugyanez a feketegazdaság esetében is megfigyelhető. A klientizmus és a korrupció a hatékony erőforrás-allokációt torzítja, ennek megfelelően a gazdaságot az egyensúlyi pályáról eltérítheti. Mindazonáltal figyelembe kell venni, hogy az intézményrendszer csupán egyetlen tényező abban a sokváltozós egyenletben, melynek függő változója a

³ Erdős Tibor ezzel kapcsolatban említi meg a *loss offset* intézményét, amely egyfajta kockázatmegosztást jelent a vállalat és az állam között. Nem csak a pozitív nyereséget adóztatja az állam, hanem a veszteség egy bizonyos hányadát is kompenzálja.

gazdasági növekedés, paradox módon azonban egy kevésbé fejlett ország is tranzíciós pályára léphet, ha megfelelő intézményi háttérrel rendelkezik.

Barro empirikus vizsgálata a következő – a fenntartható gazdasági növekedés szempontjából fontos – tényezőket állapította meg: árstabilitás, gazdasági nyitottság, erős állam, alacsony állami fogyasztás, magas iskolázottság, jó közbiztonság és viszonylag alacsony egy főre jutó outputszint.

A fent elhangzottakkal ellentétes nézetekbe is betekintést kaphatunk, amelyek nem csak a technikai fejlődésben látják a gazdasági növekedés lényegét, mozgatórugóját. Az emberi tőkébe való beruházás a technikai fejlődés nélkül is serkenti a gazdasági növekedést. Mindez annak a következménye, hogy amíg nincs olyan szakértő bázis adott gazdaságban, amely a technika vívmányait megfelelően tudja alkalmazni, a gazdasági növekedés nem történhet meg. Ugyanez érvényes az infrastruktúrával kapcsolatban is: amennyiben a megfelelő felszereltségű üzemek, gyárak, gépsorok nem állnak rendelkezésre, a technikai fejlődés indukálta gazdasági növekedés nem indulhat el.

Az ún. GPT technológiák⁴ lökésszerű növekedést adnak a technológiai fejlődésnek. Hatásuk azonban elosztva, időben eltolódva jelenik meg. Ennek megfelelően a modellek által ábrázolt technikai fejlődés időben nem egyenletesen elosztva, hanem egyszerre sokszorúen jelentkezik. A feltételek – emberi tőke, infrastruktúra, ismeretek – azok, amelyek fokozatosan alkalmazkodnak a technikai fejlődés szintjéhez.⁵

A technika fejlődés jelenlegi szintje mellett a fejlett országokban a steady-state pályán tapasztalható növekedési ütem akár 1,5 százalékkal is meghaladhatja a reálisnak tartott 2 százalékot. Ezt azonban Erdős Tibor csak bizonyos feltételek érvényesülése mellett tartja érvényesnek. Elég csupán a beruházási oldal elégtelenségére gondolni, amely számos esetben a gazdasági növekedés gátló tényezője lehet.

A fenntartható gazdasági növekedési finanszírozási oldala

A technikai fejlődés nyújtotta növekedési potenciált csak a megfelelő finanszírozási háttér megteremtése révén lehet biztosítani. A beruházások alapját képező megtakarítások képződését Erdős Tibor a legegyszerűbb, ún. tiszta modell konstruálásától a legbonyolultabb – külső finanszírozási formákat is számításba vevő – elméleti rendszerig vizsgálja.

A finanszírozási oldalt illetően a következő megállapításokat teszi a szerző: a technikai fejlődés ütemével egyező gazdasági növekedésnek beruházási feltételei vannak; a növekedési ütem sohasem egyenletes, hanem a beruházás (illetve a megtakarítások) hullámzását követi; a növekedési ütem és a beruházások arányának fenntartása különösen a tranzíciós pályán körülményes; a szűk keresztmetszet szinte minden esetben az elégtelen vállalati és lakossági megtakarítás. Az állam szerepével kettős megközelítésben foglalkozik: egyrészt az állam mint gazdasági szereplő csökkenti a vállalatok beruházási lehetőségeit, másrészt az államadósság mértéke bizonyos szint felett a növekedést korlátozó tényezővé válhat

A külföldi hitelfelvétel esetén a küszöbértéket az idegen források azon szintje jelenti, ahol a reálkamatterher nem haladja meg az éves GDP-növekedést. A működőtőke-

⁴ General Purpose Technology: általános célú technológia, amely nem korlátozódik egyetlen területre, hanem alapvető hatással van az egész gazdasági életre. A GPT a radikális technikai változás egyik kategóriája. Radikális technológiai változás alatt olyan egészen új technikákat értünk, amelyek nem a meglévő technológia továbbfejlesztései, hanem teljesen új irányvonalat képviselnek.

⁵ Erdős Tibor ezzel kapcsolatosan említi meg a mikroökonómiából jól ismert „termelési lehetőségek görbé”-t, amely nagyjából a technikai fejlődés határvonalán jelöli ki a maximális termelési szintet.

import a külföldi források igénybevételének másik, kamatfizetéstől mentes alternatívája. Hatása a fenntartható gazdasági növekedés tekintetében átmeneti. Erdős Tibor megemlíti a multinacionális vállalatok fenntartható gazdasági növekedésben betöltött szerepét is, amely a behozott technológia, termelési eljárások és hatékonyságnövekedés révén egyértelműen a gazdasági növekedés irányába hat.

A folyamatosan növekvő gazdaság megköveteli, hogy a piac is hasonló ütemben bővüljön. Ennek problematikáját is elemzi a szerző, több megközelítésben.

Fenntartható gazdasági növekedés és a környezeti hatások

Erdős Tibor a gazdasági növekedés hármas kötéséről beszél könyvében, melynek első két elemét fentebb ismerttettem: a technikai fejlődést és a beruházásokat (a finanszírozási oldalt). A harmadik és talán legaktuálisabb tényezőcsoport a gazdasági növekedést kísérő környezeti hatások. A légszennyezettség szintje és a levegő minősége az elmúlt évtizedek erőltetett iparosítása következtében radikálisan romlott, az éghajlati viszonyok is folyamatosan változnak az emberi beavatkozás hatására. A környezeti hatások figyelembevétele mostanság kapott hangsúlyt a gazdasági elemzések során, és folyamatosan vita tárgyát képezi. Erdős szerint, ha nem vesszük figyelembe a gazdasági tevékenység természetet romboló hatását, hosszabb távon súlyos következményekkel kell számolnunk az ökológiai egyensúly felborulása révén. Három, a környezeti hatásokat is figyelembe vevő gazdaságpolitikai modellt mutat be a szerző, amelyek – eltérő mértékben ugyan, de – a környezet egyensúlyának fenntartását segítik elő. A szerző konklúziója, hogy a gazdasági növekedés egyik legnehezebben áthidalható tényezője néhány évtizeden belül a környezeti tényező lesz, egyelőre azonban a gazdasági növekedés emiatt történő lassulása nem fog bekövetkezni.

Fenntartható gazdasági növekedés Magyarországon

A könyv második részében a magyar gazdaság transzformációjának és növekedési pályára állásának részleteivel, illetve jellemzőivel ismerkedhetünk meg. A szerző meglátása szerint a rendelkezésre álló adatsor nem túl hosszú, főleg ha a rendszerváltást követő transzformációs válságot is figyelembe vesszük. Ennek megfelelően messzemenő következtetéseket nem lehet levonni a rendszerváltás utáni években végbement gazdasági növekedés természetéről.

Elemzi azonban az átalakult intézményrendszert, amely a piacgazdasági viszonyok kialakításának alapvető feltétele. A hatékonyságot növelő privatizáció gyorsan lezajlott a magyar gazdaságban, melyben a külföldi tőke fontos szerepet játszott („nagyprivatizáció”). Az intézményrendszer átalakulása a csőd eljárások és a csődtörvény kialakítását, a támogatási rendszerek radikális átalakítását, az állam csökkenő szerepvállalását, a pénzügyi szigorot és a külgazdasági nyitást is magában foglalta.

Az intézményrendszer átalakításának gyorsaságát illetően Erdős megállapítja, hogy a radikális intézményi változások a lakosság számára nehezebben elviselhetővé teszik a terheket, viszont a gazdaság hamarabb tud növekedési pályára állni. A lassabb – transzformációs válsággal jellemezhető – folyamatot viszont könnyebb a lakossággal elfogadtatni, ebben az értelemben kisebb veszteséggel jár. Viszont a torz intézményrendszerből fakadó veszteségek tovább halmozódhatnak.

A stabilizáció – vagyis az államháztartás és a fizetési mérleg egyensúlya – a fenntartható gazdasági növekedés fontos aspektusa. Magyarországon ezt a kérdést 1996-ban

a Bokros-csomag oldotta meg, amely egyrészt az állami bevételeket növelte és a kiadásokat csökkentette, másrészt a forint leértékelésével jelentősen növelte az export versenyképességét.⁶

Magyarország egy közepesen fejlett ország, ahol a 90-es évek második felében indult el a fenntartható gazdasági növekedés. A tranzíciós pályára való lépés feltételei adottak, aminek következtében az ország rövidebb távon a fejlett országokét meghaladó növekedési rátát érhet el. Ennek egyik alapvető feltétele a gazdasági nyitottság, a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok kiépítése. Magyarországon a KGST összeomlását követően az Európai Unió elsődleges kereskedelmi partnerré válása a fejlett tőkés gazdaságba való integrációt jelenti. A szóban forgó integráció másik feltétele a direkt tőkeimport, amelynek révén a fejlett technológia közvetlenül jelenik meg a hazai gazdaságban, és amely a GDP előállításában is fontos szerephez jut. A külföldi tőke világgazdasági integrációban betöltött szerepét mérő transznacionális index tekintetében Magyarország Kelet-Európában az első helyen áll. A direkt tőkeimport révén hazai folyamatokba implementált fejlett technika és a rendelkezésre álló humán tőke révén adottak a külpiacokon való sikeres megjelenés feltételei. A kérdés csupán az, hogy a tranzíciós pályán milyen növekedési ütemet lehet megvalósítani, és mik ennek a feltételei.

Korábbi megállapításunkhoz igazodva, a technika fejlődése a fenntartható gazdasági növekedés egyik alapfeltétele. Mindehhez azonban az is hozzátartozik, hogy a tranzíciós pályán a nagyobb növekedési ütem – amely a gyorsabb technikai fejlődésből következik – nagyobb beruházást feltételez. Ugyanis a népesség növekedése és a fejlett technológiák következtében kialakuló szabad munkaerőt foglalkoztatni kell. A beruházások feltételezik a nagyobb belföldi megtakarítást is (eltekintve ebben az esetben a külföldi források lehetőségétől, melyek az esetek többségében a beruházások kisebb hányadát alkotják).

Fontos kérdés, hogy a beruházások milyen tőkehatékonysággal valósulnak meg, hiszen javuló tőkehatékonyság esetén a magas beruházási kereslet és a szűkös források közötti feszültség csökkenhet. A piaccgazdasággá való átalakulása után a javuló tőkehatékonyság a marginális tőkehatékonyság javulását is előidéz, a hiánygazdaság megszűnése pedig a készletek csökkenését segíti elő. A beruházási ráta tehát alapvető feltételét képezi a fenntartható gazdasági növekedésnek, minőségét pedig az általános tőkehatékonyság és a marginális tőkehatékonyság jelzi. Figyelembe kell azonban venni, hogy a marginális tőkehatékonyság értéke az általános tőkehatékonyság mértékét jelentősen meghaladhatja. Utóbbi viszont csak lassan követi tendenciájában a marginális mutatót. A fentiek alapján megállapítható, hogy Magyarországon a rendszerváltás első éveiben, a transzformációs válság idején az ICOR-mutató⁷ negatív, illetve magas értékeket mutatott. 1997 után azonban – a Bokros-csomag hatására – stabilizálódott, viszonylag alacsony szinten. Az 1990-es évek második felének adataiból úgy tűnik, hogy a megváltozott gazdasági körülmények 4,5 százalékos körüli növekedési ütemet tesznek lehetővé a tranzíciós pályán.

A beruházások forrásainak vizsgálata alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a lakossági megtakarítások alacsony hányada a 4,5 százalékos növekedést nem teszi lehetővé, amit nagyrészt a rendszerváltást követő likviditási korlát enyhülésének tudhatunk be. Az államháztartásnak a beruházási források teremtésében játszott szerepe elenyésző. A Bokros-csomag bevezetése után vált megtakarító szektorrá az állam, megtakarításai az 1996–1999 közötti időszakban a GDP 1-2 százalékáról 3,8 százalékra nőttek, de 1999 óta ismét csökkenő tendenciát tapasztalhatunk. Vagyis nem valószínű, hogy a belső megtakarítások a fenntartható gazdasági növekedésben fontos szerepet fognak játszani.

⁶ A csúszó leértékelés bevezetése pedig a külgazdasági folyamatok kiszámíthatóságát erősítette.

⁷ Az ICOR-mutató a beruházási hányad és a növekedési ütem hányadosa, a marginális tőketermelékenység szorzata.

A külső forrásokat, különösen a direkt tőkeimportot tekintve azt mondhatjuk, hogy az idegen tőke már jelen van a gazdaságban, annak növekedést serkentő potenciálja a magyar gazdaság jelenlegi állapotában nem számottevő.

A marginális tőkeigényesség jövőbeni alakulása várhatóan negatív irányban fogja befolyásolni a fenntartható gazdasági növekedés ütemét Magyarországon. A rendszerváltás után a magyar gazdaság tőkeigényessége a nyugati országokét is meghaladta. Ennek oka az, hogy számos olyan infrastrukturális beruházás, amelyet korábban elhanyagoltak, a továbbiakban elengedhetetlen.

A hálózati infrastruktúra tekintetében hatalmas lemaradást kell behoznunk, annak elenére, hogy léteznek határozottan pozitív eredmények (például a vezetékes és mobil távközlés). A közutak állapota rossz, az autópályák építése az 1998–2002 közötti időszakban visszaesett. A Budapest-centrikusság következtében a közúti szállítás hatékonysága nem megfelelő. A vízi közlekedés a folyamszabályozás elégtelen volta miatt nem elégíti ki a vele szemben támasztott igényeket, és emiatt a kombinált (vízi és közúti) szállítás is problémákkal küzd. Elsődleges cél, hogy a közlekedés a felzárkózásban ne hátráltató, hanem gyorsító szerepet töltsön be. Logisztikai központok létrehozására lenne szükség, amelyek hosszú távon hozzájárulnának a fenntartható gazdasági növekedéshez, rövid távon azonban ezzel ellentétes hatásúak. A vízgazdálkodás is problémákkal küzd, többek között kritikus pontot jelent a csatornázás és szennyvíztisztítás, ami azonban átvezet a környezetvédelem területére is. A turizmus részben a kiépítetlen infrastruktúra, részben a szakképzetlen munkaerő miatt marad alatta az elvárásoknak.

Összességében elmondható, hogy a magyar hálózati infrastruktúra kétarcú, hiszen fejlett távközlés, posta és légi közlekedés mellett hatalmas beruházásokra van szükség a legtöbb területen. A magas beruházási igények a fenntartható gazdasági növekedést mérsékelik, a beruházások következtében kialakuló hatékonyságnövekedés pedig fokozza azt.

A környezetvédelem elhanyagolása a jövőben a fenntartható gazdasági növekedés gátját jelentheti, ugyanakkor az Európai Unióhoz való csatlakozásunkhoz is elengedhetetlen a saját hulladékgazdálkodás kidolgozása.

Erdős Tibor a hazai agrárszektor problémáit érintve a következőket állapítja meg: elavultak az eszközeink, a rendszerváltások után a keleti piacok megszűntek, a nyugati igényekhez nem tudunk alkalmazkodni. A modern mezőgazdasági struktúra kialakításához szükség van a beruházásokra, és a jelenlegi elaprózott birtokviszonyok megszüntetésére.

Az egészségügyet jellemző problémák a lakosság rossz egészségi állapota, a fejletlen infrastruktúra és az alacsony bérszínvonal. Az oktatás helyzete kevésbé kritikus, itt is érvényes azonban a korábbi fejezetre érvényes megállapítás: a felzárkózást elősegítő beruházások rövid távú visszatartó hatása hosszú távon pozitív eredményt hozhat.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás új helyzetet teremt a magyar gazdaság számára, melyet egyelőre nem láthatunk előre. Hazánk – és a többi kilenc csatlakozó – tekintetében azonban elmondhatjuk, hogy kettős hatással számolhatunk. Egyrészt a támogatások révén többletforrásokhoz juthat a gazdaság, másrészt egy hatalmas gazdasági tömb tagjaként az esetleges tőkeimport fokozhatja a növekedési potenciált. Túlzás lenne azonban, ha nem vennénk tudomásul, hogy a jelenlegi helyzetben a támogatások mértéke nem lehet túl magas (a jelenlegi tagok ugyanis konzerválni szeretnék helyzetüket, továbbá a csatlakozó országok fejlettségét tekintve mindegyikük jogosult a támogatásokra). Különösen nagy gondot okoz a mezőgazdaság helyzete, hiszen a 2004-ben csatlakozó országok esetében a támogatások mértéke a korábbinál jóval alacsonyabb szinten (25 százalékon) került megállapításra a Koppenhágai Egyezményben – ezzel gyakorlatilag sérült az egyenlő elbánás elve. A tőkeimport következtében kialakuló növekedési

hatás – a magyar gazdaságban már most jelenlévő külföldi tőke koncentrációja miatt – elenyésző. Az egységes piac jelentette, a komparatív előnyökre épülő szerkezeti átalakítások szintén beruházásokat igényelnek, melyek forrásait szintén biztosítani kell. Mindez azonban a direkt tőkeimport és a támogatások révén elérhető források által képviselt potenciált gyengítheti. Az Európai Monetáris Unióhoz való csatlakozásunk sem marad hatás nélkül a fenntartható gazdasági növekedésre. A konvergenciakritériumok csupán rövid távon mérsékelik a növekedési ütemet. A pénzügyi unió az önálló monetáris politika feladását jelenti, ami csökkenti a rendelkezésre álló eszközöket egy esetleges gazdasági sokk esetén. A nemzeti szintű gazdasági finomszabályozás eszköze ennek megfelelően a gazdaságpolitika lesz, melynek mozgásteret azonban sok esetben korlátozott.

Az utolsó fejezet összefoglalja Magyarországgal kapcsolatban azokat a tényeket és kilátásokat, amelyek a következő néhány évben meghatározóak lesznek a gazdasági növekedés szempontjából.

* * *

Az Erdős Tibor könyvét kezében tartó Olvasó olyan művel ismerkedhet meg, amely a címben szereplő – korántsem egyértelműen használt – fogalom köré egész elméleti rendszert épít fel. Hiánypótló művet olvashat az érdeklődő, egyrészt a témája, másrészt pedig a tanulmány felépítése miatt. Az első részben ismertetett bőséges elméleti keret megfelelő alapot szolgáltat a második egység tényeinek, tapasztalati vonatkozásainak teljes megértéséhez. Figyelemre méltó módon „bátyázza” körül az író a magyar gazdaság növekedési lehetőségeit, kínosan ügyelve minden apró részletre. Ennek egyik legteljesebb megnyilvánulási formája a magyar gazdaság fenntartható növekedési ütemének levezetése, a fokozatosan előkerülő problémagócok (környezetvédelem, hálózati infrastruktúra, mezőgazdaság, oktatás, egészségügy) ismertetésével párhuzamos folyamatos korrigálása. Alapvető összefüggéseket leírni, illetve azokat konkrét példákön keresztül levezetni – figyelembe véve minden releváns tényezőt – két különböző dolog. Közgazdászként, a „számok embereként” konkrét adatok győzik meg az embert, tényekben pedig nem szenved hiányt Erdős Tibor könyve.

A közgazdaságtan növekedési elméleteivel éppen csak ismerkedő vagy látóköre bővítésére vágyó szakképzett Olvasó egyaránt fontos következtetésekkel és tényadatokkal gazdagodhat, melyek szakirodalomból való összegyűjtése nagyon körülményes lenne, és hosszú időt venne igénybe. Az egyes elmélettörténeti vonatkozásokat Erdős Tibor magyarázatai, illetve példái teszik még szemléletesebbé, érthetőbbé.

Ha egyetlen szóval kellene jellemeznem a könyvet, az *aktuális* lenne az. Aktuális, mert a magyar gazdaság egyik legégetőbb problémájával foglalkozik. Aktuális, mert a közgazdaságtan (ezen belül a makroökonómia) sokak szerint lehangsúlyosabb területét, a növekedéseméletet veszi górcső alá. Harmadszor pedig azért aktuális, mert Magyarország 2004 májusában az Európai Unió teljes jogú tagjává válik, és számos – e könyv keretében is nyitva hagyott – kérdésre csak akkor kaphatunk választ. Várakozásaink és feltevéseink azonban vannak, és ezeket kitűnően foglalja össze a szóban forgó tanulmány írója. Személy szerint nagyon kíváncsian várom, hogy Erdős Tibor „jósatai” miként realizálódnak az integráció keretei között.

A fentiekből fakadóan sajnálom, hogy a könyvben ismertetett összefüggések, következtetések a mű szakirodalom jellegéből fakadóan csupán egy szűkebb réteg számára lesznek elérhetőek. Számos olyan ellentmondás, félreértés tisztázására is sor kerül, amelyek a napi politika szóhasználatában teljesen félremagyarázva jelennek meg. Elsősorban a Bokros-csomag létjogosultságára és az európai uniós csatlakozással kapcsolatos támogatásokra gondolok itt. Az előző két momentum ékes példája annak, hogy hogyan lehet politikai tőkét kovácsolni, ha kihasználják a tömegek tájékozatlanságát.

Számomra a tanulmány második részében, a magyar gazdaság Európai Unióban betöltött szerepével, illetve annak kilátásaival foglalkozó fejezet a legtanulságosabb. Véleményem szerint sok, Magyarország jelenlegi gazdaságpolitikáját formáló szakember számára fontos konklúziókat tartalmaz.

A magam részéről nyugodtan ajánlom a könyvet minden olyan érdeklődőnek, aki a gazdaságpolitika felszíni történései mögötti összefüggéseket szeretné látni, a színpalak mögé kíván nézni. Továbbá ajánlom mindazoknak a könyvet, akik a közgazdaságtan létjogosultságát annak túlzottan absztrakt jellege miatt megkérdőjelezzik, hiszen Erdős Tibor munkája az elmélet és a gyakorlat olyan szintézisét testesíti meg, amely a kételkedőket is meg fogja győzni.

Surányi Csaba

Surányi Csaba a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Közgazdaságtudományi kara PhD programjának II. éves hallgatója.

EURÓPAI UNIÓ

Eurobarométer az Európai Alkotmányról

Az európai közvélemény-kutatások sorában ez év februárjában publikálták az Európai Bizottság megrendelésére készült ún. „Flash Eurobarometer 159” jelentést az Európai Alkotmány jövőjéről. A felmérés a 15 régi és a 10 új tagállam 25 ezer 15 éven felüli polgárának véleményére volt kíváncsi: milyen információkkal rendelkeznek a készülő alkotmánytervezetről, ismerik-e a tervezet tartalmát, egyetértenek-e elfogadásának szükségességével? A felmérés során mind a 25 országban 1000–1000 polgárt kérdeztek meg telefonon vagy személyesen. A következőkben a felmérés néhány fontosabb, Magyarország szempontjából is érdekes eredményét ismertetjük.

Összességében a kép meglehetősen borús, a 25 ország polgárainak 71 százaléka úgy véli, kevés információval rendelkezik az Európa jövőbeli alkotmányos berendezkedését meghatározó tervezetről. Érdekes, hogy az EU-tagországok lakosai miképpen jutnak ismeretekhez az alkotmányról. A legfontosabb információs források mind a tagországok, mind a most belépők polgárai számára a nemzeti tv- és rádiócsatornák. A megkérdezettek 65 százaléka hivatkozott erre a forrásra. A régi és új tagországok szerinti bontásban készült felmérésből az is kiderül, hogy az előbbieken a regionális, helyi hírforrásoknak (helyi tv és rádió, nyomtatott sajtó), nyilván a polgárosodottság okán is, nagyobb a szerepük, szemben a volt szocialista országokban – a korábban centralizált államberendezkedés miatti – kisebb arányával. A 15 tagországban 10-15 százalékkal volt magasabb a válaszadók körében a helyi hírforrásokra hivatkozók aránya, mint az új belépők között. Magyarországon a felmérés szerint a megkérdezettek 76 százaléka tájékozódott a nemzeti hírcsatornákon keresztül, ami jó 10 százalékkal magasabb a 25 ország átlagánál. A fiatalabb és iskolázottabb válaszadók körében természetesen jóval magasabb az internet útján tájékozódók aránya. Általában az idősebb korosztály támaszkodik jobban a helyi tv-re, rádióra és újságokra.

A felmérés kérdéseinek egy része az alkotmány tervezete tartalmának ismeretére vonatkozott. A választ adó magyarok 40 százaléka tudta például, hogy egymilliónál több EU-polgár szavazata szükséges ahhoz, hogy az Európai Bizottság egy javaslatot népi kezdeményezésként befogadjon. A 25 ország átlaga is 40 százalék volt, de olyan demokratikus hagyományokkal rendelkező országokban, mint Anglia, Franciaország, Dánia vagy Hollandia a lakosoknak ennél kisebb része adott helyes választ. Az alkotmánytervezet tartalmát illető kérdések és válaszok kapcsán a felmérés készítői annak a véleményüknek adtak hangot, hogy bár – amint korábban jelezték – az újonnan belépők jobbnak ítélték informáltságukat, a válaszokból ennek ellenkezője derült ki. Az olyan kérdésekre, hogy például lesz-e külügyminisztere az Európai Uniónak, vagy hogy hány polgár szavazata szükséges egy bizottsági állásfoglaláshoz, avagy az Európai Tanács elnökét közvetlenül választják-e, vagy hogy lesz-e közös európai haderő, a jelölt országok pol-

gárai rendre kisebb arányban adtak helyes választ, illetve magasabb volt a nem tudom válaszok aránya. Ebből a felmérés készítői arra a következtetésre jutottak, hogy a belépő országok lakosait kevésbé foglalkoztatja az unió jövője, a kormányok inkább napi gondjaikat kommunikálják. Ebből a sorból a magyar válaszadók sem lógnak ki. Arra a kérdésre például, hogy az Európai Tanácsot közvetlenül választják-e, a megkérdezett honfitársaink 52 százaléka válaszolt igennel, és csak 22 százalék volt a helyes nem feleletet adók aránya.

A felmérés kérdéseinek egy harmadik csoportja a válaszadók azon véleményére volt kíváncsi, hogy fontosnak tartja-e az alkotmány elfogadását. Az Európai Unió mai és leendő polgárainak túlnyomó többsége – 78 százalékuk – igennel válaszolt. Az új tagországok közül Magyarországon volt a legmagasabb az egyetértő válaszok aránya (87 százalék). A másik oldalon olyan demokratikus hagyományokkal rendelkező országok, mint Dánia, Svédország, Anglia jóval alacsonyabb százalékban tartják fontosnak a tervezet elfogadását. (Persze a felsorolt országok az unió ilyen közös – ha úgy tetszik, nemzetek feletti – ügyeivel szemben általában is pesszimistábbak.) Arra a kérdésre, hogy fontosnak tartják-e az alkotmány elfogadását az EU működőképességének fenntartásához, a 25 ország polgárainak 67 százaléka válaszolt igennel. A magyarországi igennel válaszoló aránya ennél jóval magasabb, 84 százalék volt. Az északi országok itt is a sor végén találhatók.

A felmérés készítői egyebek között feltették azt a kérdést, hogy az alkotmányozás során szükségesek-e a kompromisszumok. A 25 ország válaszadóinak 62 százaléka felelt igennel, ám a 10 csatlakozó ország polgárainak csak 55 százaléka értett egyet a kompromisszumok szükségességével. A magyar válaszadók viszont 70 százalékban helyeselték az esetleges engedményeket. Érdekesek a válaszok a kétsebességes Európára vonatkozó kérdésre. Itt elég határozott különbség mutatkozott a jelenlegi és az újonnan belépő országok között. Az előbbieket 58, az utóbbiak 68 százalékában tudják a polgárok elképzelni a két sebességet. A magyar adat 69 százalék. Érdekes módon ez az egyetlen terület, ahol a belépő országok mindegyikében a polgárok nagyobb arányban szavaztak a két sebesség mellett, mint a 15-ök.

A felmérés készítői ezt a tényt érdekesnek nevezik, utalva arra, hogy némi ellentmondás van a kisebb kompromisszumkészség és a két sebesség elfogadása között. Az ellentmondás talán azzal oldható fel, hogy a most belépő országok lakosai eleve – kényszerű módon – számolnak bizonyos korlátokkal, fokozatossággal a munkaerőmozgásban, az államhatárok átlépésében, a közös pénz bevezetésében, a mezőgazdasági kedvezményekhez való hozzájutásban.

Örvendetes a mintában választ adó magyar polgárok elkötelezettsége az Európai Alkotmány és az unió mellett. Ez megerősíti az uniós szavazás eredményét, és némiképpen cáfolja az unió melletti kampány sikertelenségét hangoztatók véleményét. Más oldalról nem jó üzenet, hogy a lakosság jelentős része eleve számol azzal, hogy bizonyos értelemben másodrangú állampolgár lesz/lehet az Európai Unióban.

Becsky Róbert

Brief Summary of the Articles

Reasons behind the increase of Hungarian imports, its relation with exports

ERZSÉBET VISZT

After the EU accession no change in the high import content of the Hungarian economy characteristic since the early nineties can be expected. On the contrary, the fast import growth will proceed, although the accession itself has no direct impact on foreign trade, as market harmonization trends have taken place already. On the demand side the increase of imports is influenced by fast growth in the manufacturing sector and in the investment activity – mostly in informatics, as well as by the rising consumer demand for cars and durable goods. On the supply side we have to take into consideration that – with the Union's common custom regime – import competitiveness of countries outside the EU will improve contributing to the growing market penetration of low cost Asian exporters in the Hungarian market. The Experiences of the Use of EU Structural

Funds Transfers in the former GDR

TAMÁS SZEMLÉR

Between 1991 and 1993, the East German Länder (the former GDR) became part of the target zones of EU structural policy transfers as a result of an EU reaction on German unification. East German programmes between 1994 and 1999 run already according to the general EU rules (it meant considerably higher amounts of transfers, but also stricter administrative conditions of their use). The adequate institutional structure played a key role in the successful use of transfers. On the basis of the experiences between 1994 and 1999, priorities and the structure of the operational programmes have been modified for the period 2000–2006. Still, in comparison with federal transfers, EU structural policy tools have a relatively small weight in East Germany.

Kazakhstan's economy on the way of transition

GYÖRGY SIMON JR.

After joining the Commonwealth of Independent States in 1991, Kazakhstan realises the economic transition through gradual reforms, within which extensive price and trade liberalisation has been implemented, and privatisation and building of market institutions have been resolutely promoted. At the same time, structural and fiscal reform as well as the struggle against corruption are still seriously lagging behind, while the political system is characterised by a limited democracy. The country's financial independence was established with the introduction of its national currency, the tenge in 1993. Transformational recession in Kazakhstan reached its nadir in 1995. The following economic growth was only temporarily interrupted in 1998 by the impact of Asian and Russian crises, since then it can be regarded as unbroken. However, the situation in the Kazakh economy depends to a large extent on the oscillations of energy carrier and raw material prices in the world market, as extractive branches, first of all the oil industry, attracting significant foreign direct investment, have an important role in its growth.

Jogi melléklet

A fogyasztóvédelmi jogharmonizáció 10 éve – I. rész

DR. FAZEKAS JUDIT – DR. SÓS GABRIELLA

A magyar fogyasztóvédelmi jog fejlődésének motorja az 1990-es évek közepétől kétségkívül az európai integrációból eredő jogharmonizációs kötelezettség volt. A fogyasztóvédelmi jogszabályok korszerűsítését, illetőleg a fogyasztóvédelmi törvény szükségességének elfogadását kedvezően befolyásolták a magyar integrációs törekvések. Az 1991-ben megkötött Társulási Megállapodás, majd a csatlakozási folyamat, illetőleg az Európai Unió által elfogadott csatlakozási kritériumok meghatározták a csatlakozni szándékozó országok jogrendszerének a közösségi joghoz való közelítését. Ez a jogharmonizációs kötelezettség kiterjedt a fogyasztóvédelmi *acquis communautaire*-re, meghatározva ezzel a fogyasztóvédelmi jog fejlődésének (modernizációjának) irányát.

A csatlakozási folyamat előrehaladásával lényegi változások következtek be mind a fogyasztóvédelmi magánjogi, mind az ún. fogyasztóvédelmi közjogi szabályok körében. A jelen tanulmány célja az elmúlt mintegy 10 éves jogharmonizációs, illetőleg az ezzel párhuzamosan folyó modernizációs folyamat bemutatása. Mielőtt a magyar fogyasztóvédelmi jogban végbement változásokat görcső alá vennénk, szükségesnek tartom a jogharmonizációt meghatározó európai közösségi szabályozás sajátosságainak bemutatását.

1. A fogyasztóvédelmi politika és szabályozás közösségi sajátosságai

Az európai közösségi jogalkotás irányát az 1975-ben elfogadott első fogyasztóvédelmi program óta ötvenként, 1989-től háromévenként kialakított fogyasztóvédelmi programok határozták meg. A jelenleg hatályos program szintén ötéves periódust átfogva a 2002–2006 közötti időszakra fogalmazza meg az Európai Unió fogyasztói politikáját.

Az 1993. november 1-jén hatályba lépett Maastrichti Szerződés új dimenzióba helyezte az Európai Unió fogyasztói politikáját azáltal, hogy 129a cikkben – az Európai Közösség történetében először – kifejezett rendelkezéseket tartalmaz a fogyasztóvédelemről. Maastricht előtt ugyanis a fogyasztóvédelmi jog harmonizálását az egységes belső piac megteremtésének érdekében, s főként azért szorgalmazták, mert a tagállamok eltérő fogyasztóvédelmi szabályai az egységes belső piac torzulásának veszélyével fenyegettek. Ekkor még jogi alapként a Római Szerződés 100. (új számozás szerint 94. cikk), majd – az Egységes Európai Okmány elfogadását követően – a 100a (új 95.) cikkek szolgálták. A Maastrichti Szerződés 129a cikke a fogyasztóvédelmi politikát önálló rangra emelte, lehetővé téve ezzel, hogy a fogyasztóvédelem politikája elszakadhasson az „egységes belső piac” politikájától.

* A tanulmány a *Fogyasztóvédelmi Szemle* 1. évfolyam 1. számában megjelent cikk kibővített változata.

Dr. Fazekas Judit, egyetemi tanár, helyettes államtitkár, Igazságügyi Minisztérium.

Dr. Sós Gabriella doktorandusz, Miskolci Egyetem Európai Jogi és Nemzetközi Magánjogi Tanszék.

Az 1997-ben elfogadott Amszterdami Szerződés tartalmában fenntartotta, illetőleg tovább erősítette a Maastrichti Szerződésben foglalt fogyasztóvédelmi szabályozást (formailag a 129a cikk számozása 153. cikkre változott). Az Amszterdami Szerződés jelentősége, hogy új alapokra helyezte a fogyasztóvédelmi politika és más közösségi politikák kapcsolatát. A fogyasztóvédelmi politika ún. horizontális politikává vált, mivel a szerződés 153. cikk (2) bekezdése kimondja, hogy „a Közösség egyéb politikáinak és tevékenységének meghatározása és végrehívite során tekintetbe veszi a fogyasztóvédelem követelményeit”.

Az Európai Unió fogyasztóvédelmi jogalkotásának meghatározó ismérvei a Maastrichti és Amszterdami Szerződések alapján az alábbiakban foglalhatók össze:

- A fogyasztóvédelem szabályozására az Amszterdami Szerződés után is ún. osztott (párhuzamos) hatáskör illeti meg a Közösséget és a tagállamokat.
- A Közösség fogyasztóvédelmi intézkedései jogharmonizációs célzatúak, melynek elsődleges eszköze az irányelv.
- A fogyasztóvédelmi normákat és intézkedéseket – a szerződés 95. cikkében meghatározott minősített többségi szabályok szerint – a Tanács és a Parlament ún. együtt döntési eljárásban, társ jogalkotói minőségben fogadja el.
- A jogalkotás során a Közösség a *szubszidiaritás* elve alapján gyakorolja hatáskörét, tehát akkor alkot közösségi szinten jogi normát, ha az adott kérdés hatékony szabályozása érdekében szükséges.
- Az osztott jogalkotási hatáskör és a szubszidiaritás következményeként a közösségi *fogyasztóvédelmi jogalkotás fragmentális jellegű, tehát* csak egyes részterületekre terjed ki.
- A fogyasztóvédelmi irányelvek *többségükben anyagi jogi*, illetőleg technikai jellegűek és főszabályként – eltekintve néhány esettől, pl. az 1998-ban elfogadott abbahagyásra kötelezésről szóló irányelv – nem érintenek eljárásjogi kérdéseket. Ezek szabályozása a nemzeti jog hatáskörében marad.
- A fogyasztóvédelmi jogharmonizáció a *minimumharmonizáció elvére épül*. A szerződés 153. cikk (5) bekezdése szerint a közösségi intézkedések „nem akadályozhatnak meg egy tagállamot abban, hogy szigorúbb védelmi intézkedéseket tartson fenn vagy vezessen be. A szigorúbb tagállami intézkedéseknek szerződéssel összeegyeztethetőnek kell lenniük, és a Bizottságot értesíteni kell ezekről az intézkedésekről.”

Az intézményrendszert illetően a Maastrichti Szerződés eredményeként a fogyasztóvédelem irányítására és a fogyasztóvédelemmel kapcsolatos programok, irányelvek kidolgozására 1995-ben a Bizottság keretében önálló főigazgatóságot (DG XXIV) állítottak fel. A jelenleg Fogyasztóvédelmi és Egészségügyi Főigazgatóság – röviden DG SANCO – elnevezés alatt működő főigazgatóság a Közösség közigazgatási rendszerébe tagozódva döntés-előkészítői, jogalkotási és végrehajtási típusú tevékenységet végez. A Bizottság mellett működik az újonnan létrehozott Consumer Committee, valamint a szabványügyi eljárások során jelentős szerepet betöltő ANEC.

A közösségi fogyasztóvédelem fejlődési irányát a 2002–2006 közötti időszakra megfogalmazott fogyasztóvédelmi politikai stratégia határozza meg. A stratégia a fogyasztó bizalmának fokozása érdekében három középtávú célkitűzést fogalmaz meg. Egyrészt szükségesnek látja az egységesen magas színvonalú fogyasztóvédelem kialakítását és biztosítását, másrészt a fogyasztóvédelmi szabályok hatékony végrehajtását, harmadrészt a fogyasztóvédelmi szervezetek fokozott bevonását az EU politikájának kialakításába. A három középtávú cél megvalósítása érdekében számos feladatot határoz

meg a jogalkotás – fogyasztói szerződésekre vonatkozó irányelvek felülvizsgálata, a szükséges módosítások megvalósítása, pénzügyi szerződésekre vonatkozó szabályozás átgondolása, a szolgáltatásokra vonatkozó általános biztonsági szabályok megalkotása stb. – illetve a jogalkalmazás számára is. Ennek érdekében olyan koordinációs mechanizmusokat és eljárásokat kell kidolgozni, amelyek biztosítják a Közösség területén a tagállami intézményrendszerek hatékony együttműködését, egyeztetését és ezzel egyfajta újabb harmonizációját.

További célkitűzésként jelöli meg a hatályos program a fogyasztók szélesebb körű bevonását a Közösség döntéshozatali, illetve végrehajtási eljárásaiba.

2. A magyar fogyasztóvédelmi jog harmonizációja a 90-es évek közepétől napjainkig

2. 1. A jogharmonizáció alapja

A magyar *fogyasztóvédelmi jog modernizációjára alapvető ösztönzést* gyakorolt az Európai Közösséggel 1991-ben megkötött és az 1994. évi I. törvénnyel kihirdetett *Társulási Megállapodás*,¹ amely Magyarország számára jogharmonizációs kötelezettséget írt elő. Az Európai Megállapodás 67. és 68. cikkei foglalták össze a jogközelítésre vonatkozó legfontosabb rendelkezéseket. A 67. cikk kimondta, hogy a jogharmonizációt a lehető legteljesebb mértékben kell teljesíteni.

A 68. cikk a jogharmonizációs területek között felsorolta a termékfelelősségi és fogyasztóvédelmi szabályok közelítésének kötelezettségét is.

Az Európai Megállapodás mellett a jogharmonizációs kötelezettség teljesítésének legfontosabb ún. „segédkönyve” a csatlakozásra való felkészülést orientáló ún. *Cannes-i Fehér Könyv*,² melyet az Európai Tanács 1995 júniusában fogadott el. Bár a jogharmonizációs kötelezettség jogi alapját továbbra is az Európai Megállapodás 67–69. cikkei képezték, a jogközelítés végrehajtásához szükséges útmutató szerepét a Fehér Könyv töltötte be. A Fehér Könyv 23. fejezete foglalta össze a fogyasztóvédelmi jogharmonizáció követelményeit. A jogközelítést két szakaszra bontva 13 fogyasztóvédelmi irányelv tanpozícióját írta elő. *Az első lépcsőben harmonizálandó* csoportba tartoznak az általános termékbiztonságról, a játékok biztonságáról, a textilnevezésekről és a kozmetikumokról, a fogyasztói szerződések tisztességtelen szerződési feltételeiről, az élelmiszerek árának feltüntetéséről, a fogyasztói hitelekéről és a félrevezető reklámozásról szóló irányelvek, míg a *második lépcsőben harmonizálandók* az utazási szerződésekről, az ingatlanok időben megosztott használati jogának vételéről és a házaló kereskedelemről szóló irányelvek.

A Társulási Megállapodás értelmében a jogharmonizációs kötelezettség a teljes fogyasztóvédelmi *acquis*-t magába foglalta, tehát nemcsak a meglévő, hanem a később megalkotandó közösségi joghoz is közelíteni kell a nemzeti jogot. Ebből következően az 1995 után született fogyasztóvédelmi irányelvek a jogharmonizáció tárgyát képezik.

Az AGENDA 2000 című dokumentum – melyet hivatalosan 1997. július 16-án adtak át – tartalmazta az EU bővítési stratégiáját, valamint az Európai Bizottság országértékelése nyomán kialakított *Országvéleményt*. Az Országvéleményben külön is helyet kapott a fogyasztóvédelem helyzetének értékelése. A dokumentum megállapításai között szerepelt az átfogó fogyasztóvédelmi törvény és az átlátható hatásköri szabályok hiánya.

¹ Europe Agreement concluded between the Republic of Hungary and the European Communities and their Member States J.O.C.E, 1993, L347/1

² Council Cannes White Paper Com (95) 163 final/2

A kormány a jogharmonizációs „kényszer” ösztönzésére elfogadta fogyasztóvédelmi modernizáció szükségességét, és összekapcsolta azt jogharmonizációs feladatok teljesítésével. 2145/1996. számú határozatában lefektette – lényegében a Fehér Könyv és az Országvélemény követelményeivel egybehangzóan – a fogyasztóvédelmi szabályozás korszerűsítésének legfontosabb elveit és feladatait, valamint előírta, hogy az illetékes tárcáknak elő kell készíteni a fogyasztóvédelmi törvény tervezetét. Ennek nyomán az Országgyűlés 1997. december 15-én elfogadta a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvényt.

A törvény 1998. január 1-jei hatálybalépése óta a fogyasztóvédelmi szabályozás élén a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény helyezkedik el. A fogyasztóvédelmi törvény 57 szakaszból álló kerettörvény: elsősorban azokat a területeket³ szabályozza, amelyekre a törvény elfogadásakor a magyar jogi szabályozás még nem terjedt ki, vagy a már hazánkban létező nemzeti szabályok nem feleltek meg a jogharmonizációs kritériumoknak. A törvény magán hordozza ennek összes következményét, tehát nem nyújt átfogó, egységes jogi szabályozást, és nem érinti a hagyományos jogági kódexekben – polgári törvénykönyv, büntető törvénykönyv, versenytörvény – meglévő fogyasztóvédelmi rendelkezéseket.

A fogyasztóvédelmi jogharmonizáció felgyorsulása volt tapasztalható az 1998–99 közötti időszakban, amikor egy fogyasztóvédelmi jogalkotási csomaggal a fogyasztóvédelmi törvénybe foglalt felhatalmazás alapján megtörtént a törvényben meghatározott közösségi fogyasztóvédelmi irányelvek transzpozíciója. Az irányelveket többségükben egyedi kormányrendeletek megalkotásával ültették át a magyar jogba, de a fogyasztóvédelmi törvény elfogadásával egy időben módosításra került a polgári törvénykönyv és a Ptké. is. A közösségi elvárásoknak és a változó gazdasági-társadalmi viszonyoknak megfelelő új törvény született a gazdasági reklámokról is.⁴

Ebben az időszakban alkotta meg a kormány többek között a hálaló kereskedelemről szóló 44/1998 (III. 1.) kormányrendeletet, az áruk és szolgáltatások biztonságosságáról és az ezzel kapcsolatos piacfelügyeleti eljárásról szóló 79/1998. (IV. 29.) kormányrendeletet, a távollévők közötti szerződésekről a 17/1999. (II. 5.) kormányrendeletet, az ingatlanok időben megosztott használati jogának megszerzésére irányuló szerződésekről pedig a 20/1999. (II. 5.) kormányrendelet rendelkezik. Kormányrendelet szabályozta a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség és a területi felügyelőségek hatáskörét.

A felsorolt kormányrendeletek egy része a fogyasztói szerződések egyes fajtáira – például a hálaló kereskedés,⁵ a távollévők közötti eladások,⁶ az ingatlanok időben osztott használati jogára irányuló szerződések,⁷ fogyasztási szerződések⁸ – vonatkozó irányelvek implementációját valósította meg a hazánkban szokatlan kereskedelmi módszerrel szembeni fogyasztóvédelmi garanciarendszer kialakítása érdekében.

A hálaló kereskedelem és a távollévők között kötött szerződések esetében a szerződés létrejöttének módszere szokatlan, mivel nem üzlethelyiségben vagy irodában kötik meg ezeket a szerződéseket, hanem vagy a fogyasztó otthonában (a hálaló kereskedelem

³ A fogyasztóvédelem célja, értelmező rendelkezések, a fogyasztók életének és biztonságának védelme, a fogyasztók vagyoni érdekeinek védelme, a fogyasztói kölcsön, a fogyasztók tájékoztatása és oktatása, a fogyasztói jogok érvényesítése, a fogyasztóvédelem intézményrendszere.

⁴ A gazdasági reklámtevékenységről szóló 1997. évi LVIII. törvény.

⁵ 85/577/EGK sz. irányelv.

⁶ 97/7/EK sz. irányelv.

⁷ 94/47/EK sz. irányelv.

⁸ 87/102/EGK sz. irányelv.

esetében), vagy a szerződő felek közötti fizikai kontaktus nélkül (a távollévők közötti szerződések esetében). Mindkét helyzetben fennáll a veszélye annak, hogy a fogyasztó választási szabadságát nagymértékben korlátozzák ezek a módszerek, mert vagy nincs ideje átgondolni az üzleti ajánlatot, vagy nem áll módjában más ajánlattal összevetve megfontolt nyilatkozatot tenni.

Az ingatlanok időben osztott használati jogára irányuló szerződés pedig mind a szerződés létrejöttében, mind tartalmában hordozza magában a fogyasztó megtévesztésének veszélyét.

Ezekre a sajátosságokra tekintettel az irányelvek szigorú előírásokat tartalmaznak a szerződéskötést megelőző tájékoztatási kötelezettség és a szerződéstől való elállási jog, illetve a felelősségi szabályok tekintetében. Az egyedi kormányrendeleti formában való átültetés lehetővé tette az irányelvek szövegű átvételét, bár a jogalkotó, élve a minimumharmonizációból eredő lehetőséggel, a joganyagot nemcsak a fogyasztói szerződésekre rendeli alkalmazni, hanem az irányelveknél tágabban a nem természetes személy fogyasztók és a gazdálkodó szervezetek szerződéseire is kiterjeszti a szabályozás hatályát. Bár a fogyasztói szerződésekre vonatkozó irányelvek transzpozíciója megfelelően megtörtént, a polgári törvénykönyv folyamatban lévő rekodifikációja kapcsán célszerűnek tűnik a külön normában való szabályozás helyett ezeket a szabályokat a Ptk.-ban elhelyezni, ugyanis mindegyik szerződés közös vonása, hogy a szerződéskötés szokatlan módszere, vagy a szerződés határokra átnyúló jellege miatt a szerződéskötést megelőző *speciális tájékoztatási kötelezettséget rónak az eladóra*, illetőleg a szerződéstől való elállás új formáját, *az ún. feltétlen elállás jogát* biztosítják a fogyasztó számára. Az angol terminológiában ún. cooling off periodként ismert elállás indokolás és kártérítési kötelezettség nélküli elállási jogot biztosít az eladónak, figyelembe véve, hogy az ügyletkötés sajátos módszere miatt a fogyasztó választási, megfontolási lehetőségei korlátozottak.

A kodifikáció során ezekkel a szerződési jog általános részét érintő kérdésekkel mindenképpen célszerű foglalkozni, tekintettel arra, hogy jelenleg a Ptk. ezeket a kérdéseket nem szabályozza. Álláspontom szerint a *feltétlen elállási jogra vonatkozó szabályokat* a Ptk. XXVI. fejezetében a szerződés megszűnését eredményező egyoldalú aktusok között lenne indokolt elhelyezni.

Az ingatlanok időben megosztott használati jogáról szóló szerződés egy sajátos ingatlanhasználati szerződés, amely azonban különbözik a bérleti szerződéstől, mert a használati jog többféle jogcímből – *dologi jogi*: közös tulajdon, haszonélvezet, használati jog, *kötelmi jogi*: bérlet, használati szerződés, vagy *ún. közvetett jogszerzésből*: társasági részesedés, szövetkezeti, egyesületi tagság – *eredhet*, így csak sui generis szerződésként integrálható a Ptk.-ba az egyes szerződések közé.

A fogyasztói szerződések között sajátos helyet foglalnak el a fogyasztási kölcsön-szerződések.

A fogyasztói hitelről szóló 90/88/EGK irányelvvel módosított és 87/102/EGK irányelv rendelkezik. Az irányelvet a fogyasztóvédelmi törvény 7. §-a vette át, azonban annak tartalmát csak részlegesen ültette át a magyar jogba, mivel a törvény csak a fogyasztási kölcsön-szerződések tartalmára, érvényességi feltételeire vonatkozó speciális szabályokat határozza meg.

A fogyasztási kölcsön a *Fogyasztóvédelmi törvény* 2. § d) pontjában adott meghatározás szerint minden olyan kölcsön, részletfizetés vagy halasztott fizetés, amelyet gazdálkodó szervezet a fogyasztó részére nyújt az általa forgalmazott áru vagy szolgáltatás megvásárlásához. A fogyasztási kölcsön tehát valójában a forgalmazó által nyújtott áruvásárlási kölcsön, amely mindig áruvásárláshoz vagy szolgáltatás igénybevételehez kapcsolódik. Nem tartozik az Fgytv. hatálya alá – bár elnevezésük megegyezik – a pénz-

intézetek által az áruvásárláshoz nyújtott fogyasztási kölcsön, mert ennek lényege, hogy a pénzüintézet (hitelező) kölcsönt nyújt az adósnak (az adásvételi szerződés vevőjének) a vételár megfizetéséhez.

A pénzüintézetek által nyújtott fogyasztási kölcsönről a hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény 212–214. §-ai rendelkeznek. A pénzüintézetek által nyújtott fogyasztási kölcsön fogalmát a törvény 2. számú mellékletének 5. pontja úgy határozza meg, hogy a *fogyasztási kölcsön* „a mindennapi élet szokásos tárgyainak megvásárlásához, javíttatásához, illetve szolgáltatások igénybevételéhez – a természetes személyek részére – nyújtott kölcsön, ha a kölcsönt a természetes személy nem üzletszerű tevékenysége körében veszi igénybe.”

A vevővel kötött kölcsönszerződés alapján tehát a bank az eladónak kifizeti a vételárat, melyet a vevő meghatározott időn belül részletekben visszafizet a pénzüintézetnek. A fogyasztási kölcsönszerződés pedig a fogyasztási kölcsön igénybevételére irányuló szerződés.

A fogyasztói hitel hatályos szabályait – tekintettel közösségi irányelv jelenleg folyamatban lévő módosítására, valamint a fogyasztóvédelmi törvény és a pénz- és hitelintézetekről szóló törvény közötti összehangolás szükségességére – indokolt felülvizsgálni, amelyre ugyancsak jó alkalmat teremt a Ptk. rekodifikációja is.

A polgári törvénykönyvben a kölcsönszerződés altípusaként meghatározásra kerülhet a fogyasztási kölcsön, és ezzel szükségtelemmé válna a fogyasztóvédelmi törvényben, illetőleg a pénzüintézeti törvényben szereplő jelenlegi szabályok fenntartása.

Az *általános termékbiztonságról* szóló 92/59/EGK irányelv harmonizációját a fogyasztóvédelmi törvény 3–5. §-ai, illetőleg a 79/1998. (IV. 29.) korm. rendelet biztosította. A vonatkozó szabályok előírják, hogy csak biztonságos termék vagy szolgáltatás kerülhet fogyasztói forgalomba. Meghatározzák az áru és a szolgáltatás biztonságának kritériumait, a felelősségi és piacfelügyeleti szabályokat. A rendszer meghatározó jellegzetessége, hogy az általános termékbiztonsági szabályok – az említett EK-irányelvhez hasonlóan – szubszidiárius jellegűek, tehát azokra a termékekre és szolgáltatásokra vonatkoznak, ahol nem létezik vertikális (termékspecifikus) jogi norma. Természetesen a vertikális jogszabályok rendelkezései nem lehetnek ellentétesek az általános biztonsági szabályokkal.

A fogyasztóvédelmi törvény hatálybalépése után az általános termékbiztonságra vonatkozó közösségi szabályozás lényeges változáson ment át a 2001/95/EK irányelv megalkotásával. Az új általános termékbiztonsági irányelv átültetésére előírt határidővel egyidejűleg 2004. január 15-től a 92-es termékbiztonsági irányelv hatályát veszítette. Tekintettel jogharmonizációs kötelezettségeinkre, a kormány módosította a termékbiztonságról szóló rendeletet a 33/2004. (III. 8.) korm. rendelettel, ezzel biztosítva a jogharmonizációt.

A módosítás kiterjed az áru biztonságosságának meghatározására, a piacfelügyeleti hatóságok és eljárásaik rendszerére, a Közösségi Gyors Tájékoztatási Rendszerhez való kapcsolódás kérdéseire, a harmadik országokból érkező árukön a vámvizsgálat során végzett minőségi vizsgálatra, a gyártók és forgalmazók plusz kötelezettségeire, valamint az értelmező rendelkezésekre.

A módosítás alapján az áru akkor tekintendő biztonságosnak, ha az megfelel a Fgytv. és a rendeletben foglalt feltételeknek. Amennyiben ilyen biztonsági feltételek a hivatkozott jogszabályokban nincsenek, vagy nem teljes körűek, úgy figyelembe kell venni az Európai Bizottság e témában kiadott ajánlásait, szakmai követelményrendszert, a tudomány és technika mindenkori állását, valamint az ésszerű fogyasztói elvárásokat. Fontos hangsúlyozni, hogy a rendelet a továbbiakban is ius generale szerepet tölt be, tehát ha valamely termékre más jogszabály speciális rendelkezéseket ír elő, akkor a rendelet csak speciális rendelkezéssel nem érintett körben alkalmazható.

A piacfelügyeleti intézményrendszer komplexitását mutatja, hogy annak elemei a fogyasztóvédelmi felügyelőségek, területi felügyelőségek, külön jogszabályban meghatározott hatóságok. Új elem a rendszerben a Piacfelügyeleti Tanács, melyet a gazdasági és közlekedési miniszter működtet, s melynek feladata olyan programok elfogadása és végrehajtása, melyek a hatékony piacfelügyeleti rendszert segítik elő, valamint koordinálja a hatóságok közötti együttműködést.

A piacfelügyeleti eljárás során a hatóságok kötelesek mindvégig két alapelv – az arányosság és elővigyázatosság elve – maximális figyelembevétele mellett eljárni.

Bővült a piacfelügyeleti hatóságok részére az ellenőrzéseik hatékony végzéséhez biztosított jogkör. Az eddigi jogosítványokhoz képest – helyiségbe beléphetnek, ellenőrzéshez szükséges dokumentumokat megtekinthették, másolatot készíthettek, hang- és képfelvételt készíthettek – a jövőben jogosultak tájékoztatást kérni a gyártótól és forgalmazótól, a biztonságossági minták elvégzése céljából ingyenes mintát és ellenmintát venni, ideiglenes intézkedéssel az áru forgalmazását, reklámozását, kiállításon való bemutatását megtiltani. Amennyiben veszélyes áruval találkoznak, a korábban használt jogkövetkezmények mellett jogosultak új intézményként az áru visszahívására, illetve a gyártóval, forgalmazóval közösen a visszahívás megszervezésére.

A módosítás részletesen szabályozza a Központi Piacfelügyeleti Információs Rendszerrel (KPIR) és a Közösségi Gyors Tájékoztatási Rendszerrel (RAPEX) kapcsolatos eljárást, valamint az Európai Termékbiztonsági Hálózatban történő képviselő szabályait. A RAPEX rendszerrel való kapcsolattartás a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség feladata, vagyis a főfelügyelőség köteles valamennyi veszélyhelyzetről haladéktalanul tájékoztatni a RAPEX-en keresztül az Európai Unió Bizottságát. Fontos hangsúlyozni, hogy a veszély fokától függően került meghatározásra a tájékoztatás mélysége. Így megkülönböztethetünk három eltérő szintet: ha a veszély a Magyar Köztársaság határain nem terjed túl, súlyos veszély áll fenn, illetve a fogyasztók életére, egészségére és biztonságára több tagállamban is súlyosan veszélyes áruval van szó.

A módosítás *expressis verbis* kötelezi a gyártókat és a forgalmazókat, hogy amennyiben a birtokukban lévő információ és szakmai tudás alapján tudták, illetve tudniuk kellett, hogy az áru a fogyasztókra nézve veszélyes, úgy haladéktalanul kötelesek tájékoztatni a piacfelügyeleti hatóságot, különös tekintettel az általuk tett intézkedésekre. Amennyiben e kötelezettségüknek nem tesznek eleget, úgy a piacfelügyeleti hatóságok a már említett jogkövetkezmények alkalmazására jogosultak.

Új elem a rendelet értelmező rendelkezésekkel történő kiegészítése, amely követi a közösségi irányelvben megfogalmazott értelmező rendelkezéseket.⁹

A polgári törvénykönyvet módosító 1997. évi CXLIX. Törvénnyel, valamint a hozzá kapcsolódó 18/1999. (II. 5.) korm. számú rendelettel történt meg a fogyasztói szerződések tisztességtelen szerződési feltételeire vonatkozó 1993-ban elfogadott EK irányelv¹⁰ átültetése. Az 1998 óta hatályos szabályokat tovább pontosította a 2002. évi XXXVI. törvény 8. és 29. §-a a fogyasztói szerződés új meghatározásával. Ennek lényege, hogy a korábban alkalmazott „gazdálkodó szerv és fogyasztó közötti szerződés”

⁹ A 2001/95/EK sz. irányelv meghatározza a termék, biztonságos termék, veszélyes termék, súlyos veszély, gyártó, forgalmazó, visszahívás és kivonás fogalmát. A módosítást követően a magyar rendelet ezek közül kifejezetten a veszélyes áru és súlyos veszélyre vonatkozó fogalmat adja meg – lényegesen szűkszavúbban, mint a közösségi párja –, valamint áttételesen az áru biztonságossági követelményeinek ismertetésével a biztonságos áru fogalmának meghatározásához ad támpontokat. Reményeink szerint a fogalmi pontatlanságok a hatékony gyakorlati munkát nem fogják akadályozni, amennyiben viszont mégis e helyzet állna elő, úgy mindenképpen szükségesnek ítéljük a fogalmak bővítését és pontosítását.

¹⁰ Council Directive 93/13/EEC of 5 April 1993 on Unfair Terms in Consumer Contracts O.J. No. L 95/29 21 of April 1993.

meghatározás helyett a Polgári Törvénykönyv a fogyasztói szerződés elnevezést használja. A törvény 8. §-a a Ptk. 685. §-át egy (e) ponttal kiegészítve új módon definiálja a fogyasztói szerződést: „Fogyasztói szerződés: az a szerződés, amely a fogyasztó és olyan személy között jön létre, aki (amely) a szerződést gazdasági vagy szakmai tevékenysége körében köti.” Ezzel a módosítással a gazdálkodó szerv gyűjtőfogalom eliminálása irányába tett lépést a jogalkotó, ami a Ptk. rekodifikáció során elérendő fogalmi modernizáció egyik fontos célkitűzése.

Az általános szerződési feltételek jogi szabályozása első jele volt a szerződési jogban bekövetkező paradigmaváltásnak. A szerződési jog új modelljében – a tradicionális szerződési jog alapját képező szerződési szabadság elv mellett vagy helyett – a szerződési igazságosság (contractual justice)¹¹ nagyobb hangsúlyt kap. A polgári törvénykönyv az 1977-es Novella óta szabályozta az indokolatlan egyoldalú előnyt tartalmazó általános szerződési feltételek megtámadásának lehetőségét, az irányelvhez való jogközelítés lényeges változtatásokat tett szükségessé.

Az irányelv transzpozíciója során a jogalkotó tágabban határozta meg a szabályozás hatályát. Amíg az irányelv hatálya csak a fogyasztói szerződések tisztességtelen szerződési feltételeire vonatkozik, a Ptk. néhány speciális fogyasztóvédelmi rendelkezés kivételével egységes szabályokat tartalmaz az általános szerződési feltételekre.

Az 1997-es módosítás eredményeként a Ptk. 209/C § meghatározza az általános szerződési feltétel fogalmát. Ennek alapján általános szerződési feltételnek minősül az a feltétel, amelyet az egyik fél több szerződés megkötése céljából egyoldalúan előre meghatároz, és amelynek meghatározásában a másik fél nem működhetett közre.

Az ÁSZF alkalmazása esetén a felek konszenzusának ki kell terjedni az általános szerződési feltételekre is, tehát az csak akkor válik a szerződés részévé, ha alkalmazója lehetővé teszi, hogy a másik fél annak tartalmát megismerje, és ha azt a másik fél kifejezetten vagy ráutaló magatartással elfogadta.

Külön hangsúlyt helyez az új szabályozás a tájékoztatási kötelezettségre abban az esetben, ha az alkalmazó az általános feltételben eltér a szokásos kereskedelmi gyakorlattól, a diszpozitív jogszabályi rendelkezésektől vagy a felek között korábban alkalmazott szerződési kikötéstől. Az ilyen feltétel csak akkor válik a szerződés részévé, ha azt a másik fél a figyelemfelhívó tájékoztatást követően kifejezetten elfogadta.

Az ÁSZF és a szerződés egyéb feltételei közötti eltérés, disszonancia esetében prioritást élveznek a kölcsönösen kialakított szerződési feltételek. Tehát a jogalkotó azt vélelmezi, hogy a konkrét szerződésben a felek el kívántak térni az ÁSZF-től. Még erőteljesebb védelmet állapít meg a törvény a fogyasztói szerződésekben kimondva, hogy ha a gazdálkodó szervezet és a fogyasztó közötti szerződés tartalma a felek akaratán alapuló értelmezéssel sem állapítható meg egyértelműen, akkor mindig a fogyasztó számára kedvezőbb értelmezést kell elfogadni.

Az ÁSZF alkalmazásának egyik legnagyobb veszélye, hogy az azt alkalmazó fél kihasználja helyzeti előnyét, és *tisztességtelen, egyenlőtlen feltételeket kényszerít a másik félre*. A Ptk. hatályos szabályai – átvéve a közösségi irányelv rendelkezéseit – egyértelműen meghatározzák a tisztességtelen feltétel kritériumait. A 209/B § szerint akkor tisztességtelen az általános szerződési feltétel, illetőleg a fogyasztói szerződésben¹² alkalmazott kikötés, ha a jóhiszeműség sérelmével a felek szerződésből eredő jogosultságait és kötelezettségeit egyoldalúan és indokolatlanul az egyik fél hátrányára állapítja meg.

¹¹ See H. Kötz – A. Flessner: European Contract Law Calendron Press, Oxford pp. 11–13.

¹² A 2002. évi XXXVI. törvény 29. § (a) pontja szerint a korábbi „gazdálkodó szervezetek és a fogyasztó közötti szerződés” meghatározás helyett a polgári törvénykönyv a fogyasztói szerződés elnevezést használja.

A jogirodalomban többen felvetették,¹³ hogy az irányelv átvétele során a tisztességtelenség kritériumait a Ptk. túl távan határozta meg. A 209/B § (2) bekezdése szerint ugyanis „egyoldalúnak és indokolatlanul hátrányosnak kell tekinteni a feltételt különösen akkor, ha az a szerződésre irányadó rendelkezéstől lényegesen eltér, vagy összeegyeztethetetlen a szerződés tárgyával, illetőleg rendeltetésével”. Ezt a fajta szigorú értelmezést az irányelv nem követeli meg, ezért a rekodifikáció során fontos lehet annak vizsgálata, hogy a fogyasztóvédelmi célokkal indokolható-e, hogy a jogalkotó tisztességtelenség nyilvánítson minden olyan szerződési feltételt, amely az egyes szerződésekre jogszabályban meghatározott diszpozitív normáktól lényegesen eltér.

A tisztességtelenség orvoslásának eszköze a megtámadási jog. A Ptk. az 1977-es szabályokra építve a tisztességtelen általános szerződési feltételek megtámadására két lehetőséget enged. Megtámadhatja a kikötést a sérelmet szenvedő fél. Ez az úgynevezett *egyedi megtámadási jog*, amely mindig a konkrét egyedi szerződéshez kapcsolódik. Lehetőséget biztosít ugyanakkor a Ptk. a gazdálkodó szervezetek által használt tisztességtelen általános szerződési feltétel úgynevezett *közérdekű megtámadására* is. Ez esetben a Ptk. 5. §-ában felsorolt szervek – az ügyész, a miniszter, az országos hatáskörű szerv vezetője, a jegyző, ill. főjegyző, a fogyasztói, szakmai, gazdasági érdekképviselői szerv, a hegyközségi szervezet, az EU hivatalos lapjában megjelenő névjegyzéken szereplő tagállami minősített szervezetek¹⁴ – megtámadhatják bíróság előtt a tisztességtelen általános szerződési feltételt.

A közérdekű megtámadás alapossága esetén a tisztességtelen kikötés érvénytelenségét minden így kötött szerződésre kiterjedő hatállyal állapítja meg a bíróság.

A nyilvánosság, a transzparencia biztosítéka és prevenció célból is fontos újdonság, hogy ha a bíróság minden megkötött szerződésre kiterjedő hatállyal állapítja meg az érvénytelenséget, a bíróság feljogosíthatja az ítéletben a közérdekű kereset indítóját, hogy a jogsértő költségére országos napilapban vagy más szokásos módon nyilvánosságra hozza az ítéletet.

Nem hat ki azonban az érvénytelenség megállapítása a már teljesített szerződésekre, tehát erre hivatkozással nem lehet visszakövetelni a teljesítést. Vitatható – bár a minimumharmonizáció elve alapján EU-konformnak mondható – a közérdekű megtámadás általános megengedése. A szerződési szabadság elvével ugyanis nem egyeztethető össze a professzionális felek között létrejött konszenzus kívülről jövő megtámadása.

A módosítás legnagyobb újdonságát a fogyasztói szerződések preferenciális megtámadási szabályai jelentik. A 209/A § szerint a fogyasztói szerződés tisztességtelen kikötését akkor is megtámadhatja a fogyasztó, ha a tisztességtelen kikötés nem általános szerződési feltétel alkalmazásával, hanem pl. az egyik fél erőfölényének kihasználásával valósul meg. Ez a fogyasztói szerződésekre adott *kedvezményes elbánás törvényi* elismerését jelenti. Tehát azt, hogy az erőfölényben lévő gazdálkodó szervezet akkor is rákényszerítheti a gyengébb alkupozícióban lévő fogyasztót a tisztességtelen, hátrányos feltételek „elfogadására”, ha minden szerződési feltételt a szerződéskötéskor alakítottak ki, tehát nem alkalmaztak ÁSZF-et vagy üzletszabályzatot.

A polgári törvénykönyvnek a tisztességtelen szerződési feltételek fogalmát és kritériumait meghatározó szakasza felhatalmazza a jogalkotót, hogy külön jogszabályban gyűjtse össze azokat a feltételeket, amelyek a fogyasztóval kötött szerződésben tisztességtelenségnek minősülnek, vagy amelyet ellenkező bizonyításig tisztességtelenségnek kell tekinteni. *A kormány ennek a felhatalmazásnak tett eleget a fent említett 18/1999. (II. 5.) korm. rendelet megalkotásával.*

¹³ Lásd pl. Vékás Lajos: Az új polgári törvénykönyv előkérdései, HVG-ORAC, Budapest, 2001, 90. o

¹⁴ A Ptk. II. 5. §-t módosította a 2002. évi XXXVI. törvény 27. §

A rendelet célja elsősorban a jogharmonizációs kötelezettség teljesítése volt, tekintettel arra, hogy 93/13 EKG-irányelv melléklete szintén tartalmaz egy példálózó felsorolást a feltétlenül tisztességtelen és a vélelmezetten „unfair” szerződési kikötésekről. Az irányelv mellékletében szereplő listát vette alapul és egészítette ki az 1999. március 1-jén hatályba lépett kormányrendelet, amelynek rendelkezéseit a hatálybalépését követően kötött szerződésekre kell alkalmazni.

Szavatosság és jótállás szabályainak jogharmonizációs célú módosítása a 2003. július 1-jén hatályba lépett 2002. évi XXXVI. törvénnyel valósult meg. A magyar polgári törvénykönyv szavatossági és jótállási rendszerének felülvizsgálatát és szükséges módosítását az Európai Unióban 1999-ben a fogyasztói adásvételről és a kapcsolódó jótállásról elfogadott irányelve¹⁵ indokolta, amely kogens jelleggel szavatossági minimumkövetelményeket állapít meg a fogyasztói adásvételek tekintetében, az egységes belső piac és a határokon átnyúló kereskedelem adásvételi szabályainak közelítése céljából.

A polgári törvénykönyv módosításával megtörtént a Tanács és az Európai Parlament 1999/44/EK irányelvének transzpozíciója. A közösségi és magyar szabályok közötti teljes összhang megteremtése érdekében számos elemében, különösen a hibás teljesítés fogalma, a szavatossági igények köre, igénybevételük feltételrendszere, az igényérvényesítési határidők, a szavatosságra kötelezett megtérítési joga, a szavatosság és a jótállás viszonya tekintetében módosítani kellett a polgári törvénykönyv rendelkezéseit.

Az irányelv és a magyar hibás teljesítési szabályok között talán a leglényegesebb különbség a szabályozás személyi és tárgyi hatálya között volt, tekintettel arra, hogy hibás teljesítést a magyar polgári jog dogmatikai tradíciók megőrzésével a polgári törvénykönyv a szerződésszegés egyik fajtájaként (Ptk. 305–311/A §) szabályozza. Ebből következik, hogy a hibás teljesítés jogkövetkezményeit a törvény a dologszolgáltatásra irányuló szerződésekre általánosan – a szerződés alanyaira tekintet nélkül – határozza meg, sőt ezeket a szabályokat kiterjeszti a szolgáltatásokra is.¹⁶ Az irányelv tárgyi és személyi hatálya ugyanakkor ennél lényegesen szűkebben, csak a fogyasztói adásvétel – az üzleti tevékenységi körén kívül eljáró természetes személy mint fogyasztó és a hivatásos kereskedők között kötött ingó adásvételi szerződés¹⁷ – szavatossági kérdéseit szabályozza.

Az irányelv implementációja során konszenzus alakult ki abban a kérdésben, hogy a jogharmonizációs kötelezettség teljesítése a szabályozási tradíciók megőrzésével, a szavatosság szabályozási rendszerének megtartásával történjen.¹⁸ Ennek érdekében a fogyasztói adásvétel speciális kogens szavatossági szabályait úgy illesztette a jogalkotó a meglévő, diszpozitivitáson nyugvó rendszerbe, hogy ne sérüljön a szavatossági rendszer koherenciája, amiből adódóan fogyasztói szerződészek szavatossági szabályainak jogharmonizációs szempontból szükségszerű módosítása mellett modernizálta a gazdálkodó szervek szerződéseire vonatkozó szavatossági rendelkezéseket is.

A 2002-es módosítás pontosította a hibás teljesítés fogalmi rendszerét, tekintettel arra, hogy a Ptk. 305. §-ában adott meghatározás szűkebb volt, mint az irányelv definíciója. Az irányelv 2. cikke a hibás teljesítés fogalmi körébe vonja a szakszerűtlen összesze-

¹⁵ A Tanács és az Európai Parlament 1999/44/EK irányelve a fogyasztási cikkek adásvételének és a kapcsolódó jótállásnak egyes vonatkozásairól.

¹⁶ Ptk 311. §.

¹⁷ 99/44/EK irányelv 1 cikk (3) bekezdése kiterjeszti az adásvétel szabályait azokra a szerződésekre is, amelyek tárgya későbbiekben elkészítendő vagy előállítandó fogyasztási cikk. Ennek következtében alkalmazni kell az irányelvet a szállítási szerződések és a fogyasztási cikk előállítására kötött vállalkozási szerződések esetében is.

¹⁸ Lásd erről Vékás Lajos: A fogyasztói adásvételről szóló EK-irányelv és átültetése a magyar jogba. *Magyar jog*, 2000/11. 646–659. o.

relés folytán keletkező hibákat,¹⁹ és részletesen meghatározza a szerződésszerű teljesítés kritériumait, illetőleg ezek megléte esetén a dolog szerződésszerűségére vonatkozó vélelmet.²⁰

A hibás teljesítés Ptk. 305. (1) bekezdésében meghatározott definícióját, miszerint „a kötelezett felel azért, hogy az áruban vagy szolgáltatásban a teljesítéskor megvannak a jogszabályban és a szerződésben meghatározott tulajdonságok”, a 2003. július 1-jén hatályba lépett módosítás kibővítette. Az új szabályok értelmében hibás teljesítésnek minősül a szolgáltatott dolog szakszerűtlen összeszerelése is, ha az összeszerelés szerződési kötelezettség, és azt a kötelezett vagy olyan személy végezte, akinek magatartásáért a kötelezett felelős. Továbbá akkor is a kötelezett felel, ha az összeszerelést a fogyasztó végezte, de a szakszerűtlen összeszerelés az útmutató hibájára vezethető vissza.

A törvény a teljesítésre vonatkozó szabályok között pontosítja a „megfelelő teljesítés” kritériumait.²¹ Ennek értelmében a kötelezett akkor teljesít megfelelően, ha a szolgáltatás a teljesítés időpontjában alkalmas azokra a célokra, amelyekre más, azonos fajtájú szolgáltatásokat rendszerint használnak. Rendelkeznie kell a szokásos, illetőleg elvárható minőséggel és teljesítménnyel. Alkalmasnak kell lennie a jogosult (vevő) által meghatározott célra, feltéve hogy ezeket az igényeket a szerződéskötéskor a kötelezettel közölte, illetőleg rendelkeznie kell a kötelezett által adott leírásban vagy mintában lévő tulajdonságokkal.

A hiba fennállását a teljesítés időpontjában kell vizsgálni, ugyanis a dolognak a teljesítéskor kell megfelelnie a törvényes vagy szerződésben kikötött tulajdonságoknak. *Mentesül* a kötelezett a szavatossági felelősség alól, ha a jogosult a szerződéskötéskor a hibát ismerte vagy azt ismernie kellett. További mentesülési lehetőség, ha a hiba a jogosult által szolgáltatott anyagra vezethető vissza, és az anyag alkalmatlanságára a kötelezett a jogosultat figyelmeztette.

A fogyasztó fokozott védelmét valósítja meg a Ptk. 305/A § (2) bekezdés, mely rögzíti, hogy a fogyasztói szerződések körében ellenkező bizonyításig vélelmezni kell, hogy a teljesítést követő 6 hónapon belül felismert hiba már a teljesítés időpontjában megvolt. Kivétel e szabály alól az az eset, ha a vélelem a hiba jellegével vagy a dolog természetével összeegyeztethetetlen. E jogszabályhely kogens, a felek ettől eltérő megállapodása semmis. Vagyis a teljesítéstől számított hat hónapon belül megnyilvánuló hiba esetén a bizonyítási teher megfordul. A mentesüléshez kötelezettnek kell bizonyítania, hogy a hiba a teljesítést követően keletkezett.

Ugyanakkor hat hónapon túl érvényesített fogyasztói igény tekintetében a fogyasztót terheli a bizonyítási kötelezettség, igényének érvényesítéséhez bizonyítania kell, hogy a hiba a termékben már a teljesítés időpontjában is megvolt.

A kifogásközlést illetően új szabály, hogy a jogosult a hiba felfedezését követően a körülmények által lehető legrövidebb időn belül köteles kifogását a kötelezettel közölni. A fogyasztói szerződések esetében további könnyítés, hogy a két hónapon belül közölt kifogást kell a közzététel időben közölni tekinteni. A közlés késedelméből eredő valamennyi kárért a jogosult felel. (*Ptk. 307. § (1) – (3) bek.*)

Nem volt teljesen kompatibilis az irányelv és a magyar jog *a szavatossági igények rendszere* tekintetében sem. Bár az érvényesíthető szavatossági jogok hasonlóak voltak, a magyar kellékszavatossági igények kötött rendjén – kijavítás, árleszállítás, kicserélés, elállás – változtatni kellett. A 2003. július 1-jétől hatályos szabályozás szerint hibás

¹⁹ 99/44/ek irányelv 2. cikk (5) bek.

²⁰ 99/44/ek irányelv 2. cikk (1–2) bek.

²¹ Ptk. 277. § (1) és (2) bek.

teljesítés esetén elsősorban kijavítás, illetve kicserélés kérhető. A két jog közötti választásnál az arányosság elve az irányadó.

Árleszállítást igényelhet vagy – a csekély mértékű szerződésszegések kivételével – elállhat a szerződéstől a fogyasztó, ha sem kijavításra, sem cserére nincs lehetőség, vagy azok aránytalan költségekkel járnának, illetőleg ha az eladó megfelelő időn belül nem teljesíti a kért szavatossági igényt, a kijavítás vagy a csere a fogyasztó lényeges érdeksérelmével járna.

A dolog kicserélését, illetve kijavítását megfelelő határidőn belül, a jogosultnak okozott jelentős kényelmetlenség nélkül kell elvégezni. Ha a kötelezett a dolog kijavítását megfelelő határidőre nem vállalja, illetve nem végzi el, azt a jogosult a kötelezett költségére maga megjavíthatja, illetve mással megjavíttathatja. A jogosult a kijavításig, illetve kicserélésig az ellenszolgáltatás arányos részét visszatarthatja.

Ugyancsak módosításra szorultak a hatályos szabályok az igényérvényesítési határidők tekintetében. A Ptk.-ban a módosítás hatálybalépése előtt biztosított 6 hónapos elévülési határidő, illetőleg az egyéves jogvesztő határidő²² kevesebb volt, mint az irányelv 5. cikkében rögzített kétéves kogens jellegű jogvesztő igényérvényesítési határidő, ezért a fogyasztói szerződések esetében a jogvesztő határidő minimumát két évben kellett meghatározni.²³

A jogosultnak lehetősége van a választott szavatossági igényről egy másikra áttérnie, azonban az ezzel a kötelezettnek okozott kárt köteles megtéríteni, kivéve ha az áttérésre a kötelezett magatartása adott okot, vagy az áttérés egyébként indokolt volt.

Fontos garancia a fogyasztók védelmében, hogy a fogyasztói szerződésekben semmis az a kikötés, amely a szavatossági igények törvényben meghatározott sorrendjétől a fogyasztó hátrányára eltér.

Az igényérvényesítési határidőket illetően a módosítás után is fennmaradt az elévülési és jogvesztő határidő együttes rendszere. A szavatossági határidők tekintetében csak a fogyasztói szerződések esetében következett be lényeges változás. A szavatossági igény érvényesítésére nyitva álló elévülési határidő fogyasztói szerződéseknel lényegesen meghosszabbodott: a fogyasztó a teljesítéstől számított 2 éves elévülési határidő alatt érvényesítheti szavatossági jogait.

Nem fogyasztói szerződések esetén az elévülési idő változatlanul a teljesítéstől számított hat hónap. A jogvesztő határidő szintén változatlan maradt tehát, ha a jogosult az elévülési határidő alatt menthető okból nem tudja érvényesíteni, a szavatossági jogok érvényesítésének határideje a teljesítéstől számított egy év, tartós használati cikkek esetén pedig a teljesítéstől számított 3 év.

A fogyasztói szerződéseknel is irányadó a tartós használatra rendelt dolgokra vonatkozó 3 éves, illetőleg a három évet meghaladó kötelező alkalmassági idejű dolgokra vonatkozó jogvesztő határidő.

Fontos szabály, hogy nem számít be az elévülési időbe a kijavítási időnek az a rész, amely alatt a jogosult a dolgot nem tudja rendeltetésszerűen használni. Továbbá a jogosult fokozott védelmét segíti elő a rendelkezés azon része is, mely kimondja, hogy a szavatossági jog érvényesíthetőségének határideje a dolognak vagy jelentősebb részének kijavítása/kicserélése esetén, a kicserélt/kijavított dologra, dologrészre nézve, valamint a javítás következményeként jelentkező hiba tekintetében újból kezdődik.

Az irányelv 4. cikkének megfelelést biztosító új rendelkezés az eladó visszkereseti jogának szabályozása. A fogyasztói szerződések kötelezettje (eladó) követelheti a szerződési lánc öt megelőző kötelezettjétől (korábbi eladó, gyártó vagy közvetítő) a hibás

²² Ptk. 308. §

²³ 2002. évi XXXVI. törvény 7. §. Ptk. 308. § (4) bek.

teljesítés miatt támasztott fogyasztói igények megtérítését, ha a minőségmegvizsgálásra irányuló kötelezettségét teljesítette. A visszakereseti igény érvényesítésére 60 napos elévülési, illetőleg 5 éves jogvesztő határidő áll rendelkezésre.

A 2002. évi XXXVI. törvény módosította a *jótállás szabályait is*. Az új rendelkezések a fogyasztó megfelelő tájékoztatásának célját szem előtt tartva kimondják, hogy jótállásnak egyértelműen utalnia kell arra, hogy a fogyasztót törvényen alapuló szavatossági jogok illetik meg, melyeket a jótállás nem érint. Könnyen érthető formában tájékoztatni kell a fogyasztót a jótállás tartalmáról és érvényesítésének feltételeiről. Az új szabályok szerint a jótállás nemcsak jogszabály vagy szerződés által keletkezik, hanem jótállási kötelezettséget keletkeztet a szolgáltatásra vonatkozó reklámba foglalt nyilatkozat is.²⁴

A Ptk. jótállásra vonatkozó keretszabályai mellett megváltoztak a kötelező jótállás kormányrendeleti szintű részletszabályai is. A kellékszavatossági szabályok szigorodása, különösen a fogyasztói szerződésekre alkalmazott 2 éves elévülési jellegű szavatossági határidő, valamint a bizonyítási tehernek a szavatossági idő első 6 hónapjában a kötelezettre telepítése indokoltá tette a kötelező jótállás szabályainak felülvizsgálatát. A korábbi szabályok helyébe lépő 151/2003 (IX. 22.) korm. rendelet²⁵ számos elemében lényeges változást jelent. A kötelező jótállás hatályát a fogyasztó szerződésekre szűkíti. A forgalmazót csak akkor terheli a jogszabályon alapuló kötelező jótállás, ha a vevő a Ptk. 685. § (d) pontjában meghatározott fogyasztó és közöttük a *Ptk. 685. § e) pontja szerint* meghatározott fogyasztói szerződés jön létre.

A *tárgyi hatály* a rendelet mellékletében meghatározott új, jellemzően műszaki jellegű termékekre (többek között gépekre, személygépkocsikra, elektromos cikkekre stb.) terjed ki. Ugyancsak a tárgyi hatályt érintő változás, hogy a mellékletben meghatározott egyes termékcsoporthoz a kötelező jótállás érvényesülését értékhatárhoz köti, jellemzően tízezer forintban határozza meg azt a küszöböt, amelytől a kötelező jótállás érvényesül.

A jogszabály a jótállás legkisebb kötelező mértékét a szavatossági jogok törvényben rögzített szabályaihoz igazodva állapítja meg, amitől a felek a fogyasztóra nézve hátrányosabb feltételeket nem köthetnek ki a szerződéses jótállásban. Semmis az a megállapodás, amely a vásárló hátrányára eltér. Az érvénytelen megállapodás helyébe a rendelet rendelkezései lépnek. Ha a gyártó a fogyasztási cikkre a rendeletben meghatározottaktól kedvezőbb feltételeket vállal, a jótállás alapján a forgalmazót megillető jogok a fogyasztói szerződés teljesítésének időpontjában átszállnak a fogyasztóra.

A kötelező jótállás időtartama valamennyi termék esetében *egy évre változott*. A határidő a fogyasztási cikk átadásának vagy – amennyiben az üzembe helyezést a forgalmazó vagy megbízottja végzi – az üzembe helyezés napjával kezdődik.

A jótállási kötelezettség teljesítésével kapcsolatos *költségek* – a jótállási kötelezettség teljesítésének módjától függetlenül –, ha a kereskedő és a termelő (importáló) ettől eltérően nem állapodik meg, a *termelőt (importálót) terhelik*. A jótállásra kötelezett köteles megtéríteni a vásárló indokolt *utazási és szállítási (visszaszállítási) költségeit*.

A vásárló jótállási igényét a jótállás időtartama alatt bármikor a *jótállási jeggyel* érvényesítheti. A jótállási jegyen a forgalmazó köteles feltüntetni magyar nyelven, közérthetően és egyértelműen a forgalmazó nevét és címét, a fogyasztási cikk megnevezését, típusát, gyártási számát, jelentős részeinek meghatározását, a gyártó és importáló nevét, címét, a fogyasztót a jótállás alapján megillető jogokat és azok érvényesíthetőségének határidejét, helyét és feltételeit, a vásárlás vagy üzembe helyezés időpontját. Törvényi

²⁴ Lásd a Ptk. 248. § (2) bek.

²⁵ A hatálybalépés időpontja 2003. november 21.

előírás, hogy a fogyasztói szerződések esetén utalni kell arra, hogy a jótállás a fogyasztó törvényből eredő jogait nem érinti.

A jótállási jegy szabálytalan kiállítása vagy a jótállási jegy átadásának elmaradása nem érinti a jótállási kötelezettségvállalás érvényességét.

A vásárló a jótálláson alapuló igények érvényesítésével kapcsolatos nyilatkozatot a kereskedőhöz, vagy a jótállás keretébe tartozó javításokat rendeltetésszerűen végző javítószolgálathoz (szervizhez) intézheti. A szabálytalanul kiállított jótállási jegy alapján érvényesített igények teljesítése a kereskedőt terheli.

Új jogszabály, a 181/2003.(XI. 5.) kormányrendelet született *a lakásépítéssel kapcsolatos jótállás* tekintetében. A 2003. december 5-én hatályba lépett szabályozás a jótállási igények és a jótállás időtartama tekintetében változatlanul fenntartotta a korábbi szabályokat. A jogbiztonságot szolgáló új elem a szabályozásban, hogy a jótállás kötelezettjeként az építési vállalkozót határozza meg, lehetővé téve ezzel, hogy a jogosult kifogásával ahhoz forduljon, aki a hibás teljesítés miatti kijavítási vagy egyéb igény teljesítésére ténylegesen képes. A jogérvényesítés hatékonyságát fokozza a jótállási jegy tartalmi követelményeinek új rendje.

A szavatossági igények intézésének eljárási kérdéseit a 2003. szeptember 1-jén hatályba lépett 49/2003 (VII. 30.) GKM rendelet újraszabályozta.

A rendelet mind a hibás teljesítésből, mind a jogszabályon alapuló jótállás keretében történő igényérvényesítés során alkalmazandó, attól a fogyasztó hátrányára eltérni nem lehet.

Az igényérvényesítés hatékonyságát fokozandó az új szabályok rögzítik, hogy a fogyasztói szerződés megkötésének tényét bizonyítottnak kell tekinteni, amennyiben a fogyasztó az áru/szolgáltatás ellenértékének megfizetését igazoló bizonylatot bemutatja. A fogyasztói kifogásról jegyzőkönyvet kell felvenni, amely tartalmazza a fogyasztó nevét, címét, a fogyasztási cikk nevét, árát, a vásárlás időpontját, a hiba bejelentésének időpontját, a hiba leírását, a fogyasztó által érvényesíteni kívánt igényt, a kifogás rendezésének módját. A jegyzőkönyv másolatát a fogyasztónak át kell adni. A forgalmazónak törekednie kell arra, hogy a kijavítást, kicserélést legfeljebb 15 nap alatt elvégezze. Az árut kijavításra/kicserélésre elismervény ellenében kell átvenni, amelyen fel kell tüntetni többek azt az időpontot, amikor a fogyasztó az árut átveheti. Amennyiben szükséges, a fogyasztó a fogyasztóvédelmi felügyelőségtől szakvéleményt kérhet. Ennek lehetőségéről a fogyasztót tájékoztatni kell. A forgalmazó köteles elősegíteni a szakvélemény elkészítését, és nyilatkoznia kell a hibával kapcsolatos álláspontjáról is. Változás, hogy a szakvélemény nem köti sem a forgalmazót, sem a fogyasztót. Ha a forgalmazó nem fogadja el a szakvéleményt, a fogyasztó bírósághoz vagy békéltető testülethez fordulhat jogorvoslatért. A vizsgálat díját a kérelmezőnek kell megfizetni.

	SZAVATOSSÁG	JÓTÁLLÁS
Fogalma	Ptk. 305. §	Ptk. 248. § (1)
Tárgya	– ingó, ingatlan, szolgáltatás – Szakszerűtlen összeszerelés (ha az összeszerelés a kötelezett feladata) – Speciális: Fogyasztási cikk (Ptk. 685.§ (e))	Kötelező jótállás esetén: új ingó, ingatlan, szolgáltatás (jogszabályok mellékletei alapján)
Jogi alap	Csak jogszabályon Ptk. 305–311/a §	– szerződésen – „Önkéntes” – szolgáltatásra vonatkozó reklám (egyoldalú nyilatkozat) – jogszabályon – „Kötelező” • Termék 151/2003 (IX. 22.) korm. r. • Szolgáltatás 16/1976. (VI. 4.) MT r. • Lakás 181/2003 (XI. 5.) korm. r.
Elhelyezés:	Hibás teljesítés szankciója	Szerződést biztosító mellékkötelezettség
Viszonyuk:	– Gazdálkodó szervek között diszpozitív – Fogyasztói szerződések esetén kogens	Szerződésen alapuló jótállás esetén kötelezett akaratától függően van vagy nincs. Kötelező jótállás: Csak a jogszabályok mellékletében felsorolt EGYES termékekre, épületekre-részekre, szolgáltatásokra
Bizonyítási teher	<i>Jogosult</i> bizonyítja, hogy hibás volt a teljesítéskor. Fogy. szerződések: vélelem (a teljesítéstől számított 6 hónapon belül a hibás teljesítés vélelme)	<i>Kötelezett</i> bizonyítja, hogy a hiba OKA a teljesítés után következett be. Vélelem, hogy hibás volt, de kimentheti.
Igény	1 Kijavítás vagy kicserélés 2. Árleszállítás vagy elállás (kivéve csekély hiba) Fogyasztói szerződés esetén az igényérvényesítés sorrendje kötött, semmis a fogyasztó hátrányára való eltérés	Ua.
Okmányok		Jótállási jegy (kötelező átadni, meghatározott tartalmi követelmények, de át nem adása nem akadályozza a jótállási igények érvényesítését)
Költségek	Kötelezett viseli (fogy. szerződésben ettől eltérő megállapodás semmis)	Kötelezett viseli (Fogy. szerződésben ettől eltérő megállapodás semmis)
Visszkereseti jog	Fogyasztói szerződésekben	Nincs

		Határidők	
Szavatosság		Elévülési	Jogvesztő
	Fogyasztói szerződések	2 év	3 év
	Egyéb	6 hó	1 év (tartós használatra rendelt dolog esetén 3 év)
	Állat	60 nap	
		Határidők	
Jótállás			
	Tartós használatra rendelt termékek	1 év	
	Javító-karbantartó szolgáltatások	3–12 hó – vállalkozási díj nagyságától – javított dolog jellegétől függ (Rendelet 2. számú mellékletet alapján)	
	Lakáséptítés	3 év	

A 2002. évi XXXVI. törvény módosította a termékfelelősségi törvényt. Az 1993. évi X. törvénnyel elfogadott szigorú termékfelelősségi szabályozás az Európai Közösség 85/374 (EGK) számú termékfelelősségi irányelvének transzpozíciójával egyik előhírnöke volt a fogyasztóvédelmi jogalkotás gyors fejlődésének.

A törvény módosítását egyrészt a termékfelelősségi irányelv 1999. évi módosítása tette szükségessé.²⁶ A módosítás a korábbiakkal ellentétben kiterjesztette a termékfelelősséget a mezőgazdasági őstermékekre is, így a kompatibilitás megteremtése érdekében a magyar termékfelelősségi törvény tárgyi hatályát is bővíteni kellett. Az új szabályok szerint terméknek minősül minden ingó dolog – akkor is, ha utóbb más ingó vagy ingatlan alkotórészévé vált –, valamint a villamos energia. A termékfelelősségi törvény hatálya alá tartozó dolgoknak minősülnek 2003. január 1. után a földművelés, erdőgazdálkodás, állattenyésztés, halászat és vadászat feldolgozatlan termékei is.²⁷

A termékfelelősségi törvény módosítását másrészt a dologi kár tekintetében alkalmazott tízezer forintos kártérítési minimumküszöb tette szükségessé. Tekintettel arra, hogy az irányelv a termékfelelősségi jogcímen érvényesíthető kártérítést 500 euróban határozta meg, a kompatibilitás érdekében módosítani kellett a törvényt. A 2003. január 1-jén hatályba lépett jogharmonizációs módosítást követően a magyar törvény is *500 eurónak megfelelő forintösszegben* határozza meg azt a minimum kártérítést, amely alatt termékfelelősségi jogcímen nem érvényesíthető kártérítés.

Az irányelvnek való teljes megfelelést szolgálja a termékfelelősségi törvény 4. §-ának módosítása is, amely szerint a gyártó feltüntetésre került, de a termék importálója nem állapítható meg, a termék minden forgalmazóját gyártónak kell tekinteni mindaddig, amíg a forgalmazó az importálót vagy azt, akitől a terméket beszerezte a károsultnak meg nem nevezi.

²⁶ 97/34/EK Tanács és EP irányelv a termékfelelősségi irányelv módosításáról.

²⁷ A termékfelelősség kiterjesztését a feldolgozatlan mezőgazdasági termékekre az utóbbi évek nagy élelmiszer-botrányai (a kergemarhakór, dioxin-eset, hormonkezelt állati termékek) indokolták.

Jogi melléklet

A fogyasztóvédelmi jogharmonizáció 10 éve – II. rész

DR. FAZEKAS JUDIT – DR. SÓS GABRIELLA

3. A fogyasztóvédelmi intézményrendszer

Az anyagi és eljárásjogi rendelkezések lehető legteljesebb és leggyorsabb harmonizációja mellett a megfelelő szintű védelem megteremtése érdekében – a végrehajtás és felügyelet biztosítására – elengedhetetlenül szükséges a hatékony és korszerű fogyasztóvédelmi intézményrendszer kialakítása és működtetése.

A magyar fogyasztóvédelmi intézményrendszer úgymond három alappilléren nyugszik: állami intézményrendszer, helyi önkormányzatok, civil szervezetek. A hazai fejlődési tendencia mintájául e téren is a közösségi fejlődési vonal szolgált, melynek köszönhetően az utóbbi években kiemelt figyelemmel erősítették az önkormányzatok és a civil szervezetek részvételét, szerepét és súlyát a komplex intézményrendszer kialakítása érdekében.

A főbb vívmányok és a még előttünk álló feladatok áttekinthető ismertetése érdekében szükségesnek látjuk a három intézménycsoport szerkezetében és hatáskörében bekövetkezett változások külön alfejezetben történő ismertetését, röviden kitérve azon közösségi aspektusokra is, melyek a fejlődésben hajtómotor szerepet tölthettek be.

3. 1. Állami intézményrendszer

A fogyasztóvédelmi jog területén szinte minden államban megfigyelhető tendencia, hogy a komplex intézményrendszer gerincét az állami szervezetrendszer alkotja. Bár nem vitathatóan az utóbbi évtizedekben, illetve években – államonként változó mértékben, intenzitással és sebességgel – megkezdődött egyfajta egyensúlyi állapot kiépítése az állami intézményrendszer és a civil szervezetek, helyi önkormányzatok között elsősorban a hatáskörök tekintetében. E fejlődési tendencia – a közösséghez, illetve a tagállamokhoz hasonlóan – hazánkban is világosan kimutatható, annak ellenére, hogy a fő szerep ma is az állami intézményrendszert illeti.

Az állami intézményrendszer – mint összefoglaló fogalom – több elemet is magában rejt, úgymint különösen a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség és területi felügyelőségek, a piacfelügyeleti szervek, Gazdasági Versenyhivatal. E szervek közül kétségtávol a legnagyobb feladat a mai napig a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőségre és a területi felügyelőségekre hárul.

* A tanulmány a *Fogyasztóvédelmi Szemle* 1. évfolyam 1. számában megjelent cikk kibővített változata.

Dr. Fazekas Judit, egyetemi tanár, helyettes államtitkár, Igazságügyi Minisztérium.

Dr. Sós Gabriella doktorandusz, Miskolci Egyetem Európai Jogi és Nemzetközi Magánjogi Tanszék.

A Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség²⁸ – mint önálló hatáskörrel és feladattal rendelkező központi hivatal – és a területi felügyelőségek felállítása a rendszerváltást követően valósult meg, azonban szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy az anyagi és eljárásjogi jogfejlődéshez hasonlóan a fejlődés nem minden előzmény nélkül valósult meg. Jogelődje, ezzel kiindulási alapja az Országos Kereskedelmi és Piaci Főfelügyelőség volt,²⁹ mely hatáskörét tekintve bizonyos szempontból tágabb, bizonyos szempontból szűkebb körű jogositványrendszerrel bírt.³⁰ A főfelügyelet hatásköre a jelenleg hatályos állapothoz képest azonban korlátozott volt, mivel az Országos Kereskedelmi és Piaci Főfelügyelőség jogutódjaként csak a kereskedelmi tevékenységek és egyes szolgáltatások ellenőrzésére volt hivatott.

A Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőségre és a területi felügyelőségekre vonatkozó jogszabályi háttérrel – ezzel a feladat- és hatáskört – is érintette a Fgytv. elfogadása, melyet követően az Fgytv.-ben foglalt felhatalmazás alapján a kormányrendeletben – 88/1998. (V. 8.) korm. rendelet a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség szervezetéről, feladat- és hatásköréről, valamint a fogyasztóvédelmi bírság felhasználásáról – szabályozta a felügyelőségek rendszerét, hatáskörét.

Az anyagi jogi jogfejlődés vonalát követve a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség feladatkeretét – az egységes állami pénz- és tőkepiaci felügyeletről szóló jogszabállyal összhangban – a *pénzügyi szolgáltatások*, illetve a *kölcsönszerződések*, a *biztosítási szerződések*, valamint a *közüzemi szerződések* tekintetében felmerülő bejelentések megvizsgálására is ki kellett terjeszteni. A törvény a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőséget feljogosítja arra, hogy bármely, a fogyasztókat érintő ügyben vizsgálatot folytasson, és a fogyasztóvédelmi rendelkezések megsértése esetén fogyasztóvédelmi bírságot szabjon ki. Ugyanakkor hatásköre nem érintheti a jogszabály alapján más szerv hatáskörébe utalt fogyasztóvédelmi feladat- és hatásköröket.

A Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség 2003. évi tevékenységének egyik számottevő feladatát a szervezet átalakítása jelentette. A szervezeti változásokat a jogszabályi módosulások, a piacfelügyeleti tevékenység erőteljes fejlesztése, a kormány fogyasztóvédelmi politikájának alakulása, az EU-val való konformitás elérésének célja egyaránt motiválták.

A közösségi és tagállami intézményi struktúra összefonódására, együttműködésére, egyáltalán a csatlakozásra való felkészítésre kitűnő például szolgál a termékbiztonság területén jelenleg is működő átfogó, többszintű intézményrendszer. Ennek keretében a közösség területén működő RAPEX rendszer működési elveinek megfelelően kialakításra került a kelet-közép-európai régió csatlakozó országait tömörítő TRAPEX rendszer, valamint e szervekhez kapcsolódó pontként hazánkban létrehozták a Központi Piacfelügyeleti Információs Rendszerrel. Ezzel kellő időt és lehetőséget biztosítottak hazánk állami intézményrendszerének arra, hogy úgymond a „tagállami működési mechaniz-

²⁸ A helyi önkormányzatok és szerveik, a köztársasági megbízottak, valamint egyes centrális alárendelt ségű szervek feladat- és hatásköréről szóló 1991. évi XX. törvény 72 §-ban foglaltaknak megfelelően a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőségről szóló 95/1991. (VII. 23.) korm. rendelet alapján került felállításra.

²⁹ A teljesség érdekében meg kívánjuk említeni, hogy e szerv mellett több minisztériumnak is saját minőség-ellenőrző szerv állt rendelkezésre, valamint a fogyasztók érdekeinek védelmét a Fogyasztók Országos Tanácsa is jelentős mértékben elősegítette.

³⁰ Hatáskörében vizsgálta a gazdasági verseny korlátozására, kizárására vonatkozó megállapodásokat, a gazdasági erőfölénnyel való visszaélést, a központi készletekkel, állami tartalékokkal való gazdálkodást, a központi piac-felügyeleti intézkedések végrehajtását, gyakorlati érvényesülését, az áruk eredetét, szakszerű tárolását, kezelését, felhasználását, csomagolását, az áruk és szolgáltatások minőségére vonatkozó előírások betartását, illetve azok értékelési körülményeit, az áruk és szolgáltatások elszámolásának módját, a kiállított számla helyességét, a minőség és az alkalmazott ár összhangját, a fogyasztói panaszok intézésének rendjét, felügyelte a kereskedelmi üzletszabályok betartását.

must” megtanulva már felkészült rendszerrel lépünk a közösségi termékbiztonsági rendszerbe.

A RAPEX rendszer hatályos szabályait az általános termékbiztonságról szóló 2001/95/EK irányelv tartalmazza azzal a megkötéssel, hogy a 2001-es irányelv elődjét, a 92/59/EGK irányelvet 2004. január 15-i hatállyal helyezte hatályon kívül. A RAPEX rendszerhez való csatlakozás előfeltétele a hazai szabály- és intézményi rendszer összehangolása a RAPEX rendszert közösségi szinten szabályozó 2001/95/EK irányelv rendelkezéseivel. Többek között ennek érdekében is vált szükségessé az áruk és szolgáltatások biztonságosságáról és ezzel kapcsolatos piacfelügyeleti eljárásról szóló 79/1998. (IV. 29.) számú korm. rendelet átfogó módosítása, kiegészítése, melyet a 33/2004. (III. 8.) korm. rendelet valósított meg, hatályos a csatlakozásról szóló nemzetközi szerződést kihirdetéséről szóló törvény hatályba lépésétől. A módosítás alapján a hatályos kormányrendelet biztosítja piacfelügyelet hatékonyabb ellátását, valamint a megfelelő szintű részvétel feltételeit a RAPEX rendszerben. A RAPEX rendszerrel hazánk a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőségen keresztül tartja a kapcsolatot.

A közösség területén működő RAPEX rendszer mintájára 1999-ben kilenc kelet-közép-európai ország – Bulgária, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia, valamint a megfigyelői státusszal rendelkező Szlovénia – részvételével alakult meg a TRAPEX. Csehország, Ciprus és Málta csatlakozását követően jelenleg 12 tagországot tömörít. A TRAPEX célja – a RAPEX rendszer céljaival összhangban – az, hogy a fogyasztók életének, egészségének és biztonságának védelme érdekében a forgalomban lévő veszélyes termékek – élelmiszerek és nem élelmiszer jellegű termékek egyaránt – jelenlétére haladéktalanul felhívja a figyelmet a gyors és hatékony intézkedés lehetőségét teremtse meg.

Működési mechanizmusa a RAPEX rendszerhez hasonlóan a piacfelügyeleti hatóságok által szolgáltatott információkon alapul. Amennyiben a tagállam illetékes piacfelügyeleti, illetve egyéb hatósága gyanús terméket észlel a piacon, haladéktalanul mintát vesz, melyet laboratóriumban megvizsgál. A veszély foka és a vizsgálat eredménye meghatározza a szükséges, illetve lehetséges intézkedések körét. Ha fennáll a lehetőség, hogy a veszélyes termék más tagország piacán is felbukkan, akkor a veszélyt észlelő tagország kapcsolattartóján keresztül a TRAPEX rendszer segítségével riasztja a többi tagországot. A riasztás alapján valamennyi tagország megkísérli a veszélyes termék felkutatását és forgalomból való eltávolítását, melynek eredményéről, illetve eredménytelenségéről haladéktalanul értesíti a TRAPEX rendszert.

A magyar fogyasztói intézményrendszer jelentős eredményeként könyvelhető el, hogy a TRAPEX rendszer koordinációs titkárságának, a rendszer hatékony működéséért felelős központi szervezeti elem feladatainak ellátására a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőséget kérték fel.

A hatékony termékbiztonsági rendszer megteremtését hivatott elősegíteni a közösségi RAPEX, a kelet-közép-európai TRAPEX rendszerhez hasonlóan működő, hazánk területén tevékenykedő Központi Piacfelügyeleti Információs Rendszer, röviden KPIR.

A KPIR működésének főbb szabályait a piacfelügyeleti eljárásról szóló kormányrendelet szabályozza. Ennek megfelelően tájékoztatási kötelezettség terheli valamennyi fogyasztóvédelmi feladat- és hatáskörrel rendelkező szervet, akik kötelesek a tudomásukra jutott tények vagy körülmények alapján haladéktalanul tájékoztatni a főfelügyelőséget mindazon árukról vagy szolgáltatásokról, amelyek nem felelnek meg a biztonságossági követelményeknek. A következő lépésben a főfelügyelőség a tájékoztatás, bejelentés alapján haladéktalanul tájékoztatja a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező felügyelőséget, területi gazdasági kamarát, vámhatóságot, vagy ha az ügy más szerv hatáskörébe tartozik, megkeresi az eljárásra jogosult egyéb hatóságot annak érdekében,

hogy a piacfelügyeleti ellenőrzést az érintett termék vonatkozásában haladéktalanul le lehessen folytatni. Ezt meghaladóan kötelező a piacfelügyelettel kapcsolatos dokumentációt a KPIR rendszerben feldolgozni, az adatokat a nyilvántartásba rögzíteni. Ennek segítségével a piacon található potenciálisan vagy ténylegesen veszélyes termékek ellen hatékony védekezési lehetőség nyílik nemcsak a piacfelügyeleti szervek előtt, hanem a nyilvánosságon keresztül a fogyasztók és érdekeiket védő civil szerveződések előtt is.

A KPIR rendszer funkcióját csak akkor képes maradéktalanul betölteni, ha az érintett állami szervek megfelelő hatékony kommunikációs kapcsolatot építenek ki. Az erre vonatkozó együttműködési megállapodásrendszert az érintett szervek még 2001-ben kidolgozták és aláírták.³¹

3. 2. Helyi önkormányzatok³²

Az önkormányzatok jelenlegi szerepét, illetve a szükségesnek mutató változások bemutatását megelőzően szükséges rögzíteni, hogy hatékony és kellően gyors fogyasztóvédelmi intézményrendszer az önkormányzatok szerepvállalása nélkül nem képzelhető el. A fogyasztói aggályokat és problémákat leggyorsabban és leghatékonyabban a fogyasztókhöz legközelebb eső igazgatási szinten, azaz az önkormányzatok segítségével lehet orvosolni, illetve megnyugtatóan rendezni.

E szemlélet érvényesült – kimondatlanul is – a szocializmus idején, amikor is a helyi önkormányzatok jogelődei olyan feladat- és hatáskör birtokában voltak, melynek segítségével lehetőségük nyílt – egyben kötelezetté is váltak – a fogyasztói problémák megnyugtató rendezésére. A rendszerváltást követően az új önkormányzati rendszerben azonban az önkormányzatok elvesztették azon hatáskörüket, mely alapján a fogyasztói problémákkal való foglalkozás is tevékenységi körükbe tartozott. Természetesen a kialakult helyzet igazi vesztese a magyar fogyasztó volt. A problémát kiválóan szemlélteti a közüzemi díjak megállapításával kapcsolatos helyzet. A közüzemi díjak megállapítására az önkormányzat jogosult, aki elméletileg ezen árak megállapítása során egyszerre vette volna figyelembe saját tulajdonosi és a lakosság fogyasztói érdekeit. Ez értelemszerűen érdekellentétet szült volna, azonban mivel az önkormányzatok a jogszabályi háttérnek köszönhetően nem rendelkeztek fogyasztóvédelmi hatáskörrel, nem vették figyelembe a fogyasztók érdekét. Ez azonban csak azt eredményezte, hogy a fogyasztók – vagyis a lakosság – lényegében eltávolodott attól az intézménytől, az önkormányzattól, melynek feladata alapvetően a polgárok „kiszolgálása.”

E társadalmi és jogpolitikai – és egyben szociológiai – helyzetet kellett a jogharmonizáció tíz éve alatt a megváltozott igényeknek megfelelően átalakítani.

³¹ A termékbiztonság hatékony többszintű – RAPEX, TRAPEX, KPIR – intézményrendszerének ismeretése során elengedhetetlen feladat, hogy a termékbiztonság területén tevékenykedő szakembereket tömörítő PROSAFE-t – Product Safety Enforcement Forum of Europe, azaz Európai Termékbiztonsági Végrehajtó Fórum – is az elemzés hatóköre alá vonjuk. A PROSAFE egy olyan 1990-ben alakult szakmai szervezet, melyet a nem élelmiszer jellegű fogyasztási cikkek biztonságával foglalkozó elismert szakemberek alakítottak ki. Céljük egy magas szintű fórum megeremtése, amelynek keretében elősegíti a jogi szabályozás hatékony és fair érvényesítését. Ennek keretében teret enged a piacfelügyeleti szakértőknek információgyűjtésre, az információk cseréjére, az intenzív kapcsolatépítésre, piac-ellenőrzési módszerekkel összefüggő útmutató készítésének, a piacfelügyeleti hatóságok névjegyzékét készíti el. A szervezet az utóbbi években vált nyitottá a kelet-közép-európai régió tagjelölt, és már a termékbiztonsági szabályanyagot nagyrészt harmonizált országai előtt. Ennek köszönhetően a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség 2000 novemberében a PROSAFE római ülésén a régióból elsőként csatlakozott a szervezethez.

³² Jelen alfejezet alapjául szolgált Ritter Tamásné dr. A civil és önkormányzati fogyasztóvédelem együttműködése c. tanulmánya. (Elérhető: <http://www.fvf.hu/fvf.php3?page=2003021402> (2003. 03. 18.)

Az első változást ennek érdekében az Fgytv. hatálybalépése hozta, mely 44. §-ban három csoportra bontva határozta meg az önkormányzatok képviselő-testületeinek fogyasztóvédelmi feladatait. Ennek alapján a helyi önkormányzatok kötelesek elősegíteni a fogyasztók önszerveződéseit, a fogyasztóvédelmi társadalmi szervezetek helyi érdek-érvényesítő tevékenységét; önkéntesen, a kamarával történő megállapodás alapján részt vállalhatnak a békéltető testület működtetésének feladataiból; a lakosság igényeitől függően fogyasztóvédelmi tanácsadó irodát működtethetnek. E mellett rögzíti az Fgytv., hogy a képviselő-testület és a jegyző fogyasztóvédelemmel összefüggő feladatait külön jogszabályok határozzák meg.

Az Fgytv.-vel összhangban a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény 8. § (5) bekezdése szerint a települési önkormányzat feladatai körében támogatja a lakosság önszerveződő közösségeinek a tevékenységét, együttműködik e közösségekkel: tehát a helyi önkormányzatok támogathatják a fogyasztói érdekek képviseletét ellátó társadalmi szervezeteket, azok képviselőjének tanácskozási jogot adhatnak – tevékenységi körüket érintő – napirendek tárgyalásakor a képviselő-testület, illetve annak bizottsága ülésén. Lehetőség van arra is, hogy ilyen társadalmi szervezet képviselőjét a képviselő-testület bizottsága tagjának is megválassza. A Fgytv. alapján fogyasztói érdekek képviseletét ellátó társadalmi szervezet magánszemélyek által az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény alapján létrehozott társadalmi szervezet, illetve ezek szövetsége, ha az alapszabályban meghatározott célja a fogyasztók érdekeinek védelme, e célnak megfelelően legalább két éve működik és magánszemély tagjainak száma legalább ötven fő.

A jelenleg hatályos szabályozás alapján a képviselő-testület fogyasztóvédelmi feladata elsősorban a közüzemi szolgáltatások terén jelentős. Így például a közüzemi szolgáltatások területén ármegállapítási jogkörrel rendelkezik, illetve ellenőrzi a közüzemi szolgáltató által alkalmazott árképzést.³³ E mellett együttműködik a fogyasztóvédelmi intézményekkel és érdekképviseleti szervekkel, valamint gondoskodik a lakossággal való kapcsolattartásról. Ennek keretében szervezeti és működési szabályzatában határozza meg, hogy mely önszerveződő közösségek, fogyasztóvédelmi szervezetek képviselői vehetnek részt tanácskozási joggal a képviselő-testület és bizottságai ülésein. Fontos feladat a fogyasztói alapjogként kezelt oktatás megfelelő biztosítása is elsősorban az alapfokú oktatási intézményekben – melyek működtetésért az önkormányzat felelős –, de e mellett az iskolarendszeren kívüli hatékony oktatás is kiemelkedő feladatot jelent egy-egy önkormányzat életében.

Lényeges fogyasztóvédelmi szerepet lát el a települési önkormányzat jegyzője a fogyasztók érdekeinek védelmében, ugyanis a fogyasztóvédelem körében több fontos hatósági jogosítvánnyal rendelkezik. Különösen indokolt kiemelni, hogy a jegyző ellenőrzi, hogy az egyéni vállalkozó tevékenysége megfelelő-e a vállalkozói igazolványban foglaltaknak.³⁴ Ennek keretében törvényben meghatározott esetben megtiltja a vállalkozási tevékenység folytatását.³⁵ E mellett kivizsgálja a hozzá érkező lakossági panaszokat, illetve biztosítja az akadálymentes kommunikációt az önkormányzat és a fogyasztói intézményrendszerbe tartozó egyéb szervek között.

³³ A közüzemi szolgáltatások díjának megfelelő megállapítása, illetve az árképzés módjának megfelelő szintű kommunikálása elengedhetetlenül fontos feladata az önkormányzatoknak, vagyis a képviselő testületeknek. Az utóbbi hónapok botrányai rávilágítottak arra, hogy amennyiben a képviselő-testületek e feladatukat nem veszik kellően komolyan, úgy az súlyos problémákhoz, akár polgári engedetlenséghez, illetve politikai erő elvesztéséhez is vezethet. Ne feledjük, a kiindulópont egy alapvetően fogyasztói igény és érdek nem megfelelő kezelése.

³⁴ 1990. évi V. törvény 7. § (2) és (4) bek.

³⁵ 1990. évi V. törvény 14. § (2) bek.

A fogyasztói jogok érvényesítésében lényeges a helyi önkormányzatok és a kamarák együttműködése. A helyi önkormányzatok – önkéntes és a kamarával történő megállapodás alapján – részt vállalhatnak a békéltető testület működésének feladataiból, helyiséget biztosíthatnak a fogyasztói érdekek képviselését ellátó helyi szerv számára a különböző tanácskozásaihoz, jogszabályokkal, szakirodalommal segíthetik a fogyasztóvédelmi társadalmi szervezet munkáját. Lakossági igény esetén fogyasztóvédelmi tanácsadó iroda működtethető. A tanácsadás feladatait az irodában elláthatja fogyasztóvédelmi társadalmi szervezet tagja, felkért szakértője. Ilyen szakértő lehet a polgármesteri hivatal köztisztviselője is.

3. 3. Civil szervezetek

A civil szervezetek térhódítása – a fogyasztóvédelmi jogi jogfejlődéssel párhuzamosan – szintén a rendszerváltást követően indult meg. Bár vitathatatlanul e tárgykörben is találhatunk jelentős és hatékony előkép intézményeket, a civil érdekképviselői szervezetek a csatlakozást megelőző jogharmonizáció időszakában foglalták el megérdemelt helyüket a fogyasztóvédelmi intézményrendszerben. A fejlődés rövid bemutatása érdekében a teljesség igénye nélkül vázoljuk azokat a legjelentősebb szervezeteket, melyek a csatlakozást követően még dominánsabb szereplőként láthatják el feladataikat mind hazai, mind közösségi viszonylatban.

Jelenleg hazánkban 20-22 civil fogyasztóvédelmi szervezet tevékenykedik. Közülük tizenegy volt a Fogyasztóvédelmi Egyesületek Országos Szövetségének, a FEOSZ-nak az alapító tagja, illetve mintegy 13 működteti a fővárosi Civil Fogyasztóvédelmi Fórumot (CFF).

A magyarországi civil fogyasztói szervezetek – az általánosan elfogadott álláspont szerint – többféleképpen csoportosíthatók.

Működési területük és szervezettségük alapján megkülönböztetünk országos szervezeteket – mint például az Országos Fogyasztóvédelmi Egyesület (OFE), a Társadalmi Egyesületek Szövetsége (TESZ), illetve a Lakásszövetkezetek és Társasházak Országos Szövetsége (LOSZ) –, más szervek – mint amilyen Székesfehérvári Fogyasztóvédelmi Egyesület – pedig egy meghatározott szűkebb régióban fejtik ki tevékenységüket. Egyes szervek székhelyükön kívül élő fogyasztók problémáit is orvosolják, mint például az INDRÁ Biztosítottak Országos Érdekvédő Egyesülete.

Szakosodottság alapján is csoportosíthatók a civil szervezetek, amikor is a csoportbontás alapja az, hogy mely fogyasztói réteg érdekeit kívánják képviselni – a Mozgássérültek Országos és Budapesti Szervezete, vagy a Lakásszövetkezetek és Társasházak Érdekképviselői Szövetsége –, a fogyasztókat valamilyen minőségükben akarja képviselni – például a Magyar Energiafogyasztók Szövetsége –, illetve úgymond általános szervként működik, azaz szinte minden fontos témakörrel egyszerre foglalkozik, mint az Országos Fogyasztóvédelmi Egyesület.

A Fogyasztóvédelmi Egyesületek Országos Szövetsége³⁶ – melyet az Országos Fogyasztóvédelmi Egyesület kezdeményezésére tizenegy szervezet alapított³⁷ – négy éve látja el a magas szintű szakmai összefogás biztosításával együtt járó feladatokat. A szakma és a fogyasztók érdekében létrehozott szövetség a hazai és nemzetközi közös

³⁶ Továbbiakban: FEOSZ.

³⁷ Az Országos Fogyasztóvédelmi Egyesület, az INDRÁ Biztosítottak Országos Érdekvédő Egyesülete, a Társadalmi Egyesületek Szövetsége, a Lakásszövetkezetek és Társasházak Országos Szövetsége, a Lakásszövetkezetek és Társasházak Érdekképviselői Szövetsége, a Mozgássérültek Országos és Budapesti Szervezete, az Adófizetők Országos Szövetsége, a Magyar Autóklub, az Európai Integrációs Egyesület, a Magyar Energiafogyasztók Szövetsége, a Magyarországi Biztosítottak Egyesülete.

fellépés alkalmas eszköze, beleértve a magyar és az EU fogyasztóvédelmi politika formálásához való hozzájárulást.

A szövetség feladata a hazai civil fogyasztóvédelmi kultúra, szakma, tudomány fejlesztése, ezen túlmenően a civil fogyasztóvédelmi szervezetek érdekeinek képviselése, az együttműködő, azonos érdekű szervezetekkel való egységes fellépés biztosítása.

A fővárosi közüzemi és társasházi gondokkal foglalkozó Civil Fogyasztóvédelmi Fórum, mint a Fővárosi Önkormányzat egyik állandó partnere elsősorban a főváros lakosságának közüzemi problémáival foglalkozik. Tagjait a lakásszövetkezeteket és társasházakat tömörítő szervek³⁸ és a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség delegáltjai alkotják.

Magyarországon a két előbb említett szövetség után a legnagyobb – meglátásunk szerint az egyik legjelentősebb tevékenységet kifejtő – civil fogyasztóvédelmi szervezet 1982-ben alakult, a Fogyasztók Országos Tanácsának jogutódjaként.

Politikai pártoktól támogatást nem kapott, országgyűlési képviselőket nem állított, nem támogatott és a jövőben sem fog. Az egyesület célja: a fogyasztók általános – így e minőségben állampolgári jogainak – védelme.

Tevékenysége során közreműködik a fogyasztóvédelmi politika kidolgozásában, és figyelemmel kíséri annak érvényesülését, elősegíti a fogyasztók érdekeit figyelembe vevő jogszabályalkotást, közreműködik a hatósági ár megállapításában. Ezen túl képviseli és védi a fogyasztókat állami, társadalmi és gazdasági szervek, szervezetek előtt, kapcsolatot épít és tart fenn a hazai és nemzetközi szervezetekkel, intézményekkel. A hatékony igényérvényesítés jegyében a fogyasztók széles körét érintő ügyekben pert kezdeményezhet, valamint kiemelkedő feladatot lát el a fogyasztók oktatása és tájékoztatása terén, melynek keretében szinte valamennyi megyében ingyenes tanácsadó irodát működtet.

Az OFE időközben nemzetközileg mind ismertebbé és elismertebbé vált, majd 1999 végén már az Európai Unió civil fogyasztóvédelmi szövetségének, a BEUC-nak is tagja lett.

INDRA Biztosítottak Országos Érdekvédő Egyesülete – melynek taglétszáma már meghaladja a 800-at – évente mintegy 400-450 biztosított hatékony képviseletét látja el 1993 óta.

A Lakásbérlők és Lakók Egyesülete kiemelten közhasznú érdekvédelmi tevékenységet folytató szervezet jogsegélyszolgálatot, tanácsadói tevékenységet és magas szintű érdekvédelmet biztosít a lakásbérlők és lakók számára.

A Lakásszövetkezetek és Társasházak Országos Szövetsége több mint 330 ezer lakásszövetkezeti és társasházi lakástulajdonost tömörítő házközvetítő szervezetek érdekképviselőteként működik. A lakásszövetkezetek, társasházak részére a villamos és gázenergia, a közműves vízszolgáltatás és csatornázás, távhőszolgáltatás, kommunális háztartási hulladékkezelési szolgáltatás, pénzügyi szolgáltatás és az építőipari építési, karbantartási és felújítási szolgáltatás területén nyújt hatékony védelmet és érdekképviseletet.

A Magyarországon működő Általános Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetek – melyek száma eléri a 250-et – érdekképviseletét az Általános Fogyasztási Szövetkezetek Országos Szövetsége (ÁFEOSZ) látja el. Különös jelentőségét az is biztosítja, hogy hazánkat e szervezet képviseli az EURO-COOP-ban.

³⁸ A Bérlakásokat Megvásárlók Országos Szövetsége, az INDRA Biztosítottak Országos Érdekvédő Egyesülete, a CERBERUS Társasházkezelő Klubok Országos Szövetsége, a Lakásszövetkezetek és Társasházak Országos Szövetsége, a Lakásszövetkezetek és Társasházak Érdekképviseleti Szövetsége, a Lakásbérlők és Saját Tulajdonukban Lakók Országos Érdekképviselete, a Létminimum Alatt Élők Társasága, a Mozgássérültek Országos és Budapesti Szervezete, az Adófizetők Országos Szövetsége, az Országos Fogyasztóvédelmi Egyesület, Nyugdíjasok Országos Szövetsége, a Magyar Energiafogyasztók Szövetsége, Nagycsaládosok Országos Egyesülete.

A civil szervezetek működésének biztosítására több forrás áll rendelkezésre. Például a 2003. évi költségvetésben 60 millió Ft-ot különített el erre a célra, mely kiegészül a fogyasztóvédelmi bírságbevételek 30%-ával. Tevékenységükhöz pályázat útján is jelentős segítséget kaphatnak. 2001-ben például mintegy 88 millió forint pályázaton elnyert támogatással egészíthették ki költségvetésüket.

A növekvő támogatás egyrészt lehetővé teszi, hogy a meglévő szervezetek megerősödjenek, s lényegesen javuljon a fogyasztók tájékoztatása, hogy élni tudjanak a törvényekben és jogszabályokban részükre biztosított érdekérvényesítő lehetőségekkel, például a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvényben biztosított közérdekű keresetindítás jogával és a gazdasági reklámtevékenységről szóló 1997. évi LVIII. törvény módosításával 2001. március 1-jétől biztosított ügyféli jogosultsággal.

A kormányzat elsődleges célja, hogy a civil szervezetek hatékony munkáját még inkább elősegítve biztosítsa, hogy a fogyasztóvédelmi intézményrendszerben e csoport is kellő súllyal szolgálhassa a fogyasztók érdekeinek védelmét.

3. 4. Kihívások és feladatok

A csatlakozás egyik legnagyobb kihívása, hogy az egyre hatékonyabban és nemzetközi szinten is elismertebben működő hazai komplex intézményrendszer képes legyen megfelelő kapcsolatot kiépíteni és fenntartani a közösségi fogyasztóvédelmi intézményrendszerrel.

A közösségi fogyasztóvédelmi intézményrendszer összetett, több elemből álló gépezet. A gépezetben valamennyi már jól ismert közösségi szerv – Európai Parlament, Európai Tanács, Miniszterek Tanácsa, Európai Bizottság, Európai Bíróság, Számvevőszék – szerepet kap, melyek rendszerét egy sor egyéb szerv tevékenysége egészíti ki. Jelen tanulmány keretében csak a téma átfogó ismertetéséhez elengedhetetlenül szükséges intézményeket kívánjuk néhány szóban bemutatni – Európai Parlament, Miniszterek Tanácsa, Bizottság –, elsősorban arra koncentrálva, hogy a csatlakozást követően hazánkat képviselő intézmények milyen szerepet játszanak ezek életében.

A közösségi jogfejlődést áttekintve egyértelműen körvonalazódik az Európai Parlament szerepének erősödése. Tekintettel arra, hogy a parlament az egyetlen közvetlenül, az európai állampolgárok által választott szerv, így szerepe egyre inkább felértékelődik. Éppen ezzel magyarázható, hogy a 2004-ben esedékes európai parlamenti választások szinte minden csatlakozó államban az érdeklődés központjában állnak. Kérdésként merülhet fel, hogy vajon miért lehet ez fontos a fogyasztói politika szemszögéből, vagyis milyen szerepet játszik az Európai Parlament a fogyasztói politika alakításában.

Feladatai közül kiemelendő jogalkotási tevékenysége, melynek keretében több tárgykörben – így a fogyasztóvédelem területén is – a Tanáccsal közösen hoz másodlagos jogforrásokat. Tekintettel arra, hogy a fogyasztóvédelem közösségi szabályozása elsősorban irányelveken, még hozzá a parlament és a Tanács által közösen elfogadott irányelveken alapul, így ennek keretében jelentős szerepet gyakorol a közösségi jogszabályi háttér alakítására. Ezen túlmenően ellenőrzési jogot gyakorol a Bizottság felett, mely többek között felel a közösségi fogyasztópolitika hatékony végrehajtásáért és érvényre juttatásáért is. Valamint a parlament dönt a közösségi költségvetésről, ezzel határozva meg a közösség tevékenységének anyagi hátterét.

A csatlakozást követően hazánkat huszonnégy képviselő reprezentálja az Európai Parlamentben, akik közül néhányan a fogyasztópolitika területén is fontos befolyással bíró parlamenti bizottságokban fejthetik ki tevékenységüket. Az előzetes tervek szerint változások várhatók a bizottsági struktúrában is. A jövőben – a társadalmi, szociális és gazdasági környezet hatására – kiemelt figyelmet szánunk az élelmiszer-biztonságnak,

melynek letéteményese a Környezetvédelmi, Egészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottság, míg a fogyasztóvédelmi és a belső piacokkal kapcsolatos kérdések együtt alkotnak majd minden bizonnyal egy bizottságot. A fogyasztói érdekek minél sikeresebb képviseléséhez elengedhetetlen lesz egyrészt a (részben) átrendeződő struktúra és erőviszonyok megértése, másrészt a fogyasztópolitika működési mechanizmusának ismerete, harmadrészt az egyes érdekképviselési taktikák hatékony alkalmazása. Ez mindenképpen megkívánja, hogy az érintett bizottságokban helyet foglaló magyar képviselők megfelelő információkkal felvértezve végezzék tevékenységüket, melyben kiemelkedő segítséget tud nyújtani mind a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség, mind a kiemelt civil szervezetek, mind a fogyasztóvédelem hazai elméleti és gyakorlati szakembergárdája. Meggyőződésünk, hogy a hatékony kommunikáció segítségével a parlamenti képviselők felelősségteljes munkájukat valóban helytálló ismeretek alapján fogják végezni.

Ami a Miniszterek Tanácsát illeti – tekintettel arra, hogy az a tágtállamok szakminisztereiből áll – a fogyasztóvédelmi intézmények szerepét itt is a háttérmunka, az előkészítés és a megfelelő információáramlás kivitelezésében látjuk. Az éppen érintett szakminiszter és a munkáját segítő politikai és szakmai tanácsadó csoport megfelelő információval való ellátása kulcsmomentum lehet a Tanács elsődleges feladatát képező döntéshozatal, illetve jogalkotás területén.

Részben hasonló, részben más típusú feladatok várnak a hazai intézményrendszerre a bizottság, illetve a közösségi fogyasztópolitikáért elsődlegesen felelős DG SANCO tekintetében. Hasonló annyiban, hogy a háttér-információk biztosítása itt is létfontosságú. Eltérő viszont abban, hogy az Európai Parlamenttel és a Miniszterek Tanácsával ellentétben a Bizottság, illetve annak funkcionáriusai kizárólag a közösségi érdekek alapján végzik tevékenységüket. Vagyis az előzőekhez képest más típusú érdekérvényesítési és befolyásolási technikák alkalmazása válhat szükségessé. Ezzel összhangban a főigazgatóság hivatali apparátusának alapvető feladata a Bizottság munkájának elősegítése, melynek fő összetevője az egyes döntések megfelelő szintű előkészítésével járó munkálatok elvégzése, illetve a döntések végrehajtásával járó kötelezettségek teljesítése.

A főigazgatóság élén biztos áll, székhelye Brüsszelben található. A biztos munkáját a kiterjedt hivatali apparátuson belül egy kabinet segíti, melynek élén kabinetfőnök áll, akinek elsődleges feladata a főigazgatóság vezetésével kapcsolatos mindennapi teendők ellátása, koordinálása és ellenőrzése. A kabinet zavartalan működéséért a kabinetfőnök-helyettes felel, akinek feladatköre meglehetősen széleskörű.³⁹

A főigazgatóság elsődleges feladata (152. cikk) a fogyasztóvédelmi jogalkotás előkészítése és felügyelete. Ezen túl e főigazgatóság felelős a piacfelügyelettel, a termékbiztonsággal kapcsolatos feladatok ellátásáért, a fogyasztóvédelmi és egészségügyi kérdésekkel foglalkozó szakértői bizottságok működtetéséért. Jelentős szerepet tölt be a fogyasztóvédelmi politika más politikákban történő integrálása során, valamint a fogyasztók egészségét veszélyeztető kockázati tényezők felismerésében és kezelésében.

³⁹ A kabinet tagjai *Michael Scannel*, *John Bell*, *Angela Bardenhewer* és *Martin Territt*. Közöttük is nagyfokú feladat- és munkamegosztás érvényesül. A posztok fontossága, az általuk végzett tevékenység rövid ismertetésével kívánunk rámutatni arra, hogy amennyiben esetleg egy magyar származású funkcionárius kerül e jelentős pozícióba, akkor a megfelelő szintű szakmai felkészítéssel és háttérmunkával a fogyasztóvédelmi intézményrendszer jelentősen hozzájárulhat a fogyasztói érdekek érvényesítéséhez. *Michael Scannel* hatásköre az élelmiszer-biztonsági kérdésekre, a mezőgazdaság és halászat problémáira, valamint az Élelmiszer- és Állat-egészségügyi Hivatallal kapcsolatos feladatokra terjed ki. *John Bell* felel a költségvetésért, a közegészségügyért, az adminisztratív reform végrehajtásáért, a fejlesztéssel, bővítéssel és régiópolitikával kapcsolatos kérdésekért. *Angela Bardenhewer* feladata az Európai Parlamenttel való kapcsolattartás, a jogi ügyek intézése, az ombudsmanhoz érkezett beadványok kezelése, illetve az intézményi renddel kapcsolatos problémák megoldása. Végül *Martin Territt* felel a kutatás, az oktatás területéért, valamint a sajtószóvivőkkel is ő tartja a kapcsolatot.

Végül nem elhanyagolható kötelezettsége a kapcsolattartás a fogyasztóvédelmi érdekvéviselési szervekkel, melynek eredménye, hogy a fogyasztói érdekek nagyobb hangsúllyal jelenhetnek meg a közösségi döntéshozatali mechanizmusban.

A fő szervezetben végzett fogyasztópolitikai tevékenység mellett a közösségi fogyasztóvédelem érvényesítésének kiemelt szereplői a közösség igazgatási rendszerébe tagozódó, a bizottsági határozattal felállított Consumer Committee, valamint a szabványügyi eljárások során jelentős szerepet betöltő ANEC. E mellett szólnunk kell az általunk külön csoportba sorolt, lényegében nemzetközi fogyasztóvédelmi szervekről, amelyek részben vagy egészben a tagállamok területén működő nemzeti fogyasztóvédelmi érdekvéviselési szervezetet tömörítik, s elsődleges céljuk a hatékony kommunikáció kiépítése az egyes tagállamok nemzeti szervei között, a nemzeti és közösségi szervek között, valamint a fogyasztók irányába. Ide tartoznak a teljesség igénye nélkül olyan régebben működő, illetve a közelmúltban kialakult szervek, mint a BEUC, a European Consumer Law Group, az ANEC, AEC.

2003. október 9-én elfogadott határozatával a Bizottság (2003/709/EC) felállította az Európai Fogyasztói Tanácsadó Csoportot, a Fogyasztói Tanács (Consumer Committee)⁴⁰ jogutódját, amely konzultatív szervként működik közre a közösségi szintű fogyasztóvédelemmel kapcsolatos ügyekben. Az Európai Fogyasztói Tanácsadó Csoportba az EU tagországai egy-egy képviselőt delegálnak, a tagjelölt országokhoz hasonlóan. A tagjelöltek képviselői a csatlakozást követően teljes jogú taggá válnak. A tagokat a Bizottság három évre nevezi ki.

Feladatai közé tartozik, hogy megfelelő szintű fórumot biztosítson az általános fogyasztói érdekeket érintő problémák megvitatására, véleményt nyilvánít, tanácsot és iránymutatást nyújt a Bizottságnak a fogyasztókat érintő jogszabályok kezdeményezése során. Ezen túl tájékoztatja a Bizottságot a tagállamok fogyasztóvédelmi politikájának fejlődéséről, valamint információs forrásként szolgál a nemzeti fogyasztóvédelmi szervezetek számára.

Az ANEC szervezetét 1995-ben hozták létre, fő célja, hogy közösségi szinten biztosítsa, hogy a szabványokat létrehozó egyes döntéshozatali mechanizmusok során a fogyasztói érdekek a lehető legteljesebb módon érvényesüljenek. Ennek keretében elsődleges feladatának tekinti a fogyasztói érdekek képviseletét mind közösségi, mind tagállami szinten.

Az ANEC szervezeti struktúrájának csúcán a közgyűlés áll, amely az EU és az EFTA tagállamainak küldötteiből áll. Minden tagállam egy képviselőt delegál, akik mellett jelen vannak az Európai Közösség, és az EFTA Fogyasztóvédelmi Tanácsának képviselői. Az operatív irányítással kapcsolatos teendőket a közgyűlés tagjaiból választott kormányzótanács látja el. Az érdemi munka ún. munkacsoportokban, szám szerint jelenleg hét munkacsoportban folyik. A munkacsoportok tevékenységét a koordinációs csoport fogja össze és koordinálja.

A külön csoportba sorolt, ám jelentőségüket tekintve az előzőekben ismertetett szervektől semmivel sem elmaradó intézmények közül kiemelendő a BEUC, mint európai szintű fogyasztóvédelmi szervezet, mely 1962-től végzi magas szintű tevékenységét.⁴¹ A testület évente kétszer ülésezik.

A BEUC fő feladata, hogy az egyre elmélyülő és naptól napra fejlődő gazdasági integráció, az ezzel együtt kialakult egységes piac előnyeinek kihasználását a fogyasztók oldalán is maximalizálja. Ennek keretében a BEUC tagállamai célul tűzték ki, hogy

⁴⁰ A Consumer Committee-t a Bizottság a 2000. május 4-én elfogadott 2000/323/EC számú döntésével állította fel. Elsődlegesen konzultációs szerv, melynek feladata volt, hogy minden fogyasztóvédelmi politika tárgykörébe tartozó kérdés tekintetében közösségi szinten kommunikáljon. Szervezetét tekintve 20 tagból és 20 póttagból állt, akiket a Bizottság hároméves periódusra jelölt ki.

⁴¹ A szervezetet alapító több mint harminc nemzeti fogyasztóvédelmi szervezet közel 20 európai országból került ki. Ezt a földrajzilag jelentős méretű reprezentativitását a szervezet a mai napig megőrítte.

fogyasztóvédelmi politikájukat együtt és lehetőleg egyöntetűen fejlesztve olyan környezetet valósítanak meg, ahol a fent említett nyolc fogyasztói jog maradéktalanul érvényesül, s e mellett a hátrányos helyzetű fogyasztók – gyermekek, idősek, fogyatékosok – jogai sem szorulnak háttérbe.

Az 1957-ben alakult EURO COOP több mint 3200 nemzeti fogyasztóvédelmi érdekképviselőt tömörít, így közvetve jelenleg a közösség tizenöt tagállamának területén 19 000 fogyasztó, a csatlakozás előtt álló közép-, illetve kelet-európai országokban pedig körülbelül 2000 fogyasztó képviselőre hivatott.

Alapfeladata az információgyűjtés és információáramoltatás. Tevékenysége során a közösségi gazdaság- és fogyasztói politika fejlődéséről, eredményeiről összegyűjt minden olyan információt, amely a szervezet tagjai számára jelentőséggel bír, s az információkat áramoltatja a tagszervezetek között.

Az EURO COOP tevékenységét öt kiemelt terület köré csoportosítja, mint a fogyasztók tájékoztatásához és információhoz való jogának érvényesítése, az EURO COOP szerepének, befolyásának közösségi szintű erősítése, a kulturált és hatékony információcsere elősegítése, pontos és naprakész adatbank működtetése és érdekképviselő.

A European Consumer Law Group szervezet 1977 márciusában alakult Londonban azzal a céllal, hogy a fogyasztóvédelem elmélete és gyakorlata között tapasztalható szakadékot áthidalja, s megteremtse a két terület összefogásának lehetőségét. Tagjai olyan elméleti és gyakorlati szakemberek, akik a fogyasztóvédelemmel napi szinten, élethivatásként foglalkoznak. A fő szabály szerint az unió minden tagállama két fővel – egy elméleti és egy gyakorlati szakember – képviselteti magát.

Az 1999-ben felállított szervezet elsődleges célja, hogy az európai országok fogyasztóvédelmi szervezeteit összefogva a fogyasztók érdekeit a szociális és környezetvédelmi politika terén is maradéktalanul érvényesítse. Jelenleg 17 európai ország 33 fogyasztóvédelmi szervezete tevékenykedik az AEC keretein belül.

A fogyasztóvédelmi intézményrendszer rövid áttekintésének célja az volt, hogy rámutassunk arra, hogy a közösségi szintű erős fogyasztópolitikai érdekérvényesítéshez elengedhetetlen a magas szintű nemzeti fogyasztóvédelmi rendszer. Mint azt bemutattuk, a csatlakozást követően számos intézményben szükséges hazánk képviselőt biztosítani, akár az állami intézményekből, akár a civil szervezetekből delegálva a képviselőket. Ez megkívánja, hogy kivétel nélkül minden szerv alkalmazottait folyamatosan képezve készüljön e valódi kihívást jelentő szerepre. Képzés szükséges mind idegen nyelvi, mind fogyasztóvédelmi jogi, közgazdasági és közösségi jogi ismeretekből. A képzés nemcsak azokat a munkatársakat érinti, akik effektíve képviselőként vesznek részt, hanem azokat is, akik itthon háttérmunkát végezve készítik elő a képviselőt.

E küszöbönálló feladatot felismerve kezdte meg például a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség, mely 2003. évben végzett tevékenységéről szóló beszámolójában⁴² részletesen kitért az elért eredményekre is.

4. Fogyasztóvédelmi politika alakulása Magyarországon

A fogyasztóvédelem állami irányításáért és a fogyasztóvédelmi politika kialakításáért felelős központi állami szerv a Gazdasági Minisztérium.

A gazdasági miniszter feladata a fogyasztóvédelmi politika koncepciójának kidolgozása, a megvalósítást szolgáló szervezeti és intézményi feltételek megtervezése, a

⁴² Elérhető: http://www.gkm.hu/dokk/main/gkm/fogyasztovedelem/evcs_jel/fvf2003evijelentes.html. (2004. április 5.)

fogyasztói jogok védelme és érvényesítése érdekében szükséges intézkedések kezdeményezése, illetőleg meghozatala.

A fogyasztóvédelem fejlődése szempontjából fontos állomásként a gazdasági miniszter előterjesztése nyomán a Kormány 1036/1999. (IV. 21.) számú határozatával elfogadta a fogyasztóvédelmi politika első középtávú koncepcióját. A kormányhatározat kijelölte az 1999–2002 közötti időszak legfontosabb fejlődési célkitűzéseit. E prioritásokhoz csoportosítva rendelte a jogalkotó a különböző feladatokat. A prioritások között szerepelt a fogyasztók egészségének és biztonságának védelmét fokozandó egy hatékony piacfelügyeleti monitoring rendszer kiépítése. Az ún. Központi Piacfelügyeleti Információs Rendszer célja, hogy a piacon kínált veszélyes termékeket és szolgáltatásokat még a fogyasztóhoz kerülés előtt kiszűrje. A piacfelügyeleti rendszer korszerűsítése mellett prioritásként jelölte meg a fogyasztópolitika állami fogyasztóvédelmi rendszer működésének hatékonyabbá tételét, a jogorvoslati rendszer továbbfejlesztését, valamint a fogyasztóvédelmi oktatásnak és a civil szerveződések szerepének fejlesztését.

Az első fogyasztópolitika eredményeinek, illetve több területén sajnos sikertelenségének értékelését követően a kormányzat újabb középtávú fogyasztói politikai stratégiát dolgozott ki és fogadott el 2003–2006 időszakra vonatkozóan. A II. középtávú fogyasztói politikáról szóló 1012/2003. (II. 25.) korm. határozat a fogyasztói politika rendszerét és strukturáját tekintve harmonizál a 2002–2006 közötti időszakra elfogadott közösségi fogyasztói politikával, lebontva azt nemzeti célkitűzésekre.

A középtávú program két részre bontja a feladatokat. Egyrészt meghatározza a folyamat szerepvállalást igénylő feladatokat, míg másodikként azon célkitűzéseket sorolja fel, melyek végrehajtásának határidejéül 2003. december 31-ét jelöli meg.

Az előbbi csoportba tartozó feladatok a fogyasztók életének, egészségének és biztonságának védelme, az érdekképviseleti szervek szerepének erősítése, a piacfelügyeleti rendszer hatékonyságának javítása, a békéltető testületek tevékenységének fokozása, az oktatás javítása.

A második csoportba – vagyis a határidő kitűzése mellett szerepeltetett feladatok tekintetében – a jogalkotó rögzíti, hogy kiemelten szükségesnek tartja az elektronikus kereskedelemre vonatkozó szabályozási helyzet javítását és az „alternatív on-line vitarendezési módok” kialakítását. A kormányhatározat mellékletében felsorolt konkrét feladatok a közösségi fogyasztópolitika jelenleg hatályos hármas célkitűzésével megegyezően az egységesen magas szintű fogyasztóvédelem elérését, fogyasztói jogszabályok hatékony végrehajtását és a fogyasztói szervezetek bevonását tekinti a következő három évre szóló fogyasztóvédelmi politika alapcélkitűzéseinek.

5. A hátralévő feladatok – A fogyasztóvédelmi szabályozás jövője

Magyarországon a tanulmány megírásának időpontjában, azaz 2004. április elején a fogyasztóvédelmi jogharmonizáció a meglévő közösségi szabályok tekintetében **csaknem befejezettek tekinthető**. Ennek oka talán az, hogy a csatlakozási folyamat korai szakaszában a közösség több esetben erősen bírálta hazánkat a fogyasztópolitika kezdetleges helyzete és szabályozottsága miatt. A bírálatokat megfontolva, azokat szem előtt tartva a többéves folyamat eredményeként mintegy 50 új, illetve módosított jogszabály született és lépett életbe. Ezzel sikerült egy hatékony fogyasztóvédelmi rendszer anyagi jogi és részben eljárásjogi jogszabályi hátterét, valamint állami intézményrendszeri keretét megerősíteni.

A tanulmányban jelzett hátralévő feladatok között szerepel még a fogyasztóvédelmi törvény módosítása, amely már a parlamenthez benyújtásra került és elfogadásra vár.⁴³ A módosítás a 2001-es új általános termékbiztonsági irányelvhez igazítja a hatályos szabályokat. Kiegészítésre kerülnek termékbiztonsági követelmények és gyártót terhelő kötelezettségek. A jogsértéstől eltöltő határozatokról szóló 98/27/EK irányelvben foglaltaknak megfelelően a fogyasztóvédelmi törvény szabályai kiegészülnek a fogyasztói ügyekben eljárásra jogosult szervezetek nyilvántartására vonatkozó szabályokkal. Módosulnak a címkézés szabályai annyiban, hogy a belső piacról származó országok tekintetében elégséges az Európai Unióra történő hivatkozás, ugyanakkor harmadik országból származó termék esetén fel kell tüntetni a származás országát. Változnak a használati és kezelési útmutatóval kapcsolatos szabályok. Érinti a módosítás a békéltető testületekre vonatkozó rendelkezéseket. Ennek keretében a békéltető eljárás kezdeményezése ingyenessé válik, kiteljesedik az elnök képviseleti joga, valamint az illetékességi szabályok pontosításával egyidejűleg csak egy helyen kezdeményezhető eljárás.

A fogyasztóvédelmi jogalkotási feladatok között szerepel még azon szabályok megalkotása, amelyek segítségével a fogyasztóvédelmi társadalmi szervezetek az alternatív fogyasztói vitarendezési fórumok európai hálózatába, valamint az Európai Fogyasztói Központok Hálózatába European Extra-Judicial Network (EEJ-NET), European Consumer Centres (ECC-Net) csatlakozhassanak. Ez egyrészt jelenti a kapcsolattartó intézmény felállítását, másrészt a pénzügyi feltételek co-finanszírozás formájában történő biztosítását. Az intézményi feladatok között még meg kell említeni a Közösségi fogyasztóvédelmi konzultatív testületekben történő részvétel biztosítását. Ezek között kiemelt a Bizottság mellett működő Európai Fogyasztói Tanácsadó Csoport (European Consumer Consultative Group), amelybe való jelölési szabályokat a 2003/709/EC határozat szerint ki kell alakítani. Ugyancsak támogatandó a Tanács mellett működő Gazdasági és Szociális Bizottságban való fogyasztóvédelmi részvétel is.

A rövid távon esedékes feladatok mellett továbbgondolást igényel a fogyasztóvédelmi szabályozás távlati fejlődése is. A fejlődést nagymértékben befolyásolja majd a tagállamkénti működéssel új szakaszba kerülő jogharmonizáció. A jogharmonizációs feladatok a csatlakozás után annyiban megváltoznak, hogy az unió tanácsában alakítólag részt veszünk a döntéshozatali tevékenységben is, tehát befolyásolhatjuk azoknak a közösségi normáknak a tartalmát, amelyhez a szabályainkat igazítani kell.

Ugyancsak alakítólag hat a fogyasztóvédelmi szabályozásra a polgári törvénykönyv jelenleg folyó rekodifikációja,⁴⁴ amely a fogyasztóvédelmi magánjog integrálását a Koncepció egyik alapelveként határozta meg. Ennek kapcsán eddig önálló törvényben, jogszabályban szabályozott jogintézménynek, szerződésfajták kerülhetnek be az új polgári törvénykönyvbe. (Ilyen például a termékfelelősségi szabályoknak vagy egyes új típusú fogyasztói szerződéseknek a Kódexbe történő integrálása.) Más jogintézmények esetében – pl. a jótállási szabályok vagy a fogyasztói szerződések tisztességtelen szerződési feltételeinek megtámadása – is lehetségesek további modernizációs, illetőleg a belső jogi harmonizáció érdekében szükséges kiigazítások. A rekodifikáció apropójául szolgálhat a fogyasztóvédelmi jogszabályok fogalmi rendszerének egységesítésére is.

⁴³ A módosítást a parlament időközben 2004. évi XVI. törvénnyel elfogadta.

⁴⁴ A Ptk. Koncepció 1003/2003. (I. 25.) kormányhatározattal történő elfogadásakor az új polgári törvénykönyv-tervezet elkészítésének határidejeként 2005. szeptember 30-át határozták meg.

ÚJ KÖNYVEK

Az Európai Közösség kereskedelmi joga

(Szerk.: Király Miklós) Budapest KJK-KERSZÖV 2003, 516 old.

„Amikor az alapító atyák – *Jean Monnet, Robert Schuman, de Gasperi, Adenauer* – az ötvenes években felvázolták egy egységesülő Európa credóját, majd a Római Szerződésben leírták egy európai integráció kibontakozásának és működésének forgatókönyvét, a történelem parancsára cselekedtek. Bizonytal tudták, de mindenképp hittek benne, ami ma különösen világos, hogy Európában annyi viszontagság, válság és háborúskodás után a Római Szerződés cselekvési programjába írt integráció lehet az egyetlen felelős és racionális válasz a múlt tanulságaira és azokra az új kihívásokra, amelyek egyrészt a nemzeti és nemzetközi gazdasági, másrészt a nemzetközi politikai folyamatokban jelentek meg. Már az Európa Tanács alapításánál közösen vállalt európai örökség – az emberi jogok, a jogállamiság, a parlamentáris demokrácia, a szociális piacgazdaság, az európai együttműködés – megfogalmazásánál világos volt, hogy a történelmi üzenet teljességéhez ezt majd át kell írni a gazdaság világába. Tudták azt is, hogy a megvalósulás fokozatosan kibontakozó folyamat lesz. A fokozatos – mintegy autogeneratív – továbbfejlődés lehetőségét és szükségességét a rendszerbe eleve beprogramozták, hogy az Európai Közösség mind időben, mind térben majd megfelelően követhesse az európai fejlődés erővonalait.”

Ezekkel a gondolatokkal kezdte *Mádl Ferenc* az 1998. évi kiadáshoz írott előszavát. Valójában a mű először – akkor még egyetemi jegyzet formájában – 1994-ben jelent meg, és azóta a szerzők ezt többször átdolgozták, frissítették. Ez a munka, legalábbis ahogy arra az EK jogszabályalkotásának tempójából következtetni lehet, alighanem a szerzők egész életpályájának ideje alatt továbbra is szükséges lesz. Ez a prognózis persze nem változtat azon, hogy a 2003. évi kiadással egy naprakész, alaposan kiértelt olvasmányos művet tart kezében az olvasó.

A könyv felépítése: A belső piac szabályozása (I. fejezet – Király Miklós); Kereskedelempolitika (II. fejezet – *Dienes-Oehm Egon*); A gazdasági verseny joga az EK-ban (III. fejezet – *Berke Barna*); Iparjogvédelem, szerzői jog (IV. fejezet – *Bojtha György*); Magyarország csatlakozása az EU-hoz (V. fejezet – *Martonyi János*).

A *belső piac szabályozása* (25–128. o.) tárgykörben a szerző az alapokat (Római Szerződés, áruk szabad mozgása, vámunió, mennyiségi korlátozások eltörlése stb.) ismerteti tömören és világosan, majd az Európai Bíróság idevonatkozó gyakorlatából kiválasztott és fontos ítéleteinek (*Dassonville*-formula, *Cassis de Dijon*-ügy, *Clinique-ügy* stb.) frappáns bemutatásával szemlélteti azokat.

A személyek szabad áramlása témakörben – amely nálunk csak a legutóbbi időben került az érdeklődés homlokterébe – ugyancsak betekintést enged az Európai Bíróság gazdag gyakorlatába. A jogász olvasó számára különösen érdekes a Tanács 77/249 EGK

sz. Irányelve, amelyet ismertette rávilágít arra, hogy a szolgáltatások szabadságának elve kiterjed az ügyvédi szolgáltatásokra is, amint ezt az Európai Bíróság néhány ítéletében tovább pontosította. Persze lehetne még az ún. európai szabadalmi ügyvivőről is beszélni, akinek foglalkozása az egységesített szabadalmi és védjegyterületén még sokkal „európaibb”, mint az ügyvédé, mert utóbbi a gazdasági-kereskedelmi jog legtöbb ágában kénytelen a nemzeti jogot is ismerni: hiszen még az ENSZ Bécsi Vételi Egyezménye is számos kérdésben utal a nemzetközi magánjogra, ez utóbbi pedig valamelyik nemzeti jogra.

Gyakorlati szempontból fontos még a biztosítási szolgáltatásokról szóló beszámoló, továbbá az egyetemisták számára a főiskolai hallgatók tandíjáról szóló közösségi rendelkezések bemutatása.

Véleményem szerint ez a könyv egyik különösen sikeres fejezete.

A kereskedelempolitika c. fejezet (131–151. o.) fontos alapvető tudnivalókat vázol fel: Egységes Európai Okmány, Maastrichti Szerződés, Amszterdami Szerződés stb. Dicséretes, hogy nem áll meg az EK Szerződés alapján megvalósult közös kereskedelempolitika ismertetésénél, hanem kellő figyelmet szentel az Általános Kereskedelmi és Vámtarifának (GATT) is. Hiszen akármilyen fontos is számunkra az EK kereskedelmi joga, azt nem célszerű a világból kiszakítva, Európára korlátozva ismertetni.

A gazdasági verseny kérdéseit tárgyaló fejezet (155–331. o.) lényegileg a kartelljog, valamint a fűzőellenőrzés szabályait tárgyalja. Ennek keretében az Európai Bíróság néhány olyan nagy fontosságú határozatáról is megemlékezik, mint például a Consten/Grundig-ítélet, amely maig iskolapéldának tekinthető. Ebben a fejezetben különösen jól látható, hogy a szerző nagy gyakorlati tapasztalattal is rendelkezik. Ugyanakkor nem kritika, csupán kiegészítő megjegyzés, hogy érdemes lett volna legalább a megtevesztő reklámozásról, az összehasonlító reklámozásról szóló EK Irányelveket is megemlíteni, valamint azt az újabb tendenciát, amely közösségi szinten a fogyasztó védelmét is célul tűzte a tisztességtelen reklámozással szemben. Némi nemzeti büszkeséggel még azt is meg lehet ehhez jegyezni, hogy e tekintetben a magyar versenyjog (is) megelőzte a szemünk előtt kibontakozó közösségi jogalkotást.

Az iparjogvédelem, szerzői jog (335–438. o.) fejezetet a recenzens – szubjektív okokból – különösen nagy érdeklődéssel olvasta, és várakozásában nem is csalódott. Helyesen indul ki a szerző abból, hogy mind a szerzői és szomszédos jogok, mind az iparjogvédelmi jogok gyakorlásának sajátosságaira figyelemmel kellett lenni egyrészt a piaci versenyt szabályozó, a verseny szabadságát akadályozó intézkedése alkalmazásánál, másrészt arra, hogy a szellemi alkotásokra vonatkozó jogok kizárólagos tartalma eltér a dologi jogok kizárólagosságának tartalmától és jogi természetétől.

Ezt a konfliktust (kizárólagos jog és a verseny szabadsága) végül is az Európai Bíróság ítéletei oldották fel, és vetették meg e vonatkozásban a közösségi jog dogmatikai alapjait, amelynek normatív kidolgozása azután a Bizottságra, ill. a Tanácsra várt.

Az eredményt ismertette a szerző találóan mutat rá, hogy az Európai Bíróság különbséget tett egyrészt a szellemi tulajdonjog fennállása (*grant*, ill. *existence*), másrészt annak a jogosult által való gyakorlása (*exercise*) között. Az Európai Bíróság által kifejlesztett európai jog szerint a szellemi termékek különböző fajtáin a tagállamokban elismert, kizárólagos jogokat a Közös Piacon is tiszteletben kell tartani. Az ilyen jogok gyakorlását azonban a Közös Piac követelményeihez igazodóan korlátozni lehet. (Hogy ez mennyire így van, mutatják például a 2004. május 1-jével hatályba lépő csatlakozási szerződésnek a közösségi védjegyre vonatkozó azok a rendelkezései, amelyek egyrészt biztosítják a korábbi közösségi védjegyek érvényességét az új tagállamok területén, ugyanakkor azonban a joggyakorlás korlátozását is lehetővé teszik ezekben az országokban.)

Ebben a részben újra megjelenik az Európai Bíróság néhány különösen fontos ítélete, így a védjegyek vonatkozásában a Consten/Grundig-ítélet, amely a párhuzamos import kizárásának a védjegyjogra alapított tilalmát mondja ki, az átcsomagolási, ill. újracsomagolási ügyekben hozott differenciált ítéletek, valamint a jogkimerülés tárgyában hozott sokat vitatott ítéletek. Hasonlóképpen ismerteti például a szabadalmi jogban irányt mutató Park Davis-, valamint Centrafarm-ítéleteket, a szerzői jogban a Musik Vertrieb/GEMA-, a Magill- és számos más elvi jelentőségű ítéletet, amelyek feltehetőleg még hosszú ideig iránymutatóak maradnak.

Az egységesített európai jogból kiemelkedik az Európai Szabadalmi Egyezmény ismertetése, amelyhez Magyarország 2003. január 1-jével csatlakozott. Tegyük hozzá, ennek alapján ma már Budapesten is lehet európai szabadalmi bejelentést benyújtani. Tárgyalja továbbá a rövidesen nálunk is hatályba lépő közösségi védjegy és közösségi formatervezési minta-rendeleteket, valamint a szerzői jog területét érintő nagyszámú EK irányelvet.

A könyv legrövidebb, de csattanó fejezete a *Magyarország csatlakozása az EU-hoz* (439–480. o.) címet viseli. Ez a jogi előzményekről, a csatlakozási tárgyalásokról és magáról a csatlakozási szerződésről ad áttekintést. Olvasható ez az egyik legautentikusabb szerző tollából, aki mind a csatlakozási tárgyalásoknak, mind a csatlakozási szerződés előkészítésének egyik főszereplője volt. Úgy érzem, előremutató gondolatai miatt *Martonyi János* zárószavai megérdemlik, hogy e helyütt elismételjem azokat:

„Az európai integrációs folyamatba történő teljes beilleszkedésünknek talán a legfontosabb feltétele, hogy befogadjuk és teljes mértékben érvényesítsük azt az *intézményi-jogi kultúrát*, amelyet a nyugat-európai országok évszázadok alatt, de különösen az európai integráció fél évszázada alatt kialakítottak. Szó sincs arról, hogy a nyugat-európai társadalmak, gazdaságok tökéletesek, és az sem vitás, hogy az intézményi-jogi kultúra szintje, természete és érvényesülési módja tagállamonként is jelentősen eltér. Mégis kialakult egy olyan európai „minimum standard”, amelynek lényege az európai civilizációban gyökerezik, és amelynek központi eleme a normák léte és lényegi követése, mind az állam és annak intézményei, mind pedig a gazdasági élet szereplői részéről. Ez az ún. európai jogállamiság, amely főszabállyá teszi a jogkövetést, és ezzel biztosítja a gazdaság és a társadalom sikeres működését.

Zárószóként a magam részéről csupán annyit, hogy a szerzők mindegyike egyetemi tanár, s így nem meglepő, de mégis nagyon is dicséretes, hogy olyan tankönyvként is használható művet adtak a néhány éven belül porondra lépő új jogásznemzedék számára, amely nemcsak ezek részére színvonalas és élvezetes útravaló, de a gazdasági jog által érintett jogásztársadalom egésze számára is nélkülözhetetlen, alapvető ismereteket közvetít.

Dr. Vida Sándor